

Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Σχολή Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτικές»

Αμφισβητώντας την Ευρωπαϊκή Ένωση:
ευρωσκεπτικισμός και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση

Αλέξανδρος Γουγάς

Κόρινθος, Σεπτέμβριος 2016

University of Peloponnese
Faculty of Social and International Sciences
Department of Political Science
and International Relations

Master Program in
“International Relations and Politics”

Questioning the European Union:
Euroscepticism and European Integration

Alexandros Gougas

Corinth, September 2016

«Θα έρθει μια μέρα κατά την οποία
εσύ Γαλλία, εσύ Ρωσία, εσύ Ιταλία, εσύ Αγγλία, εσύ Γερμανία,
εσείς όλα τα έθνη της ηπείρου,
δίχως να απολέσετε τις διακριτές ποιότητές σας και την ένδοξη ατομικότητά σας,
θα αναμιχθείτε στενά σε μια στενότερη ενότητα και θα αποτελέσετε
την ευρωπαϊκή αδελφότητα(...)
(...)θα έρθει μια μέρα κατά την οποία οι σφαίρες και οι οβίδες
θα δώσουν τη θέση τους στις ψήφους, στην καθολική ψήφο των λαών,
στη σεβαστή διαιτησία μιας μεγάλης κυρίαρχης γερουσίας,
που θα είναι για την Ευρώπη ό,τι είναι το Κοινοβούλιο για την Αγγλία,
ό,τι είναι η Δίαιτα για τη Γερμανία, ό,τι είναι η Εθνοσυνέλευση για τη Γαλλία.»

Victor Hugo

Εναρκτήρια ομιλία στο Συνέδριο Ειρήνης στο Παρίσι - 21 Αυγούστου 1849

Ευχαριστώ,
τον καθηγητή μου κ. Αντώνη Κλάψη για την καθοδήγησή του
και την άψογη συνεργασία,
τον Κώστα Κόϊκα για την πολύτιμη βοήθειά του
και την οικογένειά μου για την στήριξή της στο πάθος μου για σπουδές.

Αμφισβητώντας την Ευρωπαϊκή Ένωση: ευρωσκεπτικισμός και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση

Σημαντικοί όροι: ευρωσκεπτικισμός, Ευρωπαϊκή Ένωση, ακροδεξιά, ριζοσπαστική Αριστερά, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, δημοκρατικό έλλειμμα, Μ. Βρετανία, Ελλάδα

Περίληψη

Ο ευρωσκεπτικισμός αποτελεί ένα ζήτημα που γνώρισε πολλές διακυμάνσεις στην έντασή του και στην ιδεολογική του έκφραση. Στις μέρες μας οι ευρωσκεπτικιστικές φωνές πληθύνονται. Κορυφώθηκαν με το δημοψήφισμα στην Μ. Βρετανία τον Ιούνιο 2016 (Brexit). Από απλός όρος, που άρχισε να χρησιμοποιείται στην Μ. Βρετανία την δεκαετία του '80, μεταλλάχθηκε προοδευτικά σε οιονεί πολιτική έννοια που φαίνεται να έχει επιδράσει καταλυτικά στο βρετανικό πολιτικό σύστημα και να υποσκάπτει την πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Στην παρούσα εργασία γίνεται μια προσπάθεια διερεύνησης τόσο των καταβολών του ευρωσκεπτικισμού όσο και των λόγων που επέδρασαν στην άνοδό του τα τελευταία χρόνια. Πράγματι, η οικονομική κρίση και οι πολιτικές λιτότητας, η προσφυγική κρίση, καθώς και το δημοκρατικό έλλειμμα της ΕΕ αποτέλεσαν την αιχμή του δόρατος της ευρωσκεπτικιστικής ρητορικής.

Τα ευρωσκεπτικιστικά κόμματα εκμεταλλεύτηκαν το ευάλωτο οικονομικοκοινωνικό περιβάλλον ώστε να ανελιχθούν στην πολιτική σκηνή απευθύνοντας απατηλά πολιτικά μηνύματα στους δυσαρεστημένους Ευρωπαίους πολίτες, άλλοτε εμφανιζόμενα ως υπερασπιστές της εθνικής κυριαρχίας και άλλοτε διολισθαίνοντας σε επικίνδυνες εθνικιστικές επιλογές.

Η ΕΕ από την πλευρά της δεν έχει καταφέρει να ανταποκριθεί επιτυχώς στις προκλήσεις που κλήθηκε να αντιμετωπίσει, με αποτέλεσμα ο ευρωσκεπτικισμός να καθίσταται πλέον τροχοπέδη για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, δημιουργώντας αρνητικό κλίμα για το μέλλον της Ένωσης.

Questioning the European Union: Euroscepticism and European Integration

Keywords: euroscepticism, European Union, far right, radical left, European Parliament, democratic deficit, Great Britain, Greece

Abstract

Euroscepticism is a subject that has undergone a number of fluctuations in its intensity and ideological expression. Currently the voice of the Eurosceptics appears to have become stronger, reaching its peak with the referendum of the United Kingdom in June 2016 (Brexit). From a simple term that started being used in Great Britain in the 1980s, it gradually transformed into a quasi-political notion that seems to have had a catalytic effect on the British political system and to have undermined the course of the European plan.

The present paper attempts to investigate the roots of Euroscepticism, along with the reasons contributing to the increase of its popularity during the last few years. Indeed, the financial crisis and the harsh economic measures, the refugees' crisis, as well as the democratic deficit of the European Union became the strongest points in the Eurosceptics' rhetoric. The parties supporting Euroscepticism took advantage of the vulnerable socio-economic conditions in order to advance in politics, sending deceptive political messages to the disgruntled European citizens, sometimes presenting themselves as supporters of reclaiming sovereignty and other times walking down dangerous nationalistic paths.

Meanwhile the European Union has not managed to successfully respond to the challenges set forward, leading to Euroscepticism becoming an adverse ideology for the European plan, consequently creating a rather negative view regarding the future of the European Union.

Πίνακας περιεχομένων

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	1
ABSTRACT	2
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ	5
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
2. ΕΥΡΩΣΚΕΠΤΙΚΙΣΜΟΣ	7
2.1 Η ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ	7
2.2 Η ΙΣΤΟΡΙΑ	7
2.3 Η ΠΟΙΚΙΛΟΜΟΡΦΙΑ ΤΟΥ ΕΥΡΩΣΚΕΠΤΙΚΙΣΜΟΥ	8
2.3.1 Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ	8
2.3.2 Η ΠΗΓΗ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ	9
2.3.3 ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΗ ΔΕΞΙΑ	9
2.3.4 ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ	10
3. Ο ΕΥΡΩΣΚΕΠΤΙΚΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ	11
3.1 Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο	11
3.1.1 Πολιτικές Ομάδες	12
3.2 ΕΥΡΩΕΚΛΟΓΕΣ 2009	13
3.2.17 ^η ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (2009-2014)	14
3.3 ΕΥΡΩΕΚΛΟΓΕΣ 2014	15
3.3.18 ^η ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (2014-2019)	16
4. Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΕΥΡΩΣΚΕΠΤΙΚΙΣΜΟΥ: ΑΙΤΙΕΣ ΚΑΙ ΑΦΟΡΜΕΣ	19
4.1 ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ	19
4.1.1 Η ΑΚΡΟΔΕΞΙΑ	19
4.1.2 Η ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ	21
4.1 ΑΠΟΥΣΙΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ	23
4.2 ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟ ΕΛΛΕΙΜΜΑ	24
4.3 ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 2008 - ΛΙΤΟΤΗΤΑ	29
4.4 ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΗΓΕΜΟΝΙΑ	31
5. ΕΥΡΩΣΚΕΠΤΙΚΙΣΜΟΣ: ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ;	33
5.1 ΜΕΓΑΛΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ	34
5.2 ΕΛΛΑΔΑ	36
6. Ο ΕΥΡΩΣΚΕΠΤΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗΣ	42

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	45
8. ΕΠΙΛΟΓΟΣ	48
9. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	49

Κατάλογος πινάκων

Πίνακας 3-1 Οι πολιτικές ομάδες κατά την έναρξη της 7 ^{ης} κοινοβουλευτικής περιόδου (07/2009)	14
Πίνακας 3-2 Οι πολιτικές ομάδες κατά την έναρξη της 8 ^{ης} κοινοβουλευτικής περιόδου (07/2014)	16
Πίνακας 3-3 Μεταβολή των εδρών των ευρωσκεπτικιστικών κομμάτων, στις ευρωεκλογές του 2009 και του 2014	18
Γράφημα 4-1 Η ιδεολογία των κομμάτων στις εθνικές εκλογές των ευρωπαϊκών χωρών	20
Γράφημα 4-2 Αισθάνεστε πως είστε πολίτης της Ε.Ε.; (EB84 – Φθινόπωρο 2015)	23
Γράφημα 4-3 Ποσοστά συμμετοχής των πολιτών στις ευρωεκλογές (1979-2014)	24
Πίνακας 4-1 Τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. - ο ρόλος και η σύνθεσή τους	28
Γράφημα 4-4 Αισθάνεστε αισιόδοξος για το μέλλον της Ε.Ε.; (EB79 – Άνοιξη 2013)	30
Γράφημα 5-1 Ποιους θεσμούς εμπιστεύονται οι υποστηρικτές του Brexit και του Bremain	35

1. Εισαγωγή

Ο ευρωσκεπτικισμός δεν αποτελεί καινούργιο φαινόμενο, καθώς οι ευρωσκεπτικιστικές τάσεις έκαναν την εμφάνισή τους σχεδόν ταυτόχρονα με τη θεμελίωση των Κοινοτήτων αρχικά και της Ένωσης μετέπειτα. Ο ευρωσκεπτικισμός εμφανίστηκε σε ορισμένες χώρες του Βορρά, καθώς οι χώρες του Νότου απολάμβαναν τα οφέλη των αναδιανεμητικών μηχανισμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Μετά το 2008 διαχύθηκε προοδευτικά και στις χώρες του Νότου, καθώς οι ευάλωτες οικονομίες τους επλήγησαν από την οικονομική κρίση και ήρθαν αντιμέτωπες με σκληρά οικονομικά μέτρα. Η οικονομική κρίση δεν ήταν η αποκλειστική αιτία της ενίσχυσης του ευρωσκεπτικισμού, αλλά ο καταλύτης εκείνος που συνετέλεσε αποφασιστικά στην έκρηξή του.

Οι ευρωσκεπτικιστές διαφωνούσαν (και εξακολουθούν να διαφωνούν) με την υφιστάμενη μορφή, τις πολιτικές ολοκλήρωσης και τη διεύρυνση της ΕΕ, ενώ παρατηρούνται και πιο «σκληρές» γραμμές που εκφράζονται υπέρ της διάλυσής της. Κάθε χώρα παράγει –κατά κάποιο τρόπο- το «δικό της» ευρωσκεπτικισμό, ο οποίος πηγάζει από διαφορετικές αιτίες, ενώ απαντάται σε όλες σχεδόν τις πολιτικές ιδεολογίες με διαφορετική ένταση.

Ο ευρωσκεπτικισμός -στην ακραία εκδοχή του- είναι δυνατό να αγγίξει τα όρια του αντιευρωπαϊσμού ως αποτέλεσμα ιδεολογικών τοποθετήσεων που τρέφονται από τον εθνικισμό, την ξενοφοβία και το ρατσισμό.

2. Ευρωσκεπτικισμός

2.1 Η Ετυμολογία

Ο όρος ευρωσκεπτικιστής αποτελεί νεολογισμό που καθιερώθηκε προοδευτικά και ο οποίος χαρακτηρίζει ένα «πρόσωπο που είναι αντίθετο στην ενίσχυση των εξουσιών της ΕΕ» (Oxford University, 2001, p.635). Η λέξη είναι σύνθετη και προκύπτει από το πρόθεμα «ευρώ» και το ουσιαστικό «σκεπτικιστής» που δηλώνει τη δυσπιστία και την αμφιβολία απέναντι στην αποδεκτή άποψη (Oxford University, 2001, p.1660).

2.2 Η Ιστορία

Ο ευρωσκεπτικισμός ως όρος εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην βρετανική εφημερίδα *“The Times”*, το Νοέμβριο του 1985, για να περιγράψει την αμφισβήτηση πολιτικών της ΕΟΚ, αν όχι της ίδιας της Κοινότητας.

Τρία χρόνια αργότερα, η Βρετανίδα Πρωθυπουργός Margaret Thatcher έδωσε σάρκα και οστά στον όρο. Σε ομιλία της στο Ευρωπαϊκό Κολέγιο, στην πόλη Bruges του Βελγίου, σε μια αποστροφή του λόγου της, δήλωσε ότι: *«Δεν περιορίσαμε επιτυχώς το κράτος στη Βρετανία, μόνο και μόνο για να μας επιβληθεί ξανά σε ευρωπαϊκό επίπεδο, με ένα ευρωπαϊκό υπερκράτος να ασκεί μια νέα κυριαρχία από τις Βρυξέλλες»*.¹ Σε άλλο σημείο της ομιλίας αναφέρει: *“Θα ήταν τρέλα να επιχειρήσουμε να προσδώσουμε στις χώρες μια ευρωπαϊκή εθνικότητα. Δεν καθορίσαμε τα σύνορά μας με την προοπτική να αλλάξουν ξανά, στο όνομα ενός Ευρωπαϊκού υπερκράτους, υπό μια νέα κυριαρχία των Βρυξελλών»* καταγγέλλοντας τις προσπάθειες του Jacques Delors και των Βρυξελλών για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Επιτέθηκε στις γραφειοκρατικές και θεσμικές αδυναμίες, ενισχύοντας τις ευρωσκεπτικιστικές τάσεις.²

Έκτοτε άρχισε να αυξάνεται όχι μόνο η χρήση του όρου αλλά και η δυναμική των ευρωσκεπτικιστικών ομάδων, ενώ άρχισε να αποτελεί κι ένα είδος βαρόμετρου για την μέτρηση της εναντίωσης στην ΕΕ (Condruz-Bacesku, 2014, p.53).

Τα χρόνια μετά την πτώση του τείχους του Βερολίνου η Ευρώπη διευρύνεται και περισσότεροι Ευρωπαίοι γίνονται στενότεροι γείτονες. Ο κόσμος φαίνεται πως αφήνει πίσω

---

¹ Η ομιλία της αυτή είναι γνωστή ως “Bruges speech” (Thatcher, 1988).

² Η ένταξη της Μ. Βρετανίας δυσχέρανε την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, λόγω της εσωτερικής διαμάχης που επικρατούσε στους πολιτικούς θεσμούς της χώρας η οποία αφορούσε κυρίως τον υπερεθνικό χαρακτήρα της Κοινότητας. Μια πρώτη προστριβή αφορούσε την οικονομική συνεισφορά της Μ. Βρετανίας, καθώς με την ένταξη της όφειλε να στηρίξει οικονομικά τις πολιτικές της Κοινότητας. Όταν ανέλαβε Πρωθυπουργός η Margaret Thatcher επέμεινε ότι η Μ. Βρετανία και οι Βρετανοί φορολογούμενοι αδικούνται. Αναφωνώντας “θέλω τα λεφτά μου πίσω”, απαίτησε καλύτερη συμφωνία, υπό την απειλή παρακράτησης του ΦΠΑ (BBC, 2013).

μια ολόκληρη εποχή και όλοι βλέπουν το μέλλον με μεγαλύτερη αισιοδοξία. Υπογράφονται σημαντικές Συνθήκες οι οποίες αλλάζουν την ζωή εκατομμυρίων Ευρωπαίων πολιτών, ενώ εντάσσονται νέα μέλη στην ευρωπαϊκή οικογένεια.³

Τα χρόνια αυτά στην Ευρώπη υπήρξαν σημαντικοί ηγέτες, οι οποίοι υποστήριξαν σθεναρά την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Ο ευρωσκεπτικισμός είχε περιοριστεί σε ανίσχυρες φωνές, εκφραζόταν από κόμματα που συγκέντρωναν χαμηλά ποσοστά, ενώ εντός του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (ΕΚ) βρισκόταν εκτός πολιτικών ομάδων, στους «μη εγγεγραμμένους».⁴

Η σταδιακή άνοδος του ευρωσκεπτικισμού ξεκίνησε το 1999, με την έναρξη της 5^{ης} Κοινοβουλευτικής Περιόδου, οπότε συγκροτήθηκαν οι εξής πολιτικές ομάδες: η *“Union for Europe of the Nations”* με 31 έδρες και βασικό κόμμα το γαλλικό *“Rassemblement pour la France et l'indépendance de l'Europe”* και η *“Europe of Democracies and Diversities”* με 16 έδρες και κύρια κόμματα το βρετανικό *“UK Independence Party”* (UKIP) και το *“People’s Movement against the EU”* από τη Δανία.

Η μεγάλη άνοδος του ευρωσκεπτικισμού συντελέστηκε κατά τις τελευταίες ευρωεκλογές (2014) στις οποίες οι κύριοι εκφραστές του σημείωσαν σημαντικές εκλογικές επιτυχίες.

Σήμερα συνιστά, όχι απλά τροχοπέδη για τις πολιτικές της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αλλά μείζον ζήτημα για την ύπαρξη της ΕΕ. Ταυτόχρονα η άμβλυση του ευρωσκεπτικισμού αποτελεί πρόκληση για όσους είναι αφοσιωμένοι στο ευρωπαϊκό εγχείρημα.

2.3 Η Ποικιλομορφία του ευρωσκεπτικισμού

Η σκεπτικιστική αντιπολιτευτική πολιτική έναντι της ΕΕ παρουσιάζει μεγάλη ποικιλομορφία τόσο στην ιδεολογική της έκφραση, όσο και στην πηγή προέλευσής της (Sutcliffe, 2010, p.3).

2.3.1 Η ιδεολογική έκφραση

Με βάση την ιδεολογική έκφραση των επικρίσεων κατά της ΕΕ μπορούμε να διακρίνουμε τον ευρωσκεπτικισμό σε σκληρό (hard) και ήπιο (soft).

- **Σκληρός ευρωσκεπτικισμός (hard euroscepticism):** εκφράζει την αντίθεση στην ένταξη της χώρας στην ΕΕ και στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, αυτή καθαυτή. Εμφανίζεται σε κόμματα που πιστεύουν ότι το εθνικό συμφέρον της χώρας είναι να

---

³ Αναφερόμαστε στη Συμφωνία Schengen (1990) και στην ολοκλήρωση της Ενιαίας Αγοράς (1993), με την ελεύθερη κυκλοφορία αγαθών, υπηρεσιών, προσώπων και κεφαλαίων. Αναφερόμαστε επίσης στην Υπογραφή των Συνθηκών του Μάαστριχτ για την ΕΕ (1993) και του Άμστερνταμ (1999) και στην προσχώρηση της Αυστρίας, της Φινλανδίας και της Σουηδίας (1995).

⁴ Ανήκουν οι Γάλλοι ακροδεξιοί του “Front National” και οι Φλαμανδοί ακροδεξιοί Vlaams Belang.

αποχωρήσει από την ΕΕ (Taggart & Szczerbiak, 2002, p.7).

Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η πολιτική ομάδα “*Europe of Freedom and Democracy*” (EFDD), η οποία συγκροτήθηκε με τη συμμετοχή του βρετανικού UKIP του Nigel Farage και χαρακτηρίζεται από σκληρή ευρωσκεπτικιστική ρητορική.

- **Ήπιος ευρωσκεπτικισμός (soft euroscepticism):** δεν αντιτίθεται στην ένταξη της χώρας στην ΕΕ ή στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, αυτή καθαυτή, αλλά εκφράζει **αντίθεση** σε συγκεκριμένες πολιτικές. Τα κόμματα που τον εκφράζουν πιστεύουν ότι -επί του παρόντος- το εθνικό συμφέρον βρίσκεται σε αντίθεση με την πορεία της ΕΕ (Taggart & Szczerbiak, 2002, p.7).

Παράδειγμα ήπιας ευρωσκεπτικιστικής ομάδας είναι η πολιτική ομάδα “*European Conservatives and Reformists*” (ECR) των Βρετανών Συντηρητικών (Conservatives).

Τέλος, σύμφωνα με τους Taggart & Szczerbiak (2002, p.8), η παθητική στάση έναντι της ΕΕ και η αποδοχή του υφιστάμενου *status quo*, χωρίς την επιθυμία για περαιτέρω πρόοδο, μπορεί επίσης να χαρακτηριστεί ως ευρωσκεπτικιστική.

2.3.2 Η πηγή προέλευσης

Ο ευρωσκεπτικισμός πηγάζει -σε διαφορετικές εντάσεις- από διάφορες πολιτικές δυνάμεις του παραδοσιακού άξονα Αριστεράς-Δεξιάς και αποτελεί φαινόμενο που απαντάται στο πολιτικό σύστημα των περισσότερων κρατών-μελών της ΕΕ.

Κύριους εκφραστές του ευρωσκεπτικισμού αποτελούν τα κόμματα της ακροδεξιάς (far-right, radical right-wing, extreme far right) και τα κόμματα της ριζοσπαστικής Αριστεράς (radical left-wing, communists). Και οι δύο πλευρές αντιτάχθηκαν συστηματικά όλα τα χρόνια στις πολιτικές της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (Halikiouroulou et al., 2012, p.505).

2.3.3 Ριζοσπαστική Δεξιά

Τα κόμματα της ριζοσπαστικής Δεξιάς και της ακροδεξιάς συνδέονται άμεσα με την επανεμφάνιση του εθνικισμού στην ευρωπαϊκή ήπειρο, επιδεικνύοντας συχνά στην πολιτική δράση τους φανατισμό και βία.⁵ Ο εθνικισμός βασίζεται στην αντίληψη ότι η ανθρωπότητα είναι από τη φύση της διαιρεμένη σε πλήθος εθνών, καθένα από τα οποία έχει διαφορετική ταυτότητα (Heywood, 2014, p.143). Κοινές σταθερές της ταυτότητας του έθνους αποτελούν

---

⁵ Τα κόμματα της ριζοσπαστικής Δεξιάς, στις διάφορες εκφάνσεις τους, διαφέρουν από τα κόμματα της άκρας Δεξιάς στον ελάχιστο βαθμό ανταγωνισμού που επιδεικνύουν απέναντι στη δημοκρατία. Με βάση αυτή την κατηγοριοποίηση, μοιάζει σκόπιμο να εντάξουμε στην άκρα Δεξιά τα κινήματα που αρνούνται πλήρως την κοινοβουλευτική δημοκρατία και την ιδεολογία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και στη ριζοσπαστική Δεξιά όσα συμμορφώνονται με αυτές τις αξίες. (Camus, 2014)

η φυλή, η γλώσσα, το θρήσκευμα, τα ήθη και τα έθιμα.

Η ΕΕ αποτελεί μια ανομοιογενή οντότητα «κρατών-εθνών», η οποία προωθεί όχι μόνο την συνεργασία και την αλληλεγγύη μεταξύ των κρατών-μελών, αλλά υπερασπίζεται επιπλέον κοινές πολιτιστικές αξίες. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τις πεποιθήσεις των κομμάτων της ριζοσπαστικής Δεξιάς, των οποίων προτεραιότητα αποτελεί η προστασία του έθνους από ξένες επιρροές (Halikiouroulou et al., 2012, p.510).

Για την ριζοσπαστική Δεξιά υπάρχει ασυμβατότητα της ΕΕ με τις εθνικές αξίες, γι' αυτό και προσπαθεί να σώσει «*το απειλούμενο έθνος και το λαό από τις κοσμοπολίτικες, ξένες και αντεθνικές επιρροές*» (Hainsworth, 2008, p.66).

Ο ευρωσκεπτικισμός της ριζοσπαστικής Δεξιάς εκφράζεται με την αντίθεσή της στην μετανάστευση αφενός και την υπεράσπιση της εθνικής ταυτότητας, του εθνικού πολιτισμού και των εθνικών συνόρων έναντι των αλλοδαπών, αφετέρου.

2.3.4 Ριζοσπαστική Αριστερά

Ο εθνικισμός και η Αριστερά συνήθως αντιμετωπίζονται ως έννοιες αντιφατικές και ασύμβατες. Τα κύρια χαρακτηριστικά της ριζοσπαστικής Αριστεράς περιλαμβάνουν την απόρριψη του καπιταλισμού και του διεθνισμού, την ανακατανομή των πόρων και την υπεράσπιση των κοινωνικών δικαιωμάτων (Halikiouroulou et al., 2012, p.511).

Η σχέση μεταξύ εθνικισμού και ριζοσπαστικής Αριστεράς μπορεί να εντοπιστεί ιστορικά ως «*προϊόν του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης*», όπου υπάρχει στενή σχέση μεταξύ εθνικισμού και πολιτών, όπως υπάρχει μεταξύ «*τάξης*» και «*λαϊκής κυριαρχίας*» (Halikiouroulou et al., 2012, p.511).

Τα ριζοσπαστικά κόμματα της Αριστεράς αντιτίθενται στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, καθώς εξισώνουν την «*τάξη*» με την «*εθνική εκμετάλλευση*». Σε αντίθεση με την ριζοσπαστική Δεξιά, τα κόμματα της ριζοσπαστικής Αριστεράς δεν τονίζουν την ομοιογένεια του έθνους, αλλά επιδιώκουν τη χειραφέτηση και την ανεξαρτησία από τις μεγάλες δυνάμεις, οι οποίες - όπως υποστηρίζουν- εκμεταλλεύονται τις λιγότερο ευνοημένες κοινωνικές κατηγορίες. Η ριζοσπαστική αριστερή πτέρυγα της αντιπολίτευσης της ΕΕ έχει τις ρίζες της στην αντίληψη ότι η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση απειλεί τα «*ιερά*» της ριζοσπαστικής Αριστεράς, καθώς θεωρείται ότι η ΕΕ ευνοεί τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές (Halikiouroulou et al., 2012, p.507).

Η στάση της Ριζοσπαστικής Αριστεράς απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ήταν πάντα πεδίο σφοδρών αντιπαραθέσεων. Το φάσμα των κυρίαρχων απόψεων για την ΕΕ στην Ευρωπαϊκή Αριστερά κυμαίνεται από τους ήπιους ευρωσκεπτικιστές που ζητούν την μεταρρύθμιση της ΕΕ, μέχρι τους αντιευρωπαϊστές που καλούν στην έξοδο όχι μόνο από την Ευρωζώνη, αλλά και από την ίδια την ΕΕ.

3. Ο ευρωσκεπτικισμός στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο

3.1 Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο

Η ιστορία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (ΕΚ) ξεκινά με τη διεύρυνση της «Κοινής Συνέλευσης» (ΚΣ) της ΕΚΑΧ. Η ΚΣ αποτέλεσε την κοινή συνέλευση των τριών υπερεθνικών Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.⁶ Η Συνέλευση, ως «Ευρωπαϊκή Κοινοβουλευτική Συνέλευση», πραγματοποίησε την εναρκτήρια συνεδρίασή της στις 19 Μαρτίου 1958, με τη συμμετοχή 142 μελών. (Bux, 2016) Στις 30 Μαρτίου 1962 μετονομάστηκε σε «Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο», χωρίς την έγκριση των κυβερνήσεων, όνομα που καθιερώθηκε με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη του 1987 (Μούσης, 2011).

Αρχικά τη σύνθεση του ΕΚ αποτελούσαν διορισμένοι βουλευτές των εθνικών κοινοβουλίων κάθε κράτους-μέλους. Το 1976 αποφασίστηκε η εκλογή των αντιπροσώπων στο ΕΚ με άμεση και καθολική ψηφοφορία. Το 1978 η απόφαση εγκρίθηκε από όλα τα κράτη-μέλη και οι πρώτες εκλογές διεξήχθησαν στις 7 και 10 Ιουνίου 1979.

Σύμφωνα με την ισχύουσα σήμερα συνθήκη της Λισαβόνας, ο αριθμός των Ευρωβουλευτών ανέρχεται στους 751 και κατανέμονται σε κάθε κράτος μέλος σύμφωνα με την «αρχή της φθίνουσας αναλογικότητας».⁷

Ο ρόλος του ΕΚ ενισχύθηκε σημαντικά με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη. Οι μετέπειτα Συνθήκες του Μάαστριχτ (1992), του Άμστερνταμ (1997) και της Λισαβόνας (2007), επέκτειναν τις αρμοδιότητές του χορηγώντας στο ΕΚ νομοθετικές εξουσίες ισότιμες με εκείνες του Συμβουλίου (Bux, 2016). Στις περιπτώσεις αυτές το ΕΚ και το Συμβούλιο νομοθετούν από κοινού σύμφωνα με την διαδικασία της «συναπόφασης», όπως χαρακτηρίζεται.

Πράγματι, σύμφωνα με το 14ο άρθρο της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, «το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ασκεί από κοινού με το Συμβούλιο, νομοθετικές και δημοσιονομικές εξουσίες. Ασκεί καθήκοντα πολιτικού ελέγχου και συμβουλευτικά καθήκοντα υπό τους όρους που προβλέπονται στις Συνθήκες. Εκλέγει τον πρόεδρο της Επιτροπής» (Επίσημη Εφημερίδα

---

⁶ Οι Ευρωπαϊκές Κοινότητες υπήρξαν οι τρεις υπερεθνικοί οργανισμοί που αποτέλεσαν τους πυλώνες οικοδόμησης της ΕΕ: η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ), η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) και η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας (ΕΥΡΑΤΟΜ). Η ονομασία Ευρωπαϊκές Κοινότητες καθιερώθηκε με τη Συνθήκη Συγχώνευσης του 1965, με τους τρεις οργανισμούς να αποκτούν ενιαία θεσμική δομή. Η ΕΥΡΑΤΟΜ εξακολουθεί να υφίσταται.

⁷ Σύμφωνα με την «αρχή» οι ευρωβουλευτές από τα μεγαλύτερα κράτη-μέλη αντιπροσωπεύουν περισσότερους πολίτες από ότι εκείνοι που προέρχονται από μικρότερα κράτη, ενώ θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η οποιαδήποτε αλλαγή του αριθμού των κρατών-μελών και οι δημογραφικές εξελίξεις τους, επιτυγχάνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη συνολική ισορροπία του συστήματος για τα θεσμικά όργανα.

της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2012).

3.1.1 Πολιτικές ομάδες

Η Συνθήκη για την ίδρυση της ΕΚΑΧ δεν προέβλεπε την ύπαρξη πολιτικών ομάδων, αλλά την ύπαρξη εθνικών αντιπροσωπειών, οι οποίες συμμετείχαν στην πρώτη συνεδρίαση της ΚΣ. Ωστόσο, τα μέλη σύντομα άρχισαν να συγκεντρώνονται σύμφωνα με τις πολιτικές τους συγγένειες, γεγονός που οδήγησε στο σχηματισμό των πολιτικών ομάδων.

Στις 16 Ιουνίου του 1953 η ψηφοφορία στην ΚΣ αναγνώρισε επίσημα την ύπαρξή τους και, με νέο άρθρο στον κανονισμό της Συνέλευσης, ενέκρινε το σχηματισμό τους. Ο ελάχιστος αριθμός βουλευτών που ορίστηκε ως απαραίτητος για το σχηματισμό μιας πολιτικής ομάδας ήταν εννέα (Hix et al., 2003).

Οι τρεις πρώτες ομάδες που σχηματίστηκαν, κατά σειρά μεγέθους, ήταν οι Χριστιανοδημοκράτες, οι Σοσιαλιστές και οι Φιλελεύθεροι. Κατά τη διάρκεια των ετών έχουν μεταβληθεί ο αριθμός, τα ονόματα και η ισχύς των πολιτικών ομάδων, ενώ έχουν αναδειχθεί νέες πολιτικές δυνάμεις, καθώς έχουν προσχωρήσει νέα κράτη-μέλη στην Ένωση.

Σύμφωνα με τον εσωτερικό κανονισμό του ΕΚ (European Parliament, 2015), οι βουλευτές συγκροτούν πολιτικές ομάδες με βάση την πολιτική τους τοποθέτηση και όχι την εθνικότητά τους. Για να σχηματιστεί μια πολιτική ομάδα απαιτούνται τουλάχιστον 25 βουλευτές, οι οποίοι πρέπει να εκπροσωπούν τουλάχιστον το ένα τέταρτο του συνόλου των κρατών-μελών. Απαγορεύεται η ένταξη σε περισσότερες από μία πολιτικές ομάδες. Ορισμένοι βουλευτές δεν ανήκουν σε καμία πολιτική ομάδα και στην περίπτωση αυτή ανήκουν στους «μη εγγεγραμμένους» (NI) βουλευτές (European Parliament, 2014, p.27).

Μέσα από τα κόμματα που εκλέχθηκαν και τις πολιτικές ομάδες που συγκροτήθηκαν στις δύο τελευταίες κοινοβουλευτικές περιόδους, θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε την εμφάνιση του ευρωσκεπτικισμού, εντός της Ολομέλειας του ΕΚ.

Στην προσπάθειά μας αυτή επιλέγουμε τρεις χώρες της ΕΕ: τη Γαλλία, τη Μ. Βρετανία και την Ελλάδα, όπου συναντάται ο ευρωσκεπτικισμός με μεγάλη ένταση. Οι λόγοι που μας οδήγησαν στην επιλογή αυτών των χωρών είναι οι εξής:

- η Γαλλία αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο της Ένωσης. Τα τελευταία χρόνια βιώνει οικονομικές δυσκολίες, κοινωνικά προβλήματα και ισχυρή άνοδο της ακροδεξιάς, η οποία έχει εκδηλώσει την επιθυμία να διεξάγει δημοψήφισμα για την έξοδο της χώρας από την Ένωση.
- Η Μ. Βρετανία είναι μια μεγάλη χώρα, με ιδιότυπη πορεία στην Ένωση. Ο ευρωσκεπτικισμός έκανε εκεί την εμφάνισή του στην δεκαετία του '80. Έκτοτε, η Μ. Βρετανία αμφισβητεί συστηματικά τις κοινοτικές πολιτικές.

- Η Ελλάδα έχει πληγεί σημαντικά από την οικονομική κρίση και επιπλέον βρίσκεται στο επίκεντρο της προσφυγικής κρίσης. Παρατηρείται μια εντυπωσιακή αντιστροφή των, επί σειρά ετών, φιλοευρωπαϊκών θέσεων στις σφυγμομετρήσεις, αλλά και άνοδος της ναζιστικής ακροδεξιάς.

3.2 Ευρωεκλογές 2009

Οι εκλογές πραγματοποιήθηκαν κάτω από τη σκιά της απόρριψης του Ευρωπαϊκού Συντάγματος,⁸ την αβεβαιότητα για τη Συνθήκη της Λισαβόνας, την οικονομική κρίση και την αδιαφορία των πολιτών.⁹

Στις 7 Ιουνίου 2009 οι πολίτες των 27 κρατών-μελών ψήφισαν για την ανάδειξη των μελών του ΕΚ. Η συμμετοχή κινήθηκε σε χαμηλά επίπεδα αγγίζοντας το 43%. Στη Μ. Βρετανία σημειώθηκε ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά συμμετοχής, 34,7%, στη Γαλλία κινήθηκε κοντά στον ευρωπαϊκό μέσο όρο, με ποσοστό 40,6%, ενώ στην Ελλάδα η συμμετοχή έφτασε το 52,6%.

Τα αποτελέσματα των ευρωεκλογών στη Μ. Βρετανία ανέδειξαν νικητές τους Συντηρητικούς (27% - 25 έδρες), ενώ τη δεύτερη θέση κατέλαβε το ευρωσκεπτικιστικό UKIP (16,09% - 13 έδρες), του Nigel Farage, το οποίο διατήρησε τις δυνάμεις του σε σχέση με τις εκλογές του 2004 (16,10% - 12 έδρες). Η αντίθεση προς την ΕΕ ήταν ιδιαίτερα εμφανής στη Μ. Βρετανία, γεγονός που αποτυπώθηκε τόσο στα ποσοστά συμμετοχής των Βρετανών στις ευρωεκλογές, όσο και στην ενίσχυση των ευρωσκεπτικιστικών κομμάτων.

Στη Γαλλία μεγάλη νίκη σημείωσε το *“Union pour un Mouvement Populaire”* του Nicolas Sarkozy (27,8% - 29 έδρες), έναντι του αποδυναμωμένου Σοσιαλιστικού κόμματος (16,48% - 14 έδρες). Το ακροδεξιό Εθνικό Μέτωπο (FN) του Jean-Marie Le Pen περιορίστηκε στις 3 έδρες (6,3%).

Στο πολιτικό τοπίο της Ελλάδας κυριαρχούσαν τα δύο παραδοσιακά κόμματα, ΠΑΣΟΚ και Νέα Δημοκρατία, τα οποία και μονοπωλούσαν την κυβερνητική εξουσία, κατά την Γ' Ελληνική Δημοκρατία. Τα δύο κόμματα αυτά συγκέντρωσαν, σχεδόν, το 70% του εκλογικού σώματος. Για πρώτη φορά οι Οικολόγοι Πράσινοι κατόρθωσαν να κερδίσουν μία έδρα στο

⁸ Η Ευρωπαϊκή Συνταγματική Συνθήκη (Ευρωπαϊκό Σύνταγμα) θα έπρεπε να επικυρωθεί απ' όλα τα κράτη-μέλη, προκειμένου να τεθεί σε ισχύ την 1η Νοεμβρίου 2006. Κάθε Κράτος-μέλος επέλεξε τον τρόπο κύρωσης της Συνθήκης, είτε με ψηφοφορία στο εθνικό κοινοβούλιο είτε με δημοψήφισμα. Η Γαλλία, ιδρυτικό μέλος της ΕΕ και χώρα με μακρά παράδοση δημοψηφισμάτων, επέλεξε την οδό του δημοψηφίσματος. Το ίδιο έπραξαν και οι Ολλανδοί. Και στις δύο χώρες, οι πολίτες απέρριψαν τη Συνθήκη, με 54% και 61,6% αντίστοιχα.

⁹ Οι τρεις κυριότεροι λόγοι αδιαφορίας των πολιτών είναι: «δυσπιστία/δυσαρέσκεια με την πολιτική γενικά», «έλλειψη ενδιαφέροντος για την πολιτική», «η ψήφος δεν έχει επιπτώσεις/δεν αλλάζει τίποτε». (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2009)

ΕΚ. Τις υπόλοιπες έδρες κατέλαβαν δύο κόμματα της Αριστεράς (το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας και ο Συνασπισμός της Ριζοσπαστικής Αριστεράς) και το εθνικιστικό κόμμα του Γ. Καρατζαφέρη «Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός». Τα κόμματα αυτά αποτελούσαν τους κύριους εκφραστές του ευρωσκεπτικισμού στην Ελλάδα, εκείνη την περίοδο.

3.2.17^η κοινοβουλευτική περίοδος (2009-2014)

Η σύνθεση των πολιτικών ομάδων μετά τα αποτελέσματα των ευρωεκλογών ανέδειξε νικητές τους Χριστιανοδημοκράτες του ΕΛΚ, οι οποίοι σημείωσαν σημαντική νίκη έναντι των Σοσιαλδημοκρατών του S&D. Οι Φιλελεύθεροι αποτέλεσαν την τρίτη δύναμη του ΕΚ, σημειώνοντας μικρές απώλειες, ενώ οι Πράσινοι πέτυχαν σημαντική αύξηση δυνάμεων.

Πίνακας 3-1

Οι πολιτικές ομάδες κατά την έναρξη της 7^{ης} κοινοβουλευτικής περιόδου (07/2009)

	όνομα	ιδεολογία	έδρες	ποσοστό
EPP	European People's Party	Χριστιανοδημοκράτες	274	36,01%
S&D	Socialists & Democrats	Σοσιαλδημοκράτες	196	25,59%
ALDE	Alliance of Liberals and Democrats for Europe	Φιλελεύθεροι	83	10,83%
G-EFA	The Greens-European Free Alliance	Πράσινοι	57	7,44%
ECR	European Conservatives and Reformists	Συντηρητικοί/ Ευρωσκεπτικιστές	57	7,44%
EUL-NGL	European United Left-Nordic Green Left	Αριστεροί Κομμουνιστές	35	4,57%
EFD	Europe of Freedom and Democracy	Ευρωσκεπτικιστές	31	4,05%
NI	Μη εγγεγραμμένοι	Ετερογενείς	33	4,31%
			766	

Πηγή: (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2014)

Στην 7^η κοινοβουλευτική περίοδο σχηματίστηκε η πολιτική ομάδα “*Europe of Freedom and Democracy*” (EFD), από αμιγώς ευρωσκεπτικιστικά κόμματα: το βρετανικό UKIP, την ιταλική «*Λέγκα του Βορρά*», το ελληνικό ΛΑΟΣ και το γαλλικό MPF.

Ο ευρωσκεπτικισμός, εντός του ΕΚ, δεν εκφραζόταν μόνο μέσα από την πολιτική ομάδα του EFD. Σκεπτικιστική στάση απέναντι στην ΕΕ επιδείκνυε και η πολιτική ομάδα “*European Conservatives and Reformists*” (ECR), των Βρετανών Συντηρητικών, οι οποίοι ανέκαθεν αντιμάχονταν την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Οι κοινωνικές και πολιτικές αξίες, η παράδοση και η εθνική ταυτότητα των Βρετανών δημιουργούσαν κλίμα δυσπιστίας απέναντι σε εκχωρήσεις εθνικής κυριαρχίας. Τα θεμέλια του βρετανικού –και όχι μόνο– ευρωσκεπτικισμού τα έθεσε όπως αναφέρθηκε πιο πάνω η Margaret Thatcher την δεκαετία του '80, ενώ οι Tories υιοθετούσαν προοδευτικά όλο και πιο επικριτική στάση (Usherwood, 2012).

Τέλος, τα ακροδεξιά και ευρωσκεπτικιστικά κόμματα όπως το Front National (Γαλλία), το FPÖ (Αυστρία), το Jobbik (Ουγγαρία) και το PVV (Ολλανδία) βρίσκονται συγκεντρωμένα

στους «μη εγγεγραμμένους», χωρίς να έχουν καταφέρει να ενταχθούν σε κάποια πολιτική ομάδα ή να σχηματίσουν δική τους, για λόγους που συνδέονται τόσο με το θεσμικό πλαίσιο¹⁰ που ορίζει τις προϋποθέσεις σχηματισμού πολιτικής ομάδας, όσο και με τις μεταξύ τους ιδεολογικές¹¹ διαφορές.

3.3 Ευρωεκλογές 2014

Τον Μάιο του 2014 πραγματοποιήθηκαν οι εκλογές που ανέδειξαν τα 751¹² μέλη του ΕΚ, των 25 κρατών-μελών. Μέσα από τις εκλογές αυτές οι πολίτες κλήθηκαν να «μιλήσουν» για την «Ευρύτερη Ευρώπη», την ολοκλήρωση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης και την εμπιστοσύνη τους απέναντι στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα (Delors et al., 2013).

Οι εκλογές αυτές πραγματοποιήθηκαν σε μια δύσκολη περίοδο για την ΕΕ, καθώς η συζήτηση για το μέλλον της, η ενίσχυση των ευρωσκεπτικιστικών ρευμάτων, η οικονομική κρίση, η προσφυγική και μεταναστευτική κρίση και τα δικαιώματα των Ευρωπαίων πολιτών, κυριαρχούσαν στην δημόσια σφαίρα καθ' όλη την διάρκεια της προεκλογικής περιόδου και ενίσχυαν τον προβληματισμό των ευρωπαίων πολιτών για το ποια είναι η ορθότερη επιλογή.

Οι ευρωεκλογές του 2014 στιγματίστηκαν από την σημαντική ενίσχυση των ακροδεξιών και ευρωσκεπτικιστικών κομμάτων, τα οποία κυριάρχησαν σε Μ. Βρετανία και Γαλλία.

Στη Μ. Βρετανία, το UKIP του ευρωσκεπτικιστή Nigel Farage κατέκτησε την πρώτη θέση, με 26,6% και 24 έδρες. Είναι η πρώτη φορά που στη Μ. Βρετανία κέρδισε τις εκλογές κάποιο άλλο κόμμα, εκτός των Εργατικών και των Συντηρητικών. Το UKIP σημείωσε μια εκπληκτική αύξηση της εκλογικής του δύναμης κατά 10% από τις προηγούμενες ευρωπαϊκές εκλογικές αναμετρήσεις (16,1% - 2004 και 16,5% - 2009).¹³

Κάτι ανάλογο συνέβη και στην απέναντι όχθη της Μάγχης. Στη Γαλλία τις εκλογές κέρδισε το ακροδεξιό κόμμα του Εθνικού Μετώπου της Marine Le Pen, το οποίο κατόρθωσε να

---

¹⁰ Για να σχηματιστεί μια πολιτική ομάδα απαιτούνται τουλάχιστον 25 βουλευτές που πρέπει να εκπροσωπούν τουλάχιστον το ένα τέταρτο του συνόλου των κρατών-μελών.

¹¹ Μεταξύ των ακροδεξιών κομμάτων παρουσιάζονται ιδεολογικές διαφορές, σε ζητήματα που αφορούν τους ομοφυλόφιλους, τον αντισιμιτισμό και τους μουσουλμάνους.

¹² Ο συνολικός αριθμός των ευρωβουλευτών μειώθηκε σε 751 και θα μείνει σταθερός, ανεξάρτητα από τυχόν εντάξεις νέων χωρών. Σε περίπτωση περαιτέρω διευρύνσεων οι ευρωβουλευτές των νέων εταίρων θα καταλαμβάνουν έδρες από τους νυν, ο αριθμός των οποίων θα ανακατανέμεται. Ήδη για να επιτευχθεί αυτό, εξαιτίας της ένταξης της Κροατίας, κάποιες χώρες έχασαν έδρες. Ο μέγιστος αριθμός εδρών που επιτρέπει η συνθήκη της Λισαβόνας για μια χώρα είναι 96 (Γερμανία).

¹³ Το UKIP κατόρθωσε να σημειώσει σημαντικές επιτυχίες, στις τρεις τελευταίες εκλογικές αναμετρήσεις του ΕΚ. Δεν συνέβη κάτι ανάλογο και στις εθνικές εκλογές, όπου τα ποσοστά του υπήρξαν πολύ χαμηλά (1,5% το 2001 και 2,2% το 2005). Αυτό συνέβη κυρίως επειδή οι ψηφοφόροι δεν θεωρούν ότι οι ευρωεκλογές είναι σημαντικές εκλογές και ψηφίζουν με διαφορετικά κριτήρια. Στις τελευταίες εθνικές εκλογές αύξησε την εκλογική του δύναμη (12,6%), όμως εξέλεξε έναν βουλευτή, γεγονός που αποδίδεται στο εκλογικό σύστημα της Βρετανίας (Sutcliffe, 2010, p.10).

αναδειχθεί σε πρώτο κόμμα συγκεντρώνοντας το 24,86% των ψήφων και κατακτώντας 24 έδρες στο ΕΚ.

Η Ελλάδα διέρχεται τη δυσκολότερη περίοδο της μεταπολιτευτικής της ιστορίας, καθώς από το 2010 βρίσκεται σε βαθιά οικονομική κρίση και σε «μνημονιακό καθεστώς», υπό τη στενή παρακολούθηση της «Τρόικας». ¹⁴ Στις ευρωεκλογές πρώτο κόμμα αναδείχθηκε ο ΣΥΡΙΖΑ με 26,57% και 6 έδρες. Ήταν η πρώτη φορά που κόμμα της ριζοσπαστικής Αριστεράς κέρδισε μια εκλογική αναμέτρηση. Την εκπροσώπησή τους στο ΕΚ πέτυχαν, επίσης, και τα άλλα ευρωσκεπτικιστικά κόμματα: το ναζιστικό κόμμα «Χρυσή Αυγή» (9,39% - 3 έδρες), το «Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας» (6,11% - 2 έδρες) και το εθνικιστικό «Ανεξάρτητοι Έλληνες» (3,46% - 1 έδρα).

3.3. 18^η κοινοβουλευτική περίοδος (2014-2019)

Το αποτέλεσμα των ευρωεκλογών ανέδειξε νικητές -για μια ακόμη φορά και παρά τις απώλειες- τους Χριστιανοδημοκράτες του ΕΛΚ, έναντι των Σοσιαλδημοκρατών του S&D. Οι συντηρητικοί και ευρωσκεπτικιστές του ECR, ενισχύθηκαν και, με 70 βουλευτές, αποτελούν πλέον την τρίτη δύναμη του ΕΚ, ενώ οι Φιλελεύθεροι, σημειώνοντας απώλειες, βρίσκονται στην τέταρτη θέση.

Πίνακας 3-2

Οι πολιτικές ομάδες κατά την έναρξη της 8^{ης} κοινοβουλευτικής περιόδου (07/2014)

	όνομα	ιδεολογία	έδρες	ποσοστό
EPP	European People's Party	Χριστιανοδημοκράτες	221	29,43%
S&D	Socialists & Democrats	Σοσιαλδημοκράτες	191	25,43%
ECR	European Conservatives and Reformists	Συντηρητικοί/ Ευρωσκεπτικιστές	70	9,32%
ALDE	Alliance of Liberals and Democrats for Europe	Φιλελεύθεροι	67	8,92%
GUE-NGL	European United Left-Nordic Green Left	Αριστεροί Κομμουνιστές	52	6,92%
G-EFA	The Greens-European Free Alliance	Πράσινοι	50	6,66%
EFDD	Europe of Freedom and Democracy	Ευρωσκεπτικιστές	48	6,39%
NI	Μη εγγεγραμμένοι	Ετερογενείς	52	6,92%
			751	

Πηγή: (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2014)

¹⁴ “Τρόικα”: ρωσική λέξη που δηλώνει την άμαξα -ή το έλκθηρο- που σύρεται από τρία άλογα, αλλά μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει οποιοδήποτε είδους τριμερή συνεργασία. Στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής κρίσης, η Τρόικα απαρτίζεται από τρία θεσμικά όργανα: το ΔΝΤ, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και την ΕΚΤ.

Η αρχική σύνθεση του ΕΚ (πίνακας 3.1) παρουσιάζει σημαντική ενίσχυση των ευρωσκεπτικιστικών πολιτικών ομάδων ECR και EFDD¹⁵, ενώ στους «μη εγγεγραμμένους» εξακολουθούν να συγκεντρώνονται ακροδεξιά και ευρωσκεπτικιστικά κόμματα.

Στις 15 Ιουνίου 2015 η επικεφαλής της γαλλικής ακροδεξιάς Marine Le Pen, έπειτα από προσπάθειες ενός έτους, κατόρθωσε να συγκροτήσει την πολιτική ομάδα «*Ευρώπη των Εθνών και της Ελευθερίας*» (ENF) με 38 έδρες. Τον πυρήνα της ομάδας αποτελεί το κόμμα της, ενώ συμμετέχουν οι παραδοσιακοί πολιτικοί σύμμαχοι του *Εθνικού Μέτωπου*: το ολλανδικό *Κόμμα για την Ελευθερία* (PVV), το αυστριακό *Κόμμα της Ελευθερίας* (FPÖ), η ιταλική *Λέγκα του Βορρά* και το βελγικό (φλαμανδικό) *Vlaams Belang*. Αξίζει να σημειωθεί ότι η πολιτική ομάδα συστάθηκε χάρη στην Janice Atkinson, η οποία αποχώρησε από το UKIP του N. Farage και προσχώρησε στη νεοσυσταθείσα ομάδα της Marine Le Pen.

Η σύσταση πολιτικής ομάδας εντός του ΕΚ, εκτός της προβολής και της δυνατότητας ανάληψης της προεδρίας επιτροπών και υποεπιτροπών στο ΕΚ, σημαίνει τη διασφάλιση καταβολής σημαντικών οικονομικών επιχορηγήσεων από τον προϋπολογισμό της ΕΕ. Τα οφέλη που αποκομίζει η Marine Le Pen και το Εθνικό Μέτωπο είναι πολύ σημαντικά και η επιτυχία της αυτή την ισχυροποιεί περαιτέρω τόσο στο κόμμα της, όσο και στη Γαλλία, καθώς είναι η πρώτη φορά που αμιγώς ακροδεξιά κόμματα σχηματίζουν πολιτική ομάδα.

Στους «μη εγγεγραμμένους» συνωστιζονται ακροδεξιές και ευρωσκεπτικιστικές φωνές, όπως ο Jean-Marie Le Pen¹⁶ (FN-Γαλλία), το Jobbik (Ουγγαρία) και η Χρυσή Αυγή¹⁷ (Ελλάδα).

---

¹⁵ Η πολιτική ομάδα “Europe of Freedom and Democracy” (EFD) κατά την 8^η κοινοβουλευτική περίοδο μετονομάστηκε σε “Europe of Freedom and Direct Democracy” (EFDD).

¹⁶ Η εκτελεστική επιτροπή του κόμματος ανέστειλε την ιδιότητα του κομματικού μέλους του Jean-Marie Le Pen, με πρωτοβουλία της κόρης του Marine. Η απόφαση αυτή σηματοδοτεί ένα «τέλος εποχής» για το Εθνικό Μέτωπο (FN), το οποίο προσπαθεί να αποβάλει το στίγμα της ακροδεξιάς πολιτικής δύναμης ώστε να απευθυνθεί σε ευρύτερο ακροατήριο. Αφορμή στάθηκαν οι προκλητικές δηλώσεις του Jean-Marie Le Pen, που χαρακτήριζαν τους ναζιστικούς θαλάμους αερίων «λεπτομέρεια της Ιστορίας» και έκαναν λόγο για ανωτερότητα του «λευκού κόσμου» (Reuters, BBC, 2015).

¹⁷ Το ναζιστικό κόμμα της Χρυσής Αυγής βρίσκεται απομονωμένο, καθώς, η Marine Le Pen (FN) δεν αποδέχθηκε την προσχώρησή τους στην ομάδα της. «*Αρνούμαστε ότι έχουμε κάποια σχέση με την Χρυσή Αυγή. Οποιαδήποτε συμφωνία με αυτό το πολιτικό κίνημα έχει αποκλειστεί*», δήλωσε χαρακτηριστικά. (Μιχαλόπουλος, 2014)

Πίνακας 3-3
Μεταβολή των εδρών των ευρωσκεπτικιστικών κομμάτων, στις ευρωεκλογές του 2009 και του 2014¹⁸

χώρα	κόμμα	πολιτική ομάδα	2009	2014
			έδρες	έδρες
Αυστρία	FPÖ	NI	2	4
	Martin	NI	3	0
Βέλγιο	Vlaams Belang	NI	2	1
Βουλγαρία	ATAKA	NI	2	0
Γαλλία	Front National	NI	3	23
Γερμανία	AfD	ECR	0	7
	NPD	NI	0	1
Δανία	DPP	ECR	2	4
Ελλάδα	ΛΑ.Ο.Σ	EFD	2	0
	KKE	GUE/NGL / NI	2	2
	ΣΥΡΙΖΑ	GUE/NGL	1	6
	Χ.Α.	NI	0	3
	ΑΝ.ΕΛ.	ECR	0	1
Εσθονία	-	-	-	-
Ιρλανδία	Sinn Féin	GUE/NGL	0	3
Ισπανία	-	-	-	-
Ιταλία	Lega Nord	EFD	9	5
	Movimento 5 Stelle	EFD	0	17
Κροατία	-	-	-	-
Κύπρος	ΑΚΕΛ	GUE/NGL	2	2
Λετονία	-	-	-	-
Λιθουανία	-	-	-	-
Λουξεμβούργο	-	-	-	-
Μ. Βρετανία	Conservatives	ECR	25	19
	UKIP	EFD	13	24
	BNP	NI	2	0
	DUP	NI	1	0
	UUP	ECR	1	0
Μάλτα	-	-	-	-
Ολλανδία	PVV	NI	4	4
	ChristenUnie-SGP	EFD/ECR	2	2
Ουγγαρία	JOBBIK	NI	3	3
Πολωνία	KNP	NI	0	4
Πορτογαλία	-	-	-	-
Ρουμανία	PRM	NI	3	0
Σλοβακία	SNS	EFD	1	0
Σλοβενία	-	-	-	-
Σουηδία	MP	G-EFA	2	4
	SD	EFD	0	2
Τσεχία	Svobodní	EFD	0	1
Φινλανδία	PS	EFD/ECR	1	2
			88	144
		Αύξηση:		63,6%

Πηγή: (Taggart & Szczerbiak, 2001, p.16) (Taggart & Szczerbiak, 2002, p.20) (Emanuele et al., n.d., pp.10-11) (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2014) (Ross et al., 2016, p.52) (Ghodsee, 2008, p.27) (Klapisis, 2014)

¹⁸ Στον πίνακα αναφέρονται μόνο τα κόμματα τα οποία κέρδισαν τουλάχιστον μία έδρα σε μία από τις δύο εκλογικές διαδικασίες.

4. Η άνοδος του ευρωσκεπτικισμού: αιτίες και αφορμές

4.1 Ιδεολογική έκφραση

Η άνοδος του ευρωσκεπτικισμού είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την άνοδο των κομμάτων τόσο της λαϊκιστικής Δεξιάς και ακροδεξιάς, όσο και της ριζοσπαστικής Αριστεράς, καθώς αποτελούν τους κύριους εκφραστές του. Με όπλο τη λαϊκιστική ρητορική τους αύξησαν σημαντικά την εκλογική τους δύναμη, όχι μόνο στις ευρωπαϊκές εκλογές, αλλά και στις εθνικές εκλογές.¹⁹ Το γεγονός αυτό αποπνέει μεγαλύτερη ανησυχία, αν αναλογιστούμε ότι οι πολίτες θεωρούν πρωτεύουσας σημασίας τις εθνικές εκλογές (Σκρίνης, 2011, pp.102-03).

4.1.1 Η Ακροδεξιά

Η «Ακροδεξιά» είναι μια πολύπλοκη πολιτική έννοια και έχει απασχολήσει πολλούς ερευνητές. Ο ορισμός της έχει αποτελέσει πεδίο έντονου διαλόγου και οξείας αντιπαράθεσης μεταξύ των μελετητών.²⁰ Έχει ιδιαίτερη σημασία να τονίσουμε το γεγονός πως ακόμα και οι ίδιοι οι υποστηρικτές της ακροδεξιάς πολιτικής ιδεολογίας αποτάσσονται τον όρο.

Με λόγο σκληρό, σοβινιστικό και επιθετικό, τα ακροδεξιά κόμματα κατάφεραν να αναδειχθούν εκμεταλλεόμενα το έλλειμμα εμπιστοσύνης στην κοινοβουλευτική δημοκρατία και τα κρίσιμα ζητήματα που αντιμετωπίζουν τα ευρωπαϊκά κράτη όπως η οικονομική κρίση και το μεταναστευτικό.

Η μετανάστευση αποτελεί το πρώτο και βασικότερο αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης από την πλευρά των ακροδεξιών που εμπνέεται από ξеноφοβία, ρατσισμό, σοβινισμό και φυλετισμό. Οι μετανάστες περιγράφονται ως καπηλευτές της κοινωνικής πρόνοιας του κράτους, ως άρπαγες της εργασίας και υπεύθυνοι για την έκρηξη της ανεργίας.

Στο πεδίο της οικονομίας η ρητορική της ακροδεξιάς εστιάζεται στην εκχώρηση εθνικής κυριαρχίας των κρατών, η οποία προέκυψε από την εγκατάλειψη των εθνικών νομισμάτων και την άσκηση της οικονομικής πολιτικής από τις Βρυξέλλες.

Εξίσου σημαντική είναι και η αναφορά στις αποσχιστικές τάσεις που εκφράζει η ακροδεξιά ρητορική. Κύριο σημείο αναφοράς των ακροδεξιών κομμάτων αποτελεί η έξοδος των χωρών τους από την ΕΕ. Κύριοι εκφραστές των αποσχιστικών τάσεων είναι η Marine Le Pen στη Γαλλία και ο Nigel Farage στη Μ. Βρετανία. Ο Farage ηγήθηκε της εκστρατείας υπέρ της

---

¹⁹ Πολιτικός λαϊκισμός είναι η επίκληση των συμφερόντων ενός λαού προς όφελος του συμφέροντος ενός πολιτικού ή/και ενός κόμματος. Πιστεύεται ότι ο λαϊκισμός στην πολιτική είναι αποτελεσματικός, γιατί χρησιμοποιεί γλώσσα άμεση, εύκολα κατανοητή από το πλήθος. (Βαγενάς, 2006)

²⁰ Ο Mudde (1997) εξετάζει 26 ορισμούς και 58 διαφορετικά χαρακτηριστικά που έχουν αποδώσει σε αυτή διάφοροι αναλυτές.

αποχώρησης της Μ. Βρετανίας και κατάφερε να επιτύχει το στόχο του στο δημοψήφισμα του Ιουνίου 2016.

Σύμφωνα με το γράφημα 4.1, η ακροδεξιά έχει ενισχυθεί σημαντικά στην Αυστρία, στη Γαλλία, στην Ουγγαρία, στην Πολωνία και την Ελβετία. Αξίζει σε αυτό το σημείο να αναφέρουμε ότι στην Πορτογαλία και την Ισπανία δεν υπάρχουν εκλεγμένα ακροδεξιά κόμματα στα εθνικά τους κοινοβούλια. Το γεγονός αυτό προκαλεί το ενδιαφέρον και μια πιθανή εξήγηση μπορεί να αποτελέσει η αποστροφή που επιδεικνύουν οι λαοί των χωρών αυτών απέναντι στο φασισμό, καθώς βίωσαν το σκληρό πρόσωπό του επί μακρόν και εξήλθαν σχετικά πρόσφατα από πολυετείς δικτατορίες.²¹

Γράφημα 4-1
Η ιδεολογία των κομμάτων στις εθνικές εκλογές των ευρωπαϊκών χωρών

πηγή: (Aisch et al., 2016)

²¹ Στην Ισπανία η δικτατορία του Franco διήρκεσε 39 χρόνια (1936-1975) και στην Πορτογαλία η δικτατορία του Salazar 48 χρόνια(1926-1974).

4.1.2 Η ριζοσπαστική Αριστερά

Η κριτική στον νεοφιλελευθερισμό, τα αποτελέσματα της οικονομικής κρίσης, η δυσπιστία για την αναγκαιότητα πολιτικής ολοκλήρωσης της ΕΕ, καθώς και η διάλυση του σοσιαλιστικού «οράματος» στις χώρες της πρώην Ανατολικής Ευρώπης, αποτελούν τους πυλώνες πάνω στους οποίους οικοδομήθηκε η ανάπτυξη της ριζοσπαστικής Αριστεράς. Χαρακτηριστικά του αριστερού ριζοσπαστικού κινήματος αποτελούν η εναντίωση στο νεοφιλελευθερισμό, η κριτική στην ευρωπαϊκή ενοποίηση και η μεγαλύτερη ανοχή στις κοινωνικές μειονότητες και τους μετανάστες.

Ο καταγγελτικός λόγος ενάντια στις πολιτικές του νεοφιλελευθερισμού αποτελεί το βασικό στοιχείο της ριζοσπαστικής Αριστεράς και προσδίδει σ' ένα βαθμό ιδεολογική συνοχή στο χώρο. Η ριζοσπαστική Αριστερά αναπτύχθηκε την περίοδο της κυριαρχίας του νεοφιλελευθερισμού και της παγκοσμιοποίησης και οφείλει την εκλογική της ενδυνάμωση στην ανάδειξη των αρνητικών επιπτώσεων της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας.

Οι δυνάμεις της ριζοσπαστικής Αριστεράς ασκούν δριμυία κριτική στις πολιτικές της ΕΕ. Η κοινή στάση των κομμάτων που συνιστά ένα στοιχείο συνοχής για την πλειοψηφία αυτών των πολιτικών δυνάμεων, ταυτόχρονα αποτελεί ένα επιπλέον στοιχείο αύξησης της ετερογένειας. Δύο κύριες τάσεις, με πολλές αποχρώσεις και διαβαθμίσεις, δομούν την ευρωπαϊκή πολιτική του χώρου: η ευρωκριτική και η σκληρά ευρωσκεπτικιστική. Η πρώτη τάση είναι υπέρ της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ενώ παράλληλα τάσσεται κατά των ασκούμενων πολιτικών της ΕΕ. Σε αυτή την τάση ανήκουν η γερμανική Αριστερά *“Die Linke”*, το γαλλικό κομμουνιστικό κόμμα και ο ύστερος ΣΥΡΙΖΑ.

Ξεχωριστή αναφορά για την ριζοσπαστική κινηματική Αριστερά διεκδικούν οι Podemos. Το ισπανικό κόμμα αποτελεί «γέννημα» της κρίσης και «θρέμμα» των Ισπανών «αγανακτισμένων», οι οποίοι μέσα σε λίγους μήνες μετέτρεψαν το κίνημα διαμαρτυρίας που γεννήθηκε το 2011 στις πλατείες των μεγάλων πόλεων της Ισπανίας, σε διεκδικητή της εξουσίας, αξιοποιώντας τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.²² Ωστόσο, η δυναμική τους δεν επιβεβαιώθηκε κατά τις τελευταίες εκλογές στην Ισπανία και σήμερα φαίνεται να παρουσιάζει κάμψη.

Η δεύτερη τάση είναι πιο αδύναμη καθώς εκφράζεται από μικρότερο αριθμό λιγότερο ισχυρών κομμάτων, όπως το ελληνικό κομμουνιστικό κόμμα (ΚΚΕ), τα οποία υιοθετούν μια πιο σκληρή ευρωσκεπτικιστική προσέγγιση, ενίοτε αντιευρωπαϊκή (Μοσχονάς, 2013, pp.9-11).

---

²² Ο επικεφαλής τους Πάμπλο Ιγκλέσιας εξελέγη με διαδικτυακή ψηφοφορία.

Η ριζοσπαστική Αριστερά παρουσιάζεται ευαίσθητη απέναντι σε κοινωνικά αδύναμες ομάδες (μετανάστες, LGBT κοινότητα, Ρομά) και σε ιδέες όπως η οικολογία, ο φεμινισμός και η πολυπολιτισμικότητα.

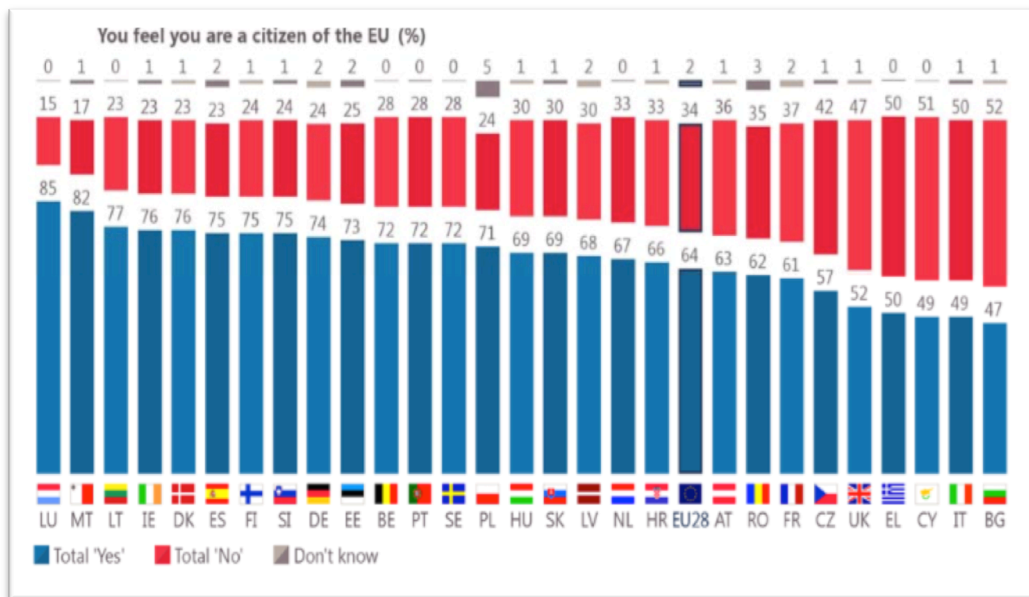
Χαρακτηριστική περίπτωση του ευρωσκεπτικισμού της ριζοσπαστικής Αριστεράς παρουσιάζεται στη Γαλλία. Όπως αναφέρει η Virginie Guiraudon, διευθύντρια ερευνών στο Εθνικό Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών (CNRS) στη Γαλλία, «...τα πραγματικά αντιευρωπαϊκά κινήματα ανήκουν στην Αριστερά. Ευρωσκεπτικιστικά είναι όλα τα κινήματα της Αριστεράς στη Γαλλία, όπως και ένα μέρος του κυβερνώντος Σοσιαλιστικού Κόμματος. Για τη γαλλική Αριστερά, ΕΕ σημαίνει απλώς απορρύθμιση (κατάργηση των κανόνων) και υποκρισία. Μετά το «ΟΧΙ» στο δημοψήφισμα του 2005, οι αριστεροί προσπάθησαν να καλύψουν τον ευρωσκεπτικισμό τους λέγοντας, για παράδειγμα, ότι είναι υπέρ της Ευρώπης, αλλά μιας άλλης Ευρώπης» (Μποζανίνου, 2014).

Ο Αλέξης Τσίπρας, το Σεπτέμβριο του 2014, δήλωνε από τη Θεσσαλονίκη, «ο κίνδυνος διάλυσης της Ευρώπης δεν θα είναι επειδή στην Ελλάδα και στις άλλες χώρες της περιφέρειας, ο ΣΥΡΙΖΑ και άλλες δυνάμεις στην υπόλοιπη Ευρώπη διεκδικούν μια Ένωση με κοινωνική αλληλεγγύη και τερματισμό της λιτότητας, αλλά γιατί αυτές οι δυνάμεις (σσ: της λαϊκιστικής άκρας Δεξιάς) θα έχουν γίνει ηγεμονικές στην καρδιά της Ευρώπης και ενδεχομένως να οδηγήσουν σε λογικές επιστροφής σε εθνικιστικές και σοβινιστικές επιλογές διάλυσης του κοινού ευρωπαϊκού πολιτισμικού, πολιτικού και οικονομικού χώρου» (ΣΥΡΙΖΑ, 2014).

4.1 Απουσία ευρωπαϊκής ταυτότητας

Την Άνοιξη του 2010 (EB73) το ερώτημα: «Αισθάνεστε πως είστε πολίτης της Ευρωπαϊκής Ένωσης;» έκανε την εμφάνισή του κι έκτοτε παγιώθηκε (trend) στο ερωτηματολόγιο του Τακτικού Ευρωβαρόμετρου. Μέσα από το συγκεκριμένο ερώτημα, στο τελευταίο Τακτικό Ευρωβαρόμετρο (EB84), προκύπτει ότι τα 2/3 των πολιτών αισθάνονται πολίτες της ΕΕ (γράφημα 4.1) κι αυτό αποτελεί ένα -συγκρατημένα- αισιόδοξο μήνυμα για το μέλλον της Ένωσης.

Γράφημα 4-2
Αισθάνεστε πως είστε πολίτης της Ε.Ε.; (EB84 - Φθινόπωρο 2015)

Πηγή: (European Commission, 2015)

Με μια προσεκτικότερη ματιά στο γράφημα παρατηρούμε ότι τρία από τα παλαιότερα κράτη-μέλη (Μ. Βρετανία, Γαλλία και Ελλάδα), όπου υπάρχει έντονο το φαινόμενο του ευρωσκεπτικισμού, βρίσκονται κάτω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο των 28 κρατών-μελών. Το γεγονός αυτό μπορεί να εξηγήσει την αύξηση του ευρωσκεπτικισμού στα τρία αυτά μέλη της ΕΕ.

Θα ανέμενε κανείς πως οι πολίτες αυτών των χωρών θα αισθάνονταν περισσότερο Ευρωπαίοι πολίτες, σε αντίθεση με τους πολίτες νεότερων κρατών-μελών, όπως η Μάλτα (2^η με 82%) και η Λιθουανία (3^η με 77%), που έγιναν πρόσφατα δεκτές στην ΕΕ. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί εν μέρει, καθώς τα νεότερα μέλη διακατέχονται από μεγαλύτερη αισιοδοξία και εμπιστεύονται την Ένωση και τους θεσμούς της. Εξαιρέση αποτελούν οι τέσσερις χώρες της ομάδας Visegrad (Τσεχία, Ουγγαρία, Σλοβακία και Πολωνία), των οποίων οι κυβερνήσεις βρίσκονται υπό την πίεση ή την επιρροή δυνάμεων της άκρας δεξιάς. Οι χώρες αυτές εκδήλωσαν εχθρική στάση απέναντι στο ενδεχόμενο των ποσοτώσεων υποδοχής προσφύγων, βαθαίνοντας το χάσμα που διχάζει μια ΕΕ ανίκανη να απαντήσει συλλογικά

στην προσφυγική κρίση. Η στάση των χωρών αυτών οδήγησε τον Ιταλό Πρωθυπουργό Matteo Renzi, στη Σύνοδο Πολιτικών Αρχηγών στις Βρυξέλλες, να δηλώσει για τις κυβερνήσεις αυτών των χωρών ότι « (...) δεν αξίζουν να λέγονται Ευρωπαίοι» (Renard, 2016).

Επίσης, το έλλειμμα ευρωπαϊκής ταυτότητας συμβάλλει στην απροθυμία/αδιαφορία/απάθεια των Ευρωπαίων πολιτών για συμμετοχή στην πολιτική και τα κοινά της ΕΕ, η οποία αποτυπώνεται με τη μειωμένη συμμετοχή τους στις εκλογές. Όπως παρατηρούμε και στο γράφημα 4-3 υπάρχει μια διαχρονική και σταθερή πτώση των ποσοστών συμμετοχής των πολιτών στις εκλογές του ΕΚ.

Γράφημα 4-3
Ποσοστά συμμετοχής των πολιτών στις ευρωεκλογές (1979-2014)

πηγή: (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2014)

Σύμφωνα με μετεκλογική έρευνα που διενεργήθηκε από το ΕΚ, οι λόγοι που προβλήθηκαν περισσότερο από όσους απείχαν το 2014 όπως και το 2009, αφορούσαν την -εν γένει- έλλειψη εμπιστοσύνης και ενδιαφέροντος για την πολιτική: «έλλειψη εμπιστοσύνης ή δυσαρέσκεια της πολιτικής εν γένει», «δεν με ενδιαφέρει η πολιτική», «η ψήφος μου δεν έχει αποτελέσματα ή δεν αλλάζει τίποτα», αλλά και για την ίδια την Ένωση: «έλλειψη ενδιαφέροντος για τις ευρωπαϊκές υποθέσεις», «δυσαρέσκεια έναντι του ΕΚ», «έλλειψη γνώσεων για την ΕΕ», «αντίθεση στην ΕΕ» και «απουσία πολιτικού διαλόγου» (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2014, p.4).

Το ζήτημα της έλλειψης ευρωπαϊκής ταυτότητας αφορά τις συνέπειες που έχει για τη λειτουργία της ενωσιακής δημοκρατίας η απουσία ενός ενιαίου λαού στην ΕΕ (“no demos”) (Glencross, 2015, p.417). Η απουσία εγείρει σημαντικά ζητήματα γύρω από τη δημοκρατική νομιμοποίηση της ΕΕ, τα οποία και αναλύονται στην επόμενη ενότητα.

4.2 Δημοκρατικό έλλειμμα

Ο Δήμος (“demos”) αποτελείται από «μια ομάδα ανθρώπων, η πλειοψηφία των οποίων αισθάνονται επαρκώς συνδεδεμένοι μεταξύ τους, ώστε να δεσμευτούν εθελοντικά σε ένα

δημοκρατικό διάλογο και σε μια σχετική διαδικασία λήψης αποφάσεων» (Innerarity, 2014, p.1). Στην ΕΕ -όπου το ζήτημα της ομοσπονδιοποίησης, ή έστω της πολιτικής ενοποίησης, εξακολουθεί να προκαλεί τριβές- δεν υφίσταται ένα τέτοιο πλαίσιο, καθώς παρά την πρόοδο της ενοποίησης σε πολλούς τομείς, η ΕΕ παραμένει μία κοινότητα με διαφορετικές κουλτούρες, γλώσσες και αντιλήψεις.

Η απουσία ενιαίου Δήμου αναδεικνύει μια σειρά από συνέπειες στη λειτουργία της ενωσιακής δημοκρατίας και δημιουργεί δύο αντιφατικές οπτικές προσέγγισης του ζητήματος: Από τη μια πλευρά η ΕΕ αποτελείται από διαφορετικές εθνικές πολιτικές κοινότητες, συνεπώς δεν μπορεί να υπάρξει δημιουργία σχέσης εξουσίας ενός και μόνο λαού προς την ΕΕ. Από την άλλη πλευρά μπορεί να θεωρηθεί ακόμη και ότι η δημοκρατία στην ΕΕ στερείται νομιμοποίησης, καθώς αφήνει τους πολίτες της να υπόκεινται στην εξουσία μιας πλειοψηφίας, την οποία δεν αναγνωρίζουν (Glencross, 2015, p.417).

Μέχρι σήμερα η ΕΕ διατηρούσε μία επίφαση νομιμότητας στα μάτια των Ευρωπαίων πολιτών, κυρίως λόγω των αποτελεσμάτων της κι όχι επειδή εξέφραζε τη συλλογική πολιτική βούληση των Ευρωπαίων πολιτών. Η θεσμική διάρθρωση του μοναδικού αυτού σχηματισμού έχει τύχει δριμείας κριτικής, καθώς μια σειρά από θεσμικά όργανα όπως η ΕΚΤ, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, παρεμβαίνουν στην καθημερινή ζωή των ευρωπαίων πολιτών, ενώ, αυτά τα ίδια τα όργανα, επί της ουσίας, δεν υπόκεινται σε δημοκρατικό έλεγχο (Habermas, 2013). Παρά το γεγονός ότι οι Ευρωπαίοι πολίτες καλούνται σε τακτά χρονικά διαστήματα να εκφράσουν τη γνώμη τους, σε μεγάλο βαθμό στερούνται κάθε πραγματικής δυνατότητας πολιτικών αλλαγών σε υπερεθνικό επίπεδο, καθώς η επιρροή τους στη λειτουργία της Ένωσης είναι σχετικά αδύναμη.

Στον πίνακα 4-1 αναφέρονται τα θεσμικά όργανα της ΕΕ, ο ρόλος που επιτελούν και η σύνθεση των μελών τους. Όπως παρατηρούμε, μόνο τα μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου είναι άμεσα εκλεγμένα από τους Ευρωπαίους πολίτες. Η σύνθεση των υπόλοιπων θεσμικών οργάνων προέρχεται είτε από μέλη διορισμένα από τις εθνικές κυβερνήσεις των κρατών-μελών της Ένωσης, όπως π.χ. η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, είτε από τη συμμετοχή των εκλεγμένων μελών των εθνικών κυβερνήσεων, όπως π.χ. το Συμβούλιο της ΕΕ.

Η σύνθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, από μέλη που διορίζονται από τις εθνικές κυβερνήσεις, αποτελεί ένα ακόμη ζήτημα δημοκρατικής νομιμοποίησης για τους Ευρωπαίους πολίτες, καθώς ο ρόλος της Επιτροπής, ως θεματοφύλακα των Συνθηκών, είναι ιδιαίτερα σημαντικός. Πράγματι, η Επιτροπή είναι το όργανο της ΕΕ το οποίο είναι επιφορτισμένο με την υποβολή νομοθετικών προτάσεων για έγκριση από το Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, τη διαχείριση των πολιτικών, την κατανομή των χρηματοδοτικών πόρων, την επιβολή της εφαρμογής γενικότερα του ευρωπαϊκού δικαίου και της εκπροσώπησης της Ένωσης σε

ορισμένους τομείς στη διεθνή σκηνή (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2016).

Ο πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής εκλέγεται -πλέον- με ψηφοφορία των μελών του ΕΚ και έχει 5ετή θητεία: Το 2014 οι πολιτικές ομάδες του Κοινοβουλίου ξεκίνησαν μια νέα διαδικασία για την επιλογή του προέδρου, κάτι που, όπως ισχυρίστηκαν, θα ενίσχυε τη δημοκρατία στην ΕΕ. Αντί να επιτρέψουν στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο να επιλέξει -κεκλεισμένων των θυρών- έναν υποψήφιο για την προεδρία, όπως έκαναν στο παρελθόν, έδωσαν αυτή την εξουσία στο εκλογικό σώμα. Κάθε μεγάλη πολιτική ομάδα πρότεινε έναν υποψήφιο -τον λεγόμενο Spitzenkandidat (κορυφαίο υποψήφιο)- για την προεδρία πριν από τις εκλογές. Όλες οι πολιτικές ομάδες συμφώνησαν ότι ο υποψήφιος της πολιτικής ομάδας που θα εξασφαλίσει τις περισσότερες έδρες στο ΕΚ θα γίνει πρόεδρος (Kelemen, 2014).

Για τις θέσεις των Επιτρόπων κάθε κυβέρνηση προτείνει κάποια σημαντική προσωπικότητα της χώρας της. Οι προτάσεις γίνονται αποδεκτές από τον Πρόεδρο της Επιτροπής, αφού έχουν προηγηθεί σκληρές «παρασκηνιακές» διαπραγματεύσεις και «παιχνίδια ισχύος» σχετικά με την ανάθεση των χαρτοφυλακίων (Ευσταθιάδης, 2014).

Από την άλλη πλευρά το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αποτελείται από τους επικεφαλής των κυβερνήσεων των 28 κρατών-μελών, οι οποίοι συνεδριάζουν υπό τη μορφή συνόδων κορυφής και καθορίζουν την ευρωπαϊκή πολιτική ατζέντα. Στις συνόδους κορυφής επιλύονται πολιτικά, σημαντικά ζητήματα της ΕΕ, και καθορίζεται μεταξύ άλλων η Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας (ΚΕΠΠΑ).

Το ζήτημα του δημοκρατικού ελλείμματος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου δεν αφορά τη σύνθεσή του, καθώς απαρτίζεται από τους δημοκρατικά εκλεγμένους ηγέτες των κυβερνήσεων των κρατών-μελών. Ωστόσο, το Συμβούλιο χαρακτηρίζεται από μια «ασυμμετρία» μεταξύ του πεδίου εφαρμογής της δημοκρατικής εντολής έκαστου κράτους-μέλους και της εμβέλειας των αρμοδιοτήτων του οργανισμού. Από την οπτική των πολιτών η πολιτική τους μοίρα καθορίζεται από ξένες κυβερνήσεις, που εκπροσωπούν τα συμφέροντα των κρατών τους και όχι από μια ευρωπαϊκή κυβέρνηση που δεσμεύεται από τη δική τους ψήφο. Τέλος, το δημοκρατικό έλλειμμα έγκειται και στην απουσία λογοδοσίας, καθώς οι διαπραγματεύσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου διεξάγονται «εν κρυπτώ και παραβύστω» (Habermas, 2013).

Υπάρχουν ασφαλώς και άλλα ζητήματα, για τα οποία εγκαλείται η Ένωση και αφορούν την λειτουργία των θεσμικών Οργάνων και τις πολιτικές της Ένωσης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η συζήτηση για τις διαπραγματεύσεις της περίφημης Διατλαντικής Σχέσης Εμπορίου και Επενδύσεων, ή αλλιώς TTIP (Transatlantic Trade and Investment Partnership), ένα ζήτημα το οποίο εγείρει πλήθος αντιδράσεων από τους πολίτες. Η TTIP συζητείται εδώ και περίπου τρία χρόνια ανάμεσα στην ΕΕ, τις ΗΠΑ και τον Καναδά. Επίσημα,

η συμφωνία στοχεύει στη διευκόλυνση των άμεσων επενδύσεων και στην εξάλειψη «περιττών γραφειοκρατικών εμποδίων». Στην πραγματικότητα, όμως, δεν γνωρίζουμε πολλά για την εν λόγω «Σχέση», καθώς οι διαπραγματεύσεις καλύπτονται από πέπλο μυστικότητας και αδιαφάνειας. Οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι έχουν πρόσβαση στα έγγραφα της διαπραγμάτευσης μόνο σε καθορισμένα αναγνωστήρια, ενώ απαγορεύεται η απομάκρυνση ή η αντιγραφή τους. Χαρακτηριστικό είναι το βίντεο²³ το οποίο «ανέβασε» στο δημοφιλή ιστότοπο YouTube ο Ιρλανδός ευρωβουλευτής Luke Ming Flanagan (GUE-NGL). Στο βίντεο αποκαλύπτεται η διαδικασία στην οποία υποβάλλονται και οι όροι με τους οποίους δεσμεύονται τα μέλη του ΕΚ, προκειμένου να αποκτήσουν πρόσβαση στα έγγραφα της συμφωνίας. Η ΕΕ έχει επικριθεί έντονα για τη μυστικότητα κάτω από την οποία προχωρούν οι διεργασίες για την επίτευξη της τελικής συμφωνίας της TTIP.

---

²³ το βίντεο είναι διαθέσιμο στον παρακάτω σύνδεσμο:
https://www.youtube.com/watch?v=DTN_CFO4nkc

Πίνακας 4-1
Τα θεσμικά όργανα της ΕΕ - ο ρόλος και η σύνθεσή τους

Θεσμικό όργανο	Ρόλος	Μέλη	Πρόεδρος
Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο	Άμεσα εκλεγόμενο σώμα της ΕΕ με νομοθετική, εποπτική και δημοσιονομική αρμοδιότητα	751 Μέλη Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου δημοκρατικά εκλεγμένα με καθολικές εκλογές, κάθε 5 χρόνια	Martin Soulz
Ευρωπαϊκό Συμβούλιο	Καθορίζει τις γενικές πολιτικές κατευθύνσεις και προτεραιότητες της ΕΕ	Οι αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων των χωρών της ΕΕ, ο πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ο Υπάτος Εκπρόσωπος για θέματα ΕΠΠΑ	Donald Tusk
Συμβούλιο της ΕΕ	Η φωνή των κ-μ της ΕΕ θεσπίζει τη νομοθεσία της ΕΕ και συντονίζει τις πολιτικές της	Υπουργοί από κάθε χώρα της ΕΕ, ανάλογα με τον προς συζήτηση τομέα πολιτικής	Κάθε χώρα της ΕΕ ασκεί εκ περιτροπής την προεδρία για 6 μήνες
Ευρωπαϊκή Επιτροπή	Προάγει το γενικό συμφέρον της ΕΕ προτείνοντας και επιβάλλοντας νομοθεσία, καθώς και εφαρμόζοντας πολιτικές και τον προϋπολογισμό της ΕΕ	Ο Πρόεδρος εκλέγεται από το ΕΚ με 5ετή θητεία. Ένας διορισμένος Επίτροπος από κάθε κράτος μέλος της ΕΕ	Jean-Claude Juncker
Δικαστήριο της ΕΕ	Μεριμνά για την ομοιόμορφη ερμηνεία και εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ σε όλα τα κ-μ κι εξασφαλίζει ότι τα κ-μ και τα θεσμικά όργανα της ΕΕ συμμορφώνονται με το δίκαιο της ΕΕ	Διορισμένοι δικαστές από κάθε χώρα.	
Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα	Διαχείριση του ευρώ, διατήρηση της σταθερότητας των τιμών και άσκηση της οικονομικής και νομισματικής πολιτικής της ΕΕ	Οι διορισμένοι από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο πρόεδρος και ο αντιπρόεδρος της ΕΚΤ και οι διορισμένοι διοικητές των κεντρικών τραπεζών όλων των κ-μ της ΕΕ	Mario Draghi
Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο	Να ελέγχει αν τα κονδύλια της ΕΕ συλλέγονται και χρησιμοποιούνται σωστά, και να συμβάλλει στη βελτίωση της δημοσιονομικής διαχείρισης της ΕΕ	ένα διορισμένο μέλος από κάθε χώρα της ΕΕ	Vítor Manuel da Silva Caldeira
Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Εξωτερικής Δράσης	Διαχειρίζεται τις διπλωματικές σχέσεις της ΕΕ με τρίτες χώρες και ασκεί την εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφαλείας της ΕΕ		Υπάτη Εκπρόσωπος για θέματα ΕΠΠΑ: Federica Mogherini
Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή	Συμβουλευτικό όργανο που εκπροσωπεί τις οργανώσεις εργαζομένων και εργοδοτών και άλλες ομάδες συμφερόντων	350 διορισμένα μέλη από όλες τις χώρες της ΕΕ	Γιώργος Ντάσης
Επιτροπή των Περιφερειών	Συμβουλευτικό όργανο που εκπροσωπεί τις περιφερειακές και τοπικές αρχές της Ευρώπης	350 διορισμένα μέλη από όλες τις χώρες της ΕΕ	Markku Markkula
Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων	Χρηματοδότηση σχεδίων που συμβάλλουν στην επίτευξη των στόχων της ΕΕ, τόσο εντός όσο και εκτός της ΕΕ	Απαρτίζεται από ένα διορισμένο μέλος ανά χώρα της Ε.Ε. και έναν εκπρόσωπο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής	Werner Hoyer
Ευρωπαϊός Διαμεσολαβητής	Ο Ευρωπαϊός Διαμεσολαβητής διερευνά καταγγελίες κατά οργάνων, υπηρεσιών και οργανισμών της ΕΕ	Εκλέγεται από το ΕΚ, με 5ετή θητεία	Emily O'Reilly
Ευρωπαϊός Επόπτης Προστασίας Δεδομένων	Διασφαλίζει ότι κατά την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων, τα όργανα και οι οργανισμοί της ΕΕ σέβονται το δικαίωμα των πολιτών για προστασία της ιδιωτικής ζωής	Διορισμένος με 5ετή θητεία	Giovanni Buttarelli

Πηγή: (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2016)

4.3 Χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 - Λιτότητα

Η χρηματοοικονομική κρίση -που ξεκίνησε στην αγορά στεγαστικών δανείων χαμηλής εξασφάλισης των ΗΠΑ το καλοκαίρι του 2007- μετατράπηκε ραγδαία σε κρίση του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος και μεταφέρθηκε στην πραγματική οικονομία με ταχύ ρυθμό. Οι ΗΠΑ κατάφεραν να αντιδράσουν άμεσα και μέσα σε σύντομο χρονικό κατόρθωσαν να ανταπεξέλθουν της κρίσης, σε αντίθεση με την ΕΕ και κάποιες χώρες της Ευρωζώνης, οι οποίες, οκτώ χρόνια μετά, εξακολουθούν να βρίσκονται σε δυσχερή θέση.

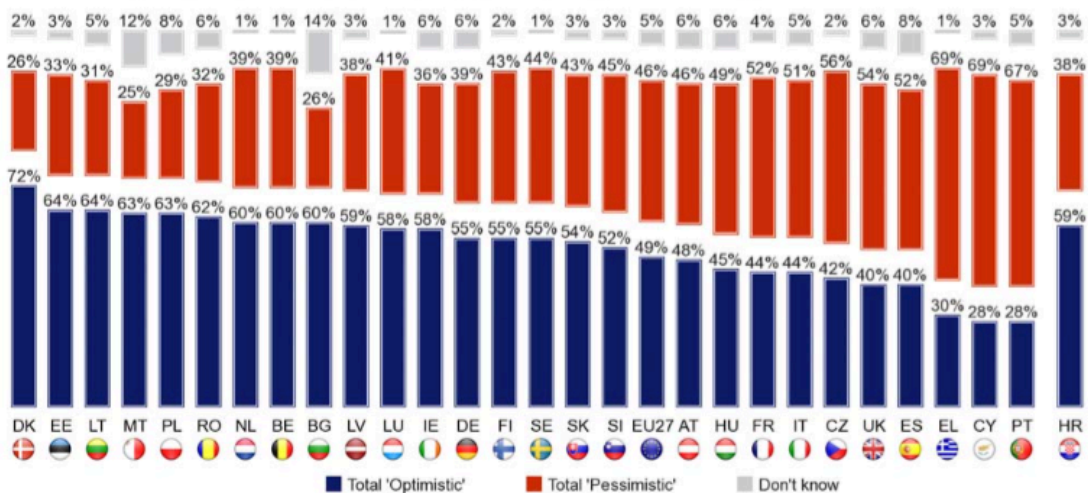
Η διάχυση της οικονομικής κρίσης στην Ευρώπη οδήγησε τον Μάιο του 2010 την Ελλάδα στην ενεργοποίηση του μηχανισμού στήριξης της οικονομίας της, με αίτημα της στην ΕΕ και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), ύστερα από τις ισχυρές πιέσεις των «αγορών». Ακολούθησαν η Ισπανία το 2012, η Ιρλανδία, η Κύπρος και η Πορτογαλία το 2013. Η ένταξη των χωρών σε «μνημόνιο» (πληθυντικός αριθμός για την περίπτωση της Ελλάδας) αφενός προκάλεσε την επιδείνωση των όρων διαβίωσης για ευρέα στρώματα του πληθυσμού, αφετέρου δημιούργησε διχαστικό κλίμα μεταξύ του «πλούσιου κι εργατικού» Βορρά και του «φτωχού και τεμπέλη» Νότου. Τόσο τα σκληρά μέτρα λιτότητας που επιβλήθηκαν, όσο και οι αντιδράσεις²⁴ των υπόλοιπων χωρών, δημιούργησαν αρνητικό κλίμα για την ΕΕ, το οποίο ενέτεινε τον ευρωσκεπτικισμό σε αρκετά κράτη-μέλη.

Η εφαρμογή στις παραπάνω χώρες σκληρών μέτρων λιτότητας, που συνοδεύτηκαν από απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων και περιορισμό του κοινωνικού κράτους, αποτυπώθηκε στις έρευνες κοινής γνώμης του ευρωβαρόμετρου, με σημαντική πτώση στην αισιοδοξία των πολιτών για το μέλλον της ΕΕ. Στο γράφημα 4.4 αποτυπώνεται η απαισιοδοξία για το μέλλον της ΕΕ των πολιτών των χωρών που επλήγησαν περισσότερο από την κρίση και υπέγραψαν «μνημόνιο».

---

²⁴ Αντιδράσεις για το ελληνικό πρόγραμμα διάσωσης έχουν εκφραστεί από τη Γερμανία, την Ολλανδία, την Εσθονία, τη Σλοβακία και τη Φιλανδία. Στη Φιλανδία, για παράδειγμα, το ξενοφοβικό κόμμα των Αληθινών Φιλανδών, πέρασε στο προσκήνιο χάρη στην ευρωπαϊκή κρίση χρέους. Ο ηγέτης του κ. Σόινι, κατακεραυνώνοντας διαδοχικές κυβερνήσεις για τη διάσωση των υπερχρεωμένων χωρών του Νότου, είδε τη δημοτικότητα του κόμματός του να εκτοξεύεται. Στις εκλογές του περασμένου Απριλίου, οι Αληθινοί Φινλανδοί αναδείχθηκαν δεύτερο κόμμα (Παλαιολόγος, 2015).

Γράφημα 4-4
Αισθάνεστε αισιόδοξος για το μέλλον της ΕΕ; (ΕΒ79 – Άνοιξη 2013)

πηγή: (European Commission, 2016)

Οι σκληρές πολιτικές λιτότητας που εφαρμόστηκαν -και συνεχίζουν να εφαρμόζονται- ενισχύουν τις ακραίες φωνές, δημιουργώντας επικίνδυνα στερεότυπα μεταξύ των ευρωπαϊκών λαών και εντείνοντας τις δυσκολίες της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

Η Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) πήρε σάρκα και οστά κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990. Σχεδιάστηκε με κύριο πυλώνα τον ελεύθερο ανταγωνισμό μεταξύ των φορέων της Κοινής Αγοράς και οργανώθηκε με τους δεσμευτικούς κανόνες του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ). Το ΣΣΑ αποτελεί ένα σύνολο κανόνων, που σκοπό έχει να διασφαλίσει ότι οι χώρες της ΕΕ φροντίζουν να διατηρούν υγιή δημόσια οικονομικά και να συντονίζουν τις δημοσιονομικές πολιτικές τους (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2015). Υποχρεώνει τα κράτη-μέλη σε δημοσιονομική πειθαρχία με σεβασμό δύο κριτηρίων: Το έλλειμμα ως ποσοστό του ΑΕΠ δεν πρέπει να υπερβαίνει το 3% και αντίστοιχα το δημοσιονομικό χρέος το 60%.²⁵

Το ΣΣΑ αποτελούσε απαίτηση της γερμανικής κυβέρνησης, προκειμένου να συμμετάσχει στην ΟΝΕ και συνεχίζει να αποτελεί επίμονη απαίτησή της. Η γερμανική κυβέρνηση επιμένει σ' αυτή τη σκληρή δημοσιονομική πολιτική και την επίτευξη ισοσκελισμένων προϋπολογισμών, παρά τις όποιες φωνές ακούγονται από τους εταίρους της στην Ευρωζώνη και την ΕΚΤ (Storberk, 2014).

Για την εμμονή της Γερμανίας στις πολιτικές λιτότητας, ο Αμερικανός οικονομολόγος

²⁵Η δημοσιονομική πειθαρχία αμφισβητήθηκε στην πράξη, όταν η Γερμανία και η Γαλλία αρνήθηκαν το 2003/4 να μειώσουν τα δημοσιονομικά τους ελλείμματα, επιφέροντας αναθεώρηση του ΣΣΑ το 2005, εισάγοντας ρήτρες εξαιρέσεων. Οι περισσότερες χώρες, έκτοτε, έκαναν χρήση αυτών, ειδικά μετά το 2008. (Κότιος et al., 2012, p.6)

Joseph Stiglitz,²⁶ ανέφερε ότι, από πολιτική άποψη "είχε ακόμη πιο επιζήμιες συνέπειες, διότι δεν επέτρεψε να βρεθεί μια κοινά αποδεκτή ευρωπαϊκή λύση για έξοδο από την κρίση, δείχνοντας ακριβώς τους λόγους για τους οποίους το σύστημα, υπό την σημερινή του μορφή, είναι αναποτελεσματικό" (Mastrolilli, 2016).

Οι πολιτικές που ακολουθήθηκαν όλα αυτά τα χρόνια της οικονομικής κρίσης συνδέονται, μεταξύ άλλων, με το έλλειμμα αποτελεσματικής ευρωπαϊκής ηγεσίας. Αφενός δεν λειτούργησε αποτελεσματικά ο γαλλογερμανικός άξονας, γεγονός που οδήγησε σε μια γερμανική ηγεμονία, κι αφετέρου κάθε κράτος-μέλος καθόρισε τη στάση του σταθμίζοντας την εσωτερική του πολιτική και όχι το κοινό συμφέρον (Κότιος & Παπαστάμκος, 2011, p.25). Κάθε κράτος-μέλος διαμόρφωσε τη στάση του απέναντι στην οικονομική κρίση με μέτρο τις εσωτερικές πιέσεις που δεχόταν η κυβέρνησή του, τόσο από το κομματικό της ακροατήριο, όσο και από τις αντιπολιτευτικές ομάδες. Η συνολική στάση των εθνικών κυβερνήσεων και των πολιτικών κομμάτων κατά τα χρόνια της κρίσης ενέτεινε το οικονομικό και ιδεολογικό χάσμα μεταξύ των χωρών του Βορρά και του Νότου, τροφοδοτώντας περαιτέρω τον ευρωσκεπτικισμό.

4.4 Γερμανική ηγεμονία

Η πτώση του τείχους του Βερολίνου και η επανένωση της Γερμανίας πυροδότησε μια σειρά εξελίξεων σε ολόκληρη την Ευρώπη, άλλαξε τους συσχετισμούς δυνάμεων και σε κάποιους ξύπνησε φόβους του παρελθόντος. Ανάμεσα σε εκείνους που φοβούνταν αυτές τις εξελίξεις ήταν η πρωθυπουργός της Μ. Βρετανίας Margaret Thatcher, η οποία προσπαθούσε να αποτρέψει την επανένωση, ενώ ο Γάλλος πρόεδρος François Mitterrand υιοθέτησε και προώθησε την ιδέα του κοινού νομίσματος, ως ένα μέσο για τον «έλεγχο» της Γερμανίας (Μαλούχος, 2012). Επί της ουσίας υπήρξε μια «ανταλλαγή». Η Γαλλία υποσχέθηκε να στηρίξει την ολοκλήρωση της γερμανικής επανένωσης και η Γερμανία με τη σειρά της έδειξε πρόθυμη να εγκαταλείψει το δικό της «πολύ σκληρό» μάρκο και να συμμετάσχει ενεργά στην «υιοθέτηση» του ευρώ μαζί με «μαλακά» νομίσματα.

Ωστόσο, με όχημα την ισχυρή τους οικονομία, οι Γερμανοί κατόρθωσαν μέσα σε δέκα χρόνια να αντιστρέψουν τους όρους και να μετατρέψουν το ευρώ σε μέσο άσκησης επιρροής επί των άλλων κρατών, καθώς η οικονομική κρίση επιτάχυνε στην πράξη την μετατόπιση εξουσίας από τις Βρυξέλλες στο Βερολίνο. Σε αυτό «βοήθησαν» κατά κάποιο τρόπο και οι υπόλοιποι εταίροι. Η Γαλλία, η οποία ιστορικά έπαιζε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση

---

²⁶ Βραβευμένος με το Βραβείο Νόμπελ Οικονομικών Επιστημών το 2001.

των πολιτικών της ΕΕ, έχει στην παρούσα συγκυρία απολέσει τον ηγετικό της ρόλο. Η Μ. Βρετανία έχει αυτό-απομονωθεί, μένοντας εκτός ευρωζώνης, και (πιθανώς) εκτός ΕΕ μετά το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος του Ιουνίου 2016. Παράλληλα, κάποια άλλα κράτη-μέλη της Ένωσης, όπως η Ιταλία, η Ελλάδα, η Ισπανία και η Πορτογαλία βρίσκονται αντιμέτωπα με τεράστια ελλείμματα και χρέη (Μαυροζαχαράκης, 2015, p.7).

Η Ευρώπη έχει να απαντήσει στο δίλημμα «εάν κινούμαστε προς μια γερμανική Ευρώπη ή συνεχίζουμε στο μεταπολεμικό δρόμο μιας Ευρωπαϊκής Γερμανίας», όπως εύστοχα είχε δηλώσει ο πρώην Γερμανός υπουργός Εξωτερικών Joschka Fischer (Τζαβάρια, 2014).

Οι κίνδυνοι για την Ευρώπη από τη γερμανική ηγεμονική πολιτική, στα χρόνια της κρίσης, επηρεάζουν τις πολιτικές εξελίξεις σε πολλές χώρες, εντείνουν τα φαινόμενα ευρωσκεπτικισμού και υποθάλλουν τον εθνικισμό. Άλλωστε η ίδια η γερμανική αντίδραση, από το φθινόπωρο του 2008 και μετά, φαίνεται να χαρακτηρίζεται από έναν αναδυόμενο εθνικισμό.

5. Ευρωσκεπτικισμός: ιδεολογία ή στρατηγική;

Η πτώση του τείχους του Βερολίνου άλλαξε σημαντικά τόσο τον ευρωπαϊκό χάρτη, όσο και τις προτεραιότητες των ελίτ, οι οποίες ήταν επιφορτισμένες με το έργο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Για τη μισή Ευρώπη που είχε βρεθεί πίσω από το «Σιδηρούν Παραπέτασμα», η βούληση να «επιστρέψουν στην Ευρώπη» προχώρησε με γρήγορους ρυθμούς. Η ευρύτατη διεύρυνση της ΕΕ αποτέλεσε έναν παράγοντα που οδήγησε τα κράτη-μέλη σε αποκλίνουσες αντιλήψεις ως προς την έννοια και την πορεία της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Οι θεσμικές εξελίξεις από το Μάαστριχτ κι έπειτα, αλλά και η δημοσιονομική και οικονομική κρίση, λειτούργησαν πολλαπλασιαστικά στην ενίσχυση του φαινομένου του ευρωσκεπτικισμού (Χατζησταύρου & Δικαίος, 2015).

Στο πλαίσιο αυτό ο ευρωσκεπτικισμός αναπτύχθηκε ως μια αντίληψη απορριπτική προς την ευρωπαϊκή ενοποίηση, με την έννοια ότι η «κοινοτική μέθοδος» στην οποία στηρίχθηκε το ευρωπαϊκό εγχείρημα δεν κρίνεται πρόσφορη για την λειτουργία της Ένωσης. Βεβαίως η αντιευρωπαϊκή ρητορική μπορεί να εξηγηθεί ως ένα φαινόμενο το οποίο ασκείται στα πλαίσια της εσωτερικής πολιτικής κατανάλωσης και του πολιτικού κομματικού ανταγωνισμού.

Η στάση αυτή αφορά τα ριζοσπαστικά κόμματα τόσο της Δεξιάς, όσο και της Αριστεράς, τα οποία έχουν χαρακτήρα διαμαρτυρίας και καταλαμβάνουν περιθωριακή θέση στα εγχώρια πολιτικά συστήματα. Δεδομένης αυτής της θέσης τους στο πολιτικό σύστημα της χώρας τους, έχουν ισχυρά κίνητρα να αντιταχθούν στις πολιτικές της ΕΕ προκειμένου να διαφοροποιηθούν από τα υπόλοιπα κόμματα (Halikiouroulou et al., 2012, p.506), ενώ η ρητορική τους διαμορφώνεται από στρατηγικές εκτιμήσεις στα πλαίσια του κομματικού ανταγωνισμού και της εκλογικής τους ενίσχυσης.

Πάντως στην περίπτωση κατά την οποία τα ευρωσκεπτικιστικά κόμματα φιλοδοξούν να συμμετάσχουν σε έναν κυβερνητικό συνασπισμό, αναμένεται να τροποποιήσουν την ευρωσκεπτικιστική ρητορική τους λόγω του δυνητικού εκλογικού κόστους (Halikiouroulou et al., 2012, pp.506-07).

5.1 Μεγάλη Βρετανία

«Η κυβέρνησή μου θα επαναδιαπραγματευθεί τη σχέση του Ηνωμένου Βασιλείου με την ΕΕ και θα επιδιώξει τη μεταρρύθμιση της ΕΕ προς όφελος όλων των χωρών-μελών», δήλωσε η βασίλισσα Ελισάβετ, στην καθιερωμένη ομιλία της κατά την έναρξη των εργασιών του Κοινοβουλίου, το Μάιο του 2015, ανακοινώνοντας την διεξαγωγή δημοψηφίσματος για την παραμονή ή όχι της Μ. Βρετανίας στην ΕΕ (Osborn, 2015).

Το δημοψήφισμα αποτέλεσε δέσμευση του Πρωθυπουργού David Cameron, τον Ιανουάριο του 2013 και είχε διττό στόχο. Αφενός να ξεκινήσει διαπραγματεύσεις με τα θεσμικά όργανα της ΕΕ, αφετέρου να αποτελέσει ζήτημα εσωτερικής πολιτικής στρατηγικής, το οποίο ενσωματωμένο στο προεκλογικό πρόγραμμα των Συντηρητικών, (Swinford, 2014) θα περιόριζε την ανοδική πορεία των ευρωσκεπτικιστικών κομμάτων. Οι Συντηρητικοί ενισχύθηκαν στις βουλευτικές εκλογές τον Μάιο του 2015 και σχημάτισαν αυτοδύναμη κυβέρνηση (Stanley, 2015).

Το δημοψήφισμα ορίστηκε για τις 23 Ιουνίου 2016 και τα δύο στρατόπεδα επιδόθηκαν σε μια μάχη επηρεασμού της κοινής γνώμης. Το στρατόπεδο που υποστήριξε σθεναρά την έξοδο της Μ. Βρετανίας από την ΕΕ (Brexit)²⁷ είχε επικεφαλής τον Nigel Farage, ηγέτη του ευρωσκεπτικιστικού UKIP, τον Boris Johnson, πρώην Δήμαρχο του Λονδίνου και τον Michael Gove, πρώην Γενικό Γραμματέα Δικαιοσύνης και στενό συνεργάτη του Βρετανού Πρωθυπουργού. Στην απέναντι πλευρά, υπέρ της παραμονής της χώρας στην ΕΕ (Bremain),²⁸ συστρατεύθηκαν ο Πρωθυπουργός David Cameron, οι Εργατικοί και ο νέος Δήμαρχος του Λονδίνου Sadiq Khan.

Ανεξάρτητα από την ορθότητά τους, τα κύρια επιχειρήματα (AFP, 2016) των υποστηρικτών της εξόδου της Μ. Βρετανίας από την ΕΕ αφορούσαν:

- τη μετανάστευση: η μαζική μετανάστευση, που συνδέεται με την ΕΕ, προκαλεί πιέσεις στις δημόσιες υπηρεσίες (σχολεία, νοσοκομεία) και στις παροχές πρόνοιας (στέγαση, επιδόματα) της Μ. Βρετανίας.
- την οικονομική συνδρομή: η έξοδος από την Ένωση θα αποφέρει στον κρατικό προϋπολογισμό περί τα 8,2 δισ. λίρες, από την μη καταβολή της ετήσιας συνδρομής της χώρας στον ευρωπαϊκό προϋπολογισμό.
- την ευρωπαϊκή νομοθεσία: η Μ. Βρετανία θα απαλλαγεί από την ευρωπαϊκή νομοθεσία και τα ευρωπαϊκά όργανα.

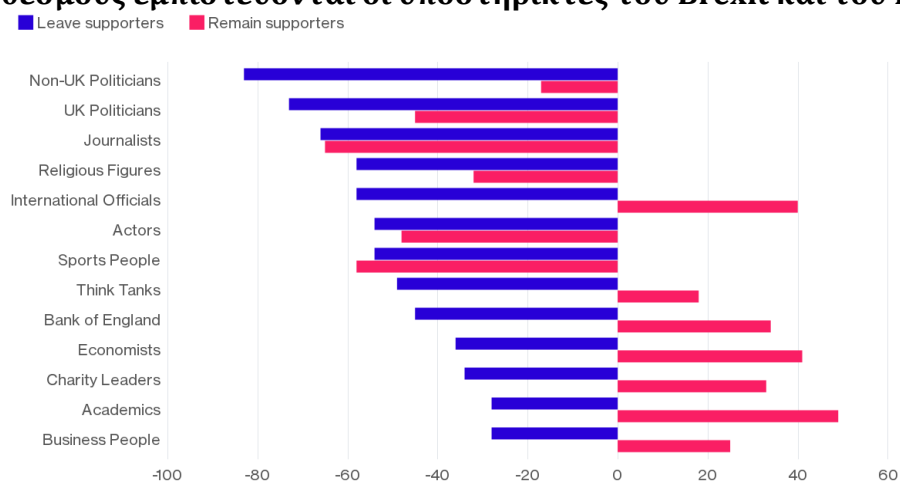
²⁷Brexit (=Britain **exit**), όρος που δηλώνει την έξοδο της Μ. Βρετανίας από την ΕΕ.

²⁸Bremain (=Britain **remain**), όρος που δηλώνει την παραμονή της Μ. Βρετανίας στην ΕΕ.

- τις επιχειρήσεις: οι κανονισμοί που επιβάλλονται από τις Βρυξέλλες επιβαρύνουν τις βρετανικές επιχειρήσεις.

Το κλίμα, καθ' όλη τη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας, ήταν ιδιαίτερα πολωμένο κι όσο πλησίαζε η μέρα του δημοψηφίσματος, οι εντάσεις μεταξύ των δύο αντίπαλων στρατοπέδων οξύνονταν περαιτέρω.²⁹ Η εκστρατεία του Brexit στηρίχθηκε στη δυσπιστία, την έλλειψη εμπιστοσύνης και την απογοήτευση των πολιτών για μια σειρά από θεσμούς, εθνικούς και υπερεθνικούς (γράφημα 5-1), ενώ η επικοινωνιακή πολιτική τους, είχε έντονα στοιχεία μίσους και διχασμού.³⁰

Γράφημα 5-1
Ποιους θεσμούς εμπιστεύονται οι υποστηρικτές του Brexit και του Remain

πηγή: (Champion, 2016)

Η ανακοίνωση των επίσημων αποτελεσμάτων του δημοψηφίσματος, το πρωί της 24^{ης} Ιουνίου 2016, έδειξε ότι το 51,9% των Βρετανών επέλεξαν να αποχωρήσουν από την ΕΕ, έναντι του 48,1% που ήθελε την παραμονή, με τη συμμετοχή να σημειώνει υψηλά ποσοστά 72,2%, στις 382 περιφέρειες. Το αποτέλεσμα επέφερε μια σειρά από ραγδαίες εξελίξεις σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο. Στο αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος απεικονίζεται ένας σαφής διαχωρισμός εντός του βρετανικού έθνους: σε αντίθεση με την Αγγλία και την Ουαλία, η πλειοψηφία των ψηφοφόρων στη Σκωτία και στη Β. Ιρλανδία υποστήριξαν τη συνέχιση της συμμετοχής της Μ. Βρετανίας στην ΕΕ (Klarsis, 2016).

²⁹ Στις 17 Ιουνίου 2016, μία εβδομάδα πριν το δημοψήφισμα, η βουλευτής του Εργατικού Κόμματος και υποστηρίκτρια της παραμονής της Μ. Βρετανίας στην ΕΕ, Jo Cox δολοφονείται στο West Yorkshire, από Βρετανό με ψυχολογικά προβλήματα και διασυνδέσεις με ακροδεξιές ομάδες. Μετά τη δολοφονία της βουλευτού τα δύο στρατόπεδα, υπέρ της παραμονής και υπέρ της εξόδου από την ΕΕ, ανέστειλαν της προεκλογικές τους κινητοποιήσεις. Πολλοί έκαναν λόγο για ανατροπή του κλίματος και πως το αποτρόπαιο αυτό γεγονός, θα ωφελούσε την πλευρά της παραμονής.

³⁰ Υπήρξαν σημαντικές αντιδράσεις για μια αφίσα που κυκλοφόρησε το UKIP, του Nigel Farage, η οποία ήταν αντιγραφή της ναζιστικής προπαγάνδας έναντι των Εβραίων.

Μεγάλος χαμένος του δημοψηφίσματος αναδείχθηκε ο πρωθυπουργός David Cameron, ο οποίος παραιτήθηκε υπό το βάρος της εκλογικής ήττας στο δημοψήφισμα, που ο ίδιος προκήρυξε με σκοπό να παραμείνει στην εξουσία.

Ωστόσο, οι σημαντικότερες εξελίξεις και ανατροπές σημειώθηκαν στο στρατόπεδο του Brexit. Δέκα μέρες μετά το δημοψήφισμα, ο ηγέτης του ευρωσκεπτικιστικού κόμματος UKIP και ηγέτης της εκστρατείας του Brexit, Nigel Farage, υπέβαλε την παραίτησή του από την ηγεσία του κόμματός του, θεωρώντας πως έχει πράξει το πατριωτικό του καθήκον να θέσει τη Μ. Βρετανία εκτός ΕΕ. Η παραίτησή του ήρθε μετά την παραδοχή ότι εξαπάτησε τους Βρετανούς ψηφοφόρους, παραδεχόμενος ότι δεν μπορεί να διασφαλίσει ή να διοχετεύσει στο εθνικό σύστημα υγείας της Μ. Βρετανίας, τους πόρους που «έστελνε» το Λονδίνο στις Βρυξέλλες (Kessler, 2016). Οι ανατροπές στο στρατόπεδο του Brexit συνεχίστηκαν με τις διαδοχικές παραίτησεις και των υπολοίπων ηγετών του, Boris Johnson και Michael Gove.

Για τον David Cameron η ανακοίνωση της διεξαγωγής του δημοψηφίσματος εξυπηρετούσε τα συμφέροντά του κι αποτελούσε -φαινομενικά- κίνηση μικρού πολιτικού ρίσκου, αφού και τα τρία μεγάλα κόμματα ήταν υπέρ της παραμονής και το ενδεχόμενο επικράτησης του Brexit έμοιαζε αδιανόητο. Στην αντίπαλη όχθη, για τον Nigel Farage, τον Boris Johnson και τον Michael Gove, το δημοψήφισμα αποτελούσε το δικό τους πολιτικό στοίχημα για την ενίσχυση της θέσης τους στο πολιτικό προσκήνιο.

5.2 Ελλάδα

Στις 28 Μαΐου 1979 κι έπειτα από τέσσερα χρόνια διαπραγματεύσεων, υπογράφηκε στο αίθριο του Ζαπείου Μεγάρου, η Συνθήκη Προσχώρησης της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Στην ομιλία του ο τότε πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής τόνισε την άρρηκτη σχέση μεταξύ Ευρώπης και Ελλάδος:

«Η Έλλάς δὲν μπορούσε νὰ ἀπουσιάσει ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἱστορικὴ γιὰ τὸ μέλλον τῆς Εὐρώπης συλλογικὴ προσπάθεια. Γιατί ἡ τύχη της εἶναι στενά, ἀναπόσπαστα θὰ ἔλεγα, συνυφασμένη μὲ τὴν τύχη τῶν ἄλλων Δημοκρατιῶν τῆς ἡπείρου. Ἄν ἡ Εὐρώπη κινδυνεύσει σὰν μορφή διακυβερνήσεως καὶ σὰν τρόπος ζωῆς, θὰ εἶναι ἐντελῶς παράλογο νὰ πιστεύουμε ὅτι ἡ Έλλάς θὰ μπορέσει νὰ διατηρηθεῖ σὰν μοναδικὴ ὄαση ἀνεξαρτησίας καὶ ἐλευθερίας στὴν ἡπειρὸ μας» (pro-europa.eu, 2015).

Την 1^η Ιανουαρίου 1981 η Ελλάδα έγινε επίσημα το 10^ο μέλος.³¹ Τα πρώτα χρόνια μετά την

---

³¹ Η σχετική γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ήταν κατά βάση αρνητική, επικαλούμενη την καθυστέρηση της ελληνικής οικονομίας και την αναποτελεσματικότητα της δημόσιας διοίκησης. Όμως, η

ένταξη της Ελλάδας χαρακτηρίστηκαν από την ρητορική αμφισβήτηση ορισμένων πτυχών της ευρωπαϊκής ενοποίησης, ενώ παράλληλα εγκαινιάστηκαν οι προσπάθειες για την ανάπτυξη διαρθρωτικών πολιτικών από πλευράς ΕΕ, οι οποίες αποκρυσταλλώθηκαν το 1988 στο πρώτο «πακέτο Delors». Στη συνέχεια η πολιτική της Ελλάδας στην ΕΕ χαρακτηρίστηκε βαθμιαία από εντονότερες φιλοενοποιητικές θέσεις. Ιδιαίτερα από το 1988 και μετά, οι ελληνικές κυβερνήσεις όλων των αποχρώσεων υποστήριξαν, σε γενικές γραμμές, το «ομοσπονδιακό» πρότυπο ενοποίησης, καθώς και την ανάπτυξη κοινής πολιτικής σε νέους τομείς (παιδεία, υγεία, περιβάλλον), την ενίσχυση των υπερεθνικών θεσμών (Επιτροπή και Κοινοβούλιο) και την ανάπτυξη της ΚΕΠΠΑ. Τα επόμενα χρόνια χαρακτηρίστηκαν από ακόμα μεγαλύτερη υποστήριξη της ιδέας και της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, καθώς και της εμβάθυνσης της ενοποίησης σε όλους τους τομείς. Η Ελλάδα συγκαταλέγεται στα κράτη-μέλη που υποστήριξαν την υιοθέτηση του Ευρωπαϊκού Συντάγματος, την δημιουργία της ΟΝΕ και την ένταξη -μεταξύ άλλων- των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης³² (Υπουργείο Εξωτερικών, 2016).

Οι ελληνικές κυβερνήσεις, τα περισσότερα ελληνικά πολιτικά κόμματα και το μεγαλύτερο ποσοστό του ελληνικού λαού επέδειξαν φιλοευρωπαϊκή στάση, κατά τη μεγαλύτερη περίοδο της πορείας της Ελλάδας εντός της ΕΕ. Ο φιλοευρωπαϊσμός που απαντάται στο συντριπτικά μεγαλύτερο ποσοστό της ελληνικής πολιτικής, αλλά και της ελληνικής κοινωνίας, συνυφαίνεται με την προσδοκία οικονομικής ανάπτυξης και εκσυγχρονισμού της χώρας και την αποβολή των συμπτωμάτων κοινωνικής καθυστέρησης. Σημαντικό ρόλο έπαιξαν και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, καθώς η ΕΕ θα μπορούσε να αποτελέσει πολύτιμο σύμμαχο απέναντι στις τουρκικές προκλήσεις (Βερναρδάκης, 2006, pp.7-8).

Λίγο πριν ξεσπάσει η οικονομική κρίση του 2008, η φιλοευρωπαϊκή στάση της ελληνικής κοινωνίας βρίσκεται στο ζενίθ της, γεγονός που αποτυπώνεται στο Τακτικό Ευρωβαρόμετρο (EB68) του Δεκεμβρίου 2007, καθώς το 62% θεωρεί ότι η συμμετοχή στην Ένωση αποτελεί ένα θετικό γεγονός και το 82% πιστεύει πως η χώρα ωφελήθηκε από την ένταξή της (European Commission, 2007, p.23 & 26).

Η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση, σε συνδυασμό με την ύφεση που γνώρισε η πραγματική οικονομία στην Ελλάδα καθώς και η αύξηση των δημοσίων δαπανών κλόνισαν

ευρύτερη απήχηση του πολιτικού κύρους του Πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Καραμανλή στις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις και ιδιαίτερα οι στενές του σχέσεις με Ευρωπαίους ηγέτες, αντέστρεψαν το αρνητικό κλίμα και δημιούργησαν τις κατάλληλες συνθήκες, ώστε το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο να μην αποδεχθεί την πρόταση της Επιτροπής (Χριστοδουλίδης, 2010, pp.110-11).

³² Η μεγαλύτερη διεύρυνση στη μέχρι τώρα ιστορία της ενωμένης Ευρώπης, συντελέστηκε κατά την τέταρτη ελληνική Προεδρία της ΕΕ (πρώτο εξάμηνο 2003), και αποτέλεσε σημαντική επιτυχία της ελληνικής κυβέρνησης

την ούτως ή άλλως εύθραυστη δημοσιονομική σταθερότητα, με αποτέλεσμα η χώρα να προσφύγει στο Μηχανισμό στήριξης της ΕΕ και αναπόφευκτα στην υπογραφή μνημονίων. Η ελληνική κοινωνία βίωσε σημαντικές πιέσεις, που προέκυψαν από την έκρηξη της ανεργίας και τις απολύσεις εργαζομένων, τις μειώσεις μισθών και συντάξεων, την απώλεια εργασιακών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Η κοινωνία οδηγήθηκε σε αδιέξοδο, καθώς μαστιζόταν από συνεχείς απεργιακές κινητοποιήσεις, διαδηλώσεις και καταλήψεις δημοσίων κτηρίων, ενώ οδηγήθηκε σε εθνικές εκλογές πέντε φορές τα τελευταία επτά χρόνια.³³ Το κλίμα πόλωσης, η αντιμνημονιακή και ευρωσκεπτικιστική ρητορική ενίσχυσαν, στις δύο διαδοχικές εκλογικές αναμετρήσεις του 2012, το πολιτικό κόμμα της ριζοσπαστικής Αριστεράς ΣΥΡΙΖΑ το οποίο αναδείχθηκε σε δεύτερη πολιτική δύναμη, και δημιούργησαν τις προϋποθέσεις ώστε το ναζιστικό κόμμα της Χρυσής Αυγής (ΧΑ) να εισέλθει στο ελληνικό Κοινοβούλιο.^{34, 35}

Τα δύο ιστορικά και πολιτικά αντίπαλα κόμματα ΠΑΣΟΚ και ΝΔ (μαζί με την Δημοκρατική Αριστερά) δημιούργησαν κυβέρνηση συνεργασίας. Τα κόμματα της αντιπολίτευσης (ΣΥΡΙΖΑ, ΚΚΕ, Ανεξάρτητοι Έλληνες και ΧΑ) κατήγγειλαν τις κυβερνητικές πολιτικές και τάχθηκαν εναντίον των μνημονίων αλλά και της ΕΕ (και ιδιαίτερα της Γερμανίας), αυτοπροσδιοριζόμενα ως αντιμνημονιακά. Η ρητορική των αντιμνημονιακών κομμάτων συνδέθηκε στενά με δυσάρεστα ιστορικά γεγονότα, τα οποία είχαν τις ρίζες τους στην εποχή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, διχάζοντας την ελληνική κοινωνία, με μια νέα πλαστή διαχωριστική γραμμή: «μνημόνιο/αντιμνημόνιο».³⁶

Ο «πολιτικός λόγος» υιοθέτησε τη συνωμοσιολογία, τις ύβρεις, τις απειλές, το λαϊκισμό, τη ρητορική μίσους και βίας, δημιουργώντας εμφυλιοπολεμικό κλίμα, την ώρα που η ελληνική κοινωνία είχε μεγαλύτερη ανάγκη για ενότητα. Η διχαστική ρητορική που επικράτησε βασίστηκε στον απλουστευτικό διαχωρισμό, που πήγαζε από το θυμό της ελληνικής κοινωνίας και από την ανυπαρξία ψύχραιμου κοινωνικού διαλόγου.

Έτσι, ο ευρωσκεπτικισμός κυριάρχησε στην άλλοτε φιλοευρωπαϊκή ελληνική κοινωνία. Στο Τακτικό Ευρωβαρόμετρο (EB82) το Δεκέμβριο του 2014, η ελληνική κοινή γνώμη

---

³³ 1^η. 04 Οκτωβρίου 2009 / 2^η. 06 Μαΐου 2012 / 3^η. 17 Ιουνίου 2012 / 4^η. 25 Ιανουαρίου 2015 / 5^η. 20 Σεπτεμβρίου 2015

³⁴ η αύξηση της εκλογικής δύναμης του ΣΥΡΙΖΑ στις εθνικές εκλογές: 2009 4,13%, 05/2012 16,78%, 06/2012 26,89%, 01/2015 36,34%, 09/2015 35,46%.

³⁵ η αύξηση της εκλογικής δύναμης της ΧΑ στις εθνικές εκλογές: 2009 0,29%, 05/2012 6,97%, 06/2012 6,92%, 01/2015 6,28%, 09/2015 6,99%.

³⁶ ο διχασμός της ελληνικής κοινωνίας δεν έπαψε να υφίσταται ακόμα μετά το τέλος του αιματηρού εμφυλίου το 1949. Στην μετεμφυλιακή Ελλάδα συνεχίστηκε στο δίπολο εθνικόφρονες/μη εθνικόφρονες, ενώ τη δεκαετία του '80 η διαχωριστική γραμμή τοποθετήθηκε στη λογική Δεξιάς/Αντιδεξιάς.

εμφανιζόταν απαισιόδοξη για το μέλλον της ΕΕ (60%), είχε αρνητική εικόνα για την ΕΕ (44%) και πίστευε πως δεν ακούγεται η φωνή της στις Βρυξέλλες (76%) (European Commission, 2014, pp.7,10,12).

Στις εκλογές του Ιανουαρίου του 2015 ο ΣΥΡΙΖΑ κέρδισε τις εκλογές μέσα σε ένα κλίμα έντονης πόλωσης. Βασικός παράγοντας που συνετέλεσε στη νίκη του ήταν η αντιπολιτευτική ρητορική του, η οποία εστίασε στην κατάργηση των μνημονίων και στην επαναφορά κοινωνικών, οικονομικών και εργασιακών κεκτημένων.

Οι σχέσεις της χώρας με τους εταίρους πέρασαν μια περίοδο μεγάλων εντάσεων και έντονης αμφισβήτησης, ενώ κυριαρχούσε ο φόβος της εξόδου της Ελλάδας (Grexit) από την Ευρωζώνη και την ΕΕ. Οι σχέσεις της χώρας με τους εταίρους της στην ΕΕ, πέρασαν στη χειρότερη φάση τους, όταν η κυβέρνηση αποφάσισε να προκηρύξει δημοψήφισμα, τον Ιούλιο του 2015.³⁷ Το ερώτημα του δημοψηφίσματος³⁸ ήταν ασαφές και είχε διαφορετική ανάγνωση τόσο από την ελληνική κυβέρνηση,³⁹ όσο και από τους Ευρωπαίους εταίρους,⁴⁰ γεγονός το οποίο δημιούργησε σύγχυση στην ελληνική κοινωνία διχάζοντάς την σε «μένουμε Ευρώπη/επιστρέφουμε δραχμή».

Η συντριπτική πλειοψηφία (61,31%) του ελληνικού λαού στήριξε το «ΟΧΙ», παρά τις αντίθετες προβλέψεις στις δημοσκοπήσεις, τους περιορισμούς κίνησης κεφαλαίων (capital controls) και την σημαντική ταλαιπωρία των πολιτών μετά την επιβολή των περιορισμών. Η επικράτηση του «ΟΧΙ» αποτέλεσε συνιστώσα πολλών παραμέτρων:

---

³⁷ Η ελληνική κοινωνία δεν είναι εξοικειωμένη με το θεσμό του δημοψηφίσματος, καθώς το τελευταίο δημοψήφισμα πραγματοποιήθηκε το 1974, μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας, προκειμένου να αποφασίσει ο ελληνικός λαός υπέρ ή κατά της Βασιλευμένης Δημοκρατίας.

³⁸ «Σύμφωνα με την σχετική απόφαση και πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου προς τη Βουλή, κατόπιν εισήγησης του Πρωθυπουργού, κατά την διαδικασία του προτεινόμενου δημοψηφίσματος, ο ελληνικός λαός καλείται να αποφασίσει με την ψήφο του εάν πρέπει να γίνει αποδεκτό το σχέδιο συμφωνίας το οποίο κατέθεσαν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο στο Eurogroup της 25/6/2015 και αποτελείται από 2 έγγραφα, τα οποία συγκροτούν την πρόταση επί της οποίας προτείνεται το δημοψήφισμα: το πρώτο έγγραφο τιτλοφορείται «Reforms for the completion of the Current Program and Beyond» (Μεταρρυθμίσεις για την ολοκλήρωση του τρέχοντος προγράμματος και πέραν αυτού) και το δεύτερο «Preliminary Debt sustainability analysis» (προκαταρκτική ανάλυση βιωσιμότητας χρέους).

»Όσοι πολίτες απορρίπτουν την πρόταση των τριών θεσμών ψηφίζουν ΔΕΝ ΕΓΚΡΙΝΕΤΑΙ/ΟΧΙ

»Όσοι πολίτες συμφωνούν με την πρόταση των τριών θεσμών ψηφίζουν ΕΓΚΡΙΝΕΤΑΙ/ΝΑΙ». (Βουλή των Ελλήνων, 2015)

³⁹ Ανακοίνωση του Γραφείου Τύπου της ελληνικής Βουλής «(...) Το ναι δεν σημαίνει ναι στην Ευρώπη. Σημαίνει ναι στο τελεσίγραφο που απηύθυνε η Τρόικα στην Ελληνική Κυβέρνηση. Το ναι, σημαίνει ναι στα Μνημόνια, στην υποτέλεια, στην υποδούλωση. Ναι σε περαιτέρω μειώσεις μισθών και συντάξεων, Ναι στην ανεργία και την εργασιακή ανασφάλεια. Σημαίνει ναι στην εκχώρηση της κυριαρχίας και της δημοκρατίας, στο ξεπούλημα της δημόσιας περιουσίας, σε χαράτσια χωρίς τέλος. Σημαίνει ακόμη ναι στην υποβάθμιση της Ελλάδας από ισότιμο μέλος της Ε.Ε., σε χώρα παρία και αποικία χρέους(...)» (Γραφείο Τύπου Βουλής των Ελλήνων, 2015).

⁴⁰ Ο πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Jean-Claude Juncker δήλωσε: «Δεν θα πρέπει να αυτοκτονήσετε επειδή φοβάστε τον θάνατο», επισημαίνοντας ότι «όλος ο πλανήτης θα εκλάβει το «όχι» ως επιθυμία εξόδου από το ευρώ, ως ένα «όχι» στην Ευρώπη που θα είναι «καταστροφικό». (Εθνος, 2015)

ψυχολογικών κατά κύριο λόγο (ταύτιση του «ΟΧΙ» με την «επαναστατικότητα», αντίδραση στην υποστήριξη του «ΝΑΙ» από τους παλαιούς πολιτικούς, τα περισσότερα ΜΜΕ και την ευρωπαϊκή ελίτ, η άποψη της οποίας θεωρήθηκε εν πολλοίς ως «επέμβαση» στον εθνικό πολιτικό διάλογο), επικοινωνιακών (καλή στρατηγική από την πλευρά των υποστηρικτών του «ΟΧΙ» στους κόλπους της κυβέρνησης) και πολιτικών (ταύτιση του «ΝΑΙ» με το παλαιό και φθαρμένο πολιτικό σύστημα, όπως ευφυώς χαρακτηρίστηκε από τους κυβερνητικούς εταίρους).

Ο Πρωθυπουργός Αλέξης Τσίπρας, έχοντας «ερμηνεύσει» το «ΟΧΙ» ως στήριξη του ελληνικού λαού να διαπραγματευθεί νέα συμφωνία με την Ένωση, προκήρυξε εκ νέου εκλογές για το Σεπτέμβριο του 2015 και, παρά την ανοικτά φιλοευρωπαϊκή (και μνημονιακή) πλέον στάση του, κέρδισε τις εκλογές και εδραίωσε την πολιτική του κυριαρχία με την τρίτη νίκη σε ισάριθμες εκλογικές αναμετρήσεις. Στις εκλογικές αυτές αναμετρήσεις επέδειξε διαφορετικό πολιτικό προφίλ, περνώντας από τον ριζοσπαστικό και αντιμνημονιακό λόγο,⁴¹ σε λόγο συναινετικό και φιλοευρωπαϊκό.⁴² Την ίδια περίοδο σημειώνει: *«Η υποψηφιότητά μου και το πρόγραμμα του ΣΥΡΙΖΑ εκπροσωπούν την μοναδική δημοκρατική απάντηση στον Δεξιό λαϊκίστικο ευρωσκεπτικισμό. Οι πολιτικές των μεγάλων κομμάτων (Λαϊκό Κόμμα και Σοσιαλδημοκράτες) οδηγούν την Ευρώπη στην απόγνωση, στρέφουν τους ευρωπαϊκούς λαούς ενάντια στην ΕΕ και διαμορφώνουν το έδαφος για την άνοδο όλων των μορφών των ακροδεξιών κομμάτων. Η πηγή του ευρωσκεπτικισμού είναι ο νεοφιλελευθερισμός»* (left.gr, 2014).

Η Ελλάδα και η Μ. Βρετανία είναι δύο ιστορικές χώρες της ΕΕ, με σημαντικές διαφορές σε πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο. Οι δύο λαοί, παρ' όλα τα διαφορετικά χαρακτηριστικά τους, παρουσιάζουν στην παρούσα συγκυρία μια κοινή ευρωσκεπτικιστική στάση απέναντι στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα. Είναι άγνωστο αν αυτό θα διαρκέσει, ιδίως στην περίπτωση της Ελλάδας. Ο ευρωσκεπτικισμός αναδείχθηκε από ηγέτες μικρών κομμάτων, οι οποίοι, επωφελούμενοι από μια σειρά γεγονότα, κατόρθωσαν να πρωταγωνιστήσουν στο πολιτικό σύστημα των χωρών τους.

Ο ΣΥΡΙΖΑ εκμεταλλεύτηκε τη λαϊκή οργή και αγανάκτηση απέναντι στα οδυνηρά μέτρα

---

⁴¹ «Η μόνη ρεαλιστική και σωτήρια εναλλακτική πρόταση είναι η κατάργηση με ένα νόμο και σε ένα άρθρο, όλων των μέτρων λιτότητας». (Ρηγόπουλος, 2015)

⁴² «Πρέπει να αναρωτηθούμε ποιος ευθύνεται για την άνοδο της ακροδεξιάς. Το έλλειμμα δημοκρατίας, τα διχαστικά στερεότυπα... (...) Πρέπει άμεσα να αλλάξουμε πορεία. Χρειάζεται νέο όραμα για μια καλύτερη Ευρώπη. Απαιτούνται βαθιές δημοκρατικές τομές στην Ευρώπη. Αλλαγές πολιτικών για να υψώσουμε φράγμα στην ακροδεξιά. Χρειαζόμαστε μία μεγάλη αντεπίθεση των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων. (...)». (Το Βήμα, 2016)

της μνημονιακής λιτότητας, ώστε να επιτύχει την εκλογική του απογείωση και την ανάληψη της εξουσίας. Κατά την περίοδο των διαπραγματεύσεων με την ΕΕ, συντηρώντας ένα λόγο ριζοσπαστικό, φάνηκε να τον απασχολεί κυρίως το εσωτερικό ακροατήριο, αδιαφορώντας για πιθανές συνέπειες σε διεθνές επίπεδο. Έπειτα από την πολιτική εδραίωση του πραγματοποίησε τακτική υποχώρηση, μετασχηματιζόμενος με γρήγορα βήματα από μικρό κόμμα διαμαρτυρίας, σε κόμμα εξουσίας.

Το UKIP στηρίχθηκε στην πάγια ευρωσκεπτικιστική στάση που επεδείκνυε η Μ. Βρετανία, ώστε να ισχυροποιηθεί και να εδραιωθεί στο βρετανικό πολιτικό σύστημα. Κέρδισε τις τελευταίες ευρωεκλογές και εκμεταλλεύτηκε υπέρ του τον τακτικό ελιγμό του βρετανού πρωθυπουργού για την διεξαγωγή δημοψηφίσματος. Με λόγο καταγγελτικό για τις πολιτικές της ΕΕ, στηριζόμενος στον βρετανικό εθνικισμό, αλλά και σε ψευδείς ισχυρισμούς, κατόρθωσε να κερδίσει το δημοψήφισμα και να δημιουργήσει ουσιαστικά τις προϋποθέσεις να εκκινήσει η διαδικασία για την αποχώρηση της Μ. Βρετανίας από την ΕΕ. Παρά τη νίκη που σημείωσε, ο ηγέτης του αποχώρησε από την πολιτική σκηνή, αρνούμενος να παραμείνει στο πολιτικό προσκήνιο. Ίσως τελικά, να μην ανέμενε το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος και παραιτήθηκε υπό το βάρος των συνεπειών του.

6. Ο ευρωσκεπτικισμός και το μέλλον της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης

Μπορεί η σχέση του ευρωσκεπτικισμού με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση να μην έχει επακριβώς διερευνηθεί, καθώς οι αναλυτές τον εξετάζουν μέσα στο εκάστοτε εθνικό πλαίσιο (Daddow, 2006, p.327), όμως ο ευρωσκεπτικισμός αποτελεί την κοινή συνισταμένη των προβλημάτων που έχουν αναδειχθεί τα τελευταία χρόνια στην ΕΕ.

Αυτό που έχει ανάγκη η ΕΕ, ώστε να αποφύγει την επαπειλούμενη διάλυσή της, είναι να ανακτήσει την εμπιστοσύνη της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης. Ξεκάθαρη εικόνα για τις σχέσεις της ΕΕ με τους πολίτες της δίνουν τα δημοψηφίσματα τα οποία έχουν κατά καιρούς διενεργηθεί στα κράτη-μέλη της. Σε πολλά από αυτά οι λαοί έδωσαν ξεκάθαρη αρνητική απάντηση σε συγκεκριμένα ζητήματα, είτε αφορούσαν την επικύρωση μιας συνθήκης,⁴³ είτε την ένταξη μιας χώρας,⁴⁴ είτε την αποχώρησή της⁴⁵ (Παπαδόπουλος, 2015). Το ελληνικό δημοψήφισμα (07/2015), μπορεί να μην αφορούσε μια συγκεκριμένη συνθήκη, κατάφερε ωστόσο να αποτελέσει «*ψήφο κατά της ταπεινωτικής δυστυχίας*» (naftemporiki.gr, 2015).

Εδώ να σημειωθεί, ότι η προσφυγή σε δημοψήφισμα, ενώ επιδιώκει καταρχήν την συμμετοχή των πολιτών σε πολιτικές αποφάσεις που συνδέονται με ιδιαίζόντως σοβαρά ζητήματα, όπως π.χ, η μορφή του πολιτεύματος, είναι αμφίβολο αν αποτελεί κατάλληλο θεσμικό εργαλείο για την υπεράσπιση ή την απόρριψη πολύπλοκων ζητημάτων ή επιλογών. Η απόρριψη για παράδειγμα του αρχικού σχεδίου Ευρωπαϊκού Συντάγματος από τους Γάλλους πολίτες το 2005, δεν είχε ως εξήγηση την τοποθέτησή τους σ' αυτό καθαυτό το σχέδιο, αλλά μάλλον την θέση που έλαβαν τα γαλλικά πολιτικά κόμματα με βάση εθνικές πολιτικές σκοπιμότητες. Γενικεύοντας, θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι τις περισσότερες φορές ο ψηφοφόρος δεν ψηφίζει στο δημοψήφισμα με βάση το ερώτημα που του απευθύνεται, αλλά μάλλον με γνώμονα ποιος θέτει το ερώτημα.

Η αποκατάσταση της εμπιστοσύνης στην σχέση μεταξύ της ΕΕ και των Ευρωπαίων πολιτών περνά μέσα από την αύξηση της δημοκρατικότητας των θεσμών της Ένωσης. Το έλλειμμα δημοκρατίας στην ΕΕ αποτελεί το κύριο επιχείρημα στην ρητορική των ευρωσκεπτικιστικών κομμάτων, τα οποία το αναδεικνύουν με κάθε τρόπο.

Το έλλειμμα δημοκρατίας μπορεί να εξισορροπηθεί μόνο από μία αύξηση των δημοκρατικών διαδικασιών σε διακρατικό επίπεδο, αλλά και στα πλαίσια της Ένωσης. Σε ομιλία του ο Jürgen Habermas επισημαίνει ότι «*η νομιμοποίηση αυτής της διακρατικής*

---

⁴³ Οι Γάλλοι και οι Ολλανδοί, το 2005, απέρριψαν το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα με 54,9% και 61,5% αντίστοιχα.

⁴⁴ Οι Νορβηγοί απέρριψαν με δημοψήφισμα δύο φορές την ένταξή τους στην ΕΕ. Το 1973 με 53,5% και το 1995 με 52,2%.

⁴⁵ Στην Μ. Βρετανία, το 51,9% ζήτησε την αποχώρηση της χώρας από την ΕΕ. (2016)

δημοκρατίας θα γίνει εφικτή μόνο όταν συνδυαστούν με διαφορετικό τρόπο τα τρία βασικά συστατικά τα οποία συναποτελούν κάθε δημοκρατικό σύστημα: οι πολίτες ως φορέας της πολιτικής βούλησης, το κράτος ως ο οργανισμός που επιτρέπει στους πολίτες να δρουν συλλογικά και η νομικά κατοχυρωμένη κοινωνία των πολιτών, ως εθελοντική ένωση ελεύθερων και ίσων ιδιωτών» (kathimerini.gr, 2013).

Η μεγάλη αποχή που σημειώνεται στις ευρωεκλογές (γράφημα 4-3), επί της ουσίας, δεν πρέπει να ερμηνευθεί ως απόρριψη της Ευρώπης, αλλά ως δυσφορία για τον τρόπο λειτουργίας των θεσμικών της οργάνων και για την αναποτελεσματικότητα τους σε βασικά ζητήματα που απασχολούν την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη.⁴⁶ Η χρόνια παθητική στάση της ΕΕ σε κείρια ζητήματα, όπως η ανεργία και η αποτυχία της να δώσει λύσεις, καθώς και η στάση της απέναντι στα κράτη του Νότου στα χρόνια της οικονομικής κρίσης, έχει απομακρύνει τους πολίτες πολλών κρατών-μελών από την ΕΕ. Για τις χώρες του Νότου η ΕΕ έχει γίνει συνώνυμο της λιτότητας, ενώ οι χώρες του Βορρά δυσανασχετούν με τις διευρύνσεις και την επιφόρτιση των οικονομιών τους με τα οικονομικά βάρη των αδύναμων χωρών.

Μέσα από τη σημερινή κρίση τα κράτη-μέλη οφείλουν να διαμορφώσουν τις πολιτικές τους με τέτοιο τρόπο ώστε να σφυρηλατηθεί η αλληλεγγύη μεταξύ τους και να αποτραπεί η υπονόμευση του Κράτους δικαίου και η απαξίωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Για να μπορέσει η ΕΕ να επιστρέψει στη σταθερότητα, τα κράτη-μέλη οφείλουν να συμβάλλουν σε μια προσπάθεια υιοθέτησης κοινής δημοσιονομικής και οικονομικής πολιτικής, συμπεριλαμβανομένου του φορολογικού συστήματος, και ενίσχυσης της κοινωνικής πολιτικής. Με αυτό τον τρόπο θα δημιουργηθεί μια κοινή “επικράτεια”, όπου όλα τα φυσικά πρόσωπα θα μπορούν να εργάζονται, να επενδύουν και να κινούνται ελεύθερα, καταβάλλοντας τους ίδιους φόρους και έχοντας τις ίδιες κοινωνικές παροχές (Giscard d'Estaing, 2015, p.126). Μ' αυτό τον τρόπο μπορεί να καταστεί δυνατόν να εξαλειφθούν οι αποκλεισμοί, να αμβλυνθούν οι ανισότητες και να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για ανάπτυξη και δημιουργία. Αυτή η προσπάθεια αποτελεί την πορεία σε ένα κοινό δρόμο που μπορεί να οδηγήσει από τη νομισματική ολοκλήρωση στην πολιτική ολοκλήρωση.

Για την επίτευξη αυτού του στόχου απαιτείται η προσωρινή παύση των συζητήσεων περί νέας διεύρυνσης. Νέα διεύρυνση στη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία θα δυσχεράνει το έργο

---

⁴⁶ Το ζήτημα της αποχής στις εκλογές του ΕΚ είναι πιο περίπλοκο, καθώς δεν ενέχει μόνο την αντίδραση και τη δυσφορία των πολιτών απέναντι στις πολιτικές της ΕΕ. Οι ευρωεκλογές παραδοσιακά θεωρούνται δευτερεύουσας σημασίας για τους πολίτες. Επίσης, πολλές φορές η αποχή εκφράζει την αντίθεση των πολιτών στην κυβερνητική πολιτική, καθώς οι ίδιες οι πολιτικές δυνάμεις χρησιμοποιούν τις ευρωεκλογές ως αποδοχή ή απόρριψη του κυβερνητικού έργου.

της διακυβέρνησης (αυξάνοντας περαιτέρω τη γραφειοκρατία) και θα ενισχύσει τις εθνικιστικές φωνές. Επιπλέον, οι συνεχείς διευρύνσεις φαίνεται ότι δημιουργούν όξυνση των κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων στο εσωτερικό της ΕΕ, αποδυναμώνοντας την ταυτότητά της και ακυρώνοντας τη σημασία της «ευρωπαϊκής ιθαγένειας» (Giscard d'Estaing, 2015, p.113).

Η απουσία ευρωπαϊκής συνείδησης τα τελευταία χρόνια έχει συντελεστεί παράλληλα με την απώλεια του ευρωπαϊκού μυθικού αφηγήματος, ως ύμνος για την ειρήνη (Giscard d'Estaing, 2015, p.119). Η Ευρώπη έχει βιώσει τη μεγαλύτερη περίοδο ειρήνης από το τέλος του Β' Π. Π. και ένας πόλεμος μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών φαίνεται τώρα σχεδόν αδιανόητος. Η τεράστια επιτυχία του ευρωπαϊκού εγχειρήματος υπήρξε ακριβώς αυτή. Όμως ο χρόνος κύλισε και οι γενιές άλλαξαν, χωρίς κανένας σχεδόν πια να έχει μνήμες από τον όλεθρο που έσπειρε στην ευρωπαϊκή ήπειρο ο πόλεμος. Το ευρωπαϊκό σχέδιο δεν θεωρείται πλέον ικανό να καθορίσει το συλλογικό μέλλον της Ευρώπης. Οι νέοι ηγέτες οραματίζονται τελικά την Ευρώπη μόνο στο πλαίσιο ενός κοινού εμπορικού καθεστώτος (Rocard, 2010).

Η μεταρρύθμιση της Ένωσης πρέπει να περιλαμβάνει την πρόσφορη ανακατανομή αρμοδιοτήτων που θα οδηγήσει σε μια θεσμική δομή που να μπορεί να ανταποκριθεί σε τρεις προκλήσεις: την ανάδειξη εμπνευσμένης ηγεσίας αφοσιωμένης στο ευρωπαϊκό όραμα, την ενίσχυση της δημοκρατικής νομιμότητας των αποφάσεων του ΕΚ και την σφυρηλάτηση στενότερων δεσμών ανάμεσα στο τελευταίο και τα εθνικά Κοινοβούλια, έτσι ώστε οι Ευρωπαίοι να αγκαλιάσουν και πάλι το κοινό τους ευρωπαϊκό μέλλον.

7. Συμπεράσματα

Σημαντική μερίδα της κοινής γνώμης και των Μέσων Ενημέρωσης ταυτίζουν τον ευρωσκεπτικισμό με την έκρηξη της οικονομικής κρίσης και των πολιτικών λιτότητας που ακολούθησαν. Ωστόσο, όπως αποδείχτηκε στην παρούσα εργασία, οι ευρωσκεπτικιστικές τάσεις έκαναν την εμφάνισή τους ήδη τη δεκαετία του '80, όταν στην ηγεσία της Μ. Βρετανίας βρέθηκε η Margaret Thatcher, η οποία αντιστεκόταν σθεναρά στην εκχώρηση ευρύτερων εξουσιών από το Λονδίνο, στο «Κράτος των Βρυξελλών». Κατά τη δεκαετία του '90, ο ευρωσκεπτικισμός υποχώρησε, όχι μόνο ως απόρροια της οικονομικής άνθησης και της παγκοσμιοποίησης, αλλά και της αποκαθής των αυταρχικών κομμουνιστικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη.

Καθοριστικό ρόλο στην άνοδο του ευρωσκεπτικισμού έπαιξε η παγκοσμιοποίηση, η οποία φαίνεται να υποτιμήθηκε από τους φορείς χάραξης πολιτικής. Για διαφορετικούς λόγους, η παγκοσμιοποίηση επηρέασε όλες τις πολιτικές δυνάμεις. Σ' αυτό το πλαίσιο, η προσφυγική κρίση ενίσχυσε, κυρίως, τις ακροδεξιές φωνές σε ολόκληρη την Ευρώπη. Διαφορετική στάση επέδειξαν η Ισπανία και η Ελλάδα, στις οποίες οι ευρωσκεπτικιστικές αντιδράσεις φαίνεται ότι συνδέονται κυρίως με τις πολιτικές λιτότητας που επιβάλλονται από τα ευρωπαϊκά θεσμικά Όργανα και το ΔΝΤ (Rodrik, 2016).

Σήμερα έχουν αναπτυχθεί δύο ευρωσκεπτικιστικές τάσεις. Η πρώτη εκφράζεται από «ήπιες» πολιτικές δυνάμεις, που τάσσονται ενάντια στην περαιτέρω διεύρυνση της ΕΕ και στην εκχώρηση νέων αρμοδιοτήτων στην ΕΕ. Στην δεύτερη συνυπάρχουν ριζοσπαστικές, αν όχι «ακραίες», πολιτικές δυνάμεις που επιζητούν την διάλυση της Ένωσης και την επιστροφή στο εθνικό κράτος.

Η εξέλιξη του ευρωσκεπτικισμού αποτυπώνεται τόσο στα αποτελέσματα των εκλογών για το ΕΚ όσο και στα αποτελέσματα των ερευνών κοινής γνώμης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Τακτικό Ευρωβαρόμετρο). Ο ευρωσκεπτικισμός στο ΕΚ εμφανίζεται μέσα από τη διαρκή ενίσχυση πολιτικών σχηματισμών που εκφράζουν είτε τις «ήπιες» είτε τις «ακραίες» πολιτικές δυνάμεις. Ταυτόχρονα, το αίσθημα απουσίας ευρωπαϊκής συνείδησης και απαισιοδοξίας για το μέλλον της Ένωσης είναι εμφανές στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη.

Κύριες πηγές της ανόδου του ευρωσκεπτικισμού αποτελούν η έξαρση του εθνικισμού, η απουσία ευρωπαϊκής ταυτότητας και η αποτυχία της Ένωσης να δώσει λύσεις στα προβλήματα που απασχολούν τους Ευρωπαίους πολίτες (οικονομία, ανεργία, μεταναστευτικό, γραφειοκρατία, ασφάλεια).

Επίσης, ο πολύπλοκος και αδιαφανής σε ορισμένες περιπτώσεις μηχανισμός λήψης αποφάσεων αποκαλύπτει αδυναμίες που τροφοδοτούν τον ευρωσκεπτικισμό. Η ΕΕ διατηρούσε για πολύ μεγάλο διάστημα μία επίφαση νομιμότητας στα μάτια των Ευρωπαίων

πολιτών, κυρίως λόγω των αποτελεσμάτων της. Ωστόσο, η θεσμική διάρθρωση της Ένωσης δεν φαίνεται να εξασφαλίζει τον αποτελεσματικό έλεγχο των αποφάσεων διαφόρων θεσμικών οργάνων από το ΕΚ, την ίδια ώρα που αυτά παρεμβαίνουν στην καθημερινή ζωή των Ευρωπαίων πολιτών, όπως για παράδειγμα οι αποφάσεις της ΕΚΤ. Το έλλειμμα αυτό έχει χαρακτηριστεί ως «*διαρθρωτικό δημοκρατικό έλλειμμα*», καθώς είναι συνυφασμένο με την οικοδόμηση της ΕΕ ως μιας υπερεθνικής ένωσης, στοιχείο που αποτελεί σημαντικό επιχείρημα στη ρητορική των ευρωσκεπτικιστών.

Σε μια προσπάθεια να αντισταθμιστεί το «*δημοκρατικό έλλειμμα*», η ΕΕ άλλαξε τον τρόπο ανάδειξης του προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Εκχώρησε την εξουσία εκλογής του προέδρου στο ΕΚ, το οποίο αποτελεί τον κύριο φορέα δημοκρατικής νομιμοποίησης, καθώς εκλέγεται άμεσα από τους λαούς της Ευρώπης. Αποτελεί μια θετική εξέλιξη. Στο μέλλον θα μπορούσε η εξουσία αυτή να εκχωρηθεί στους ίδιους τους Ευρωπαίους πολίτες και ο πρόεδρος να εκλέγεται απευθείας από εκείνους.

Πιο περίπλοκη είναι η κριτική σχετικά με την αδιαφάνεια του τρόπου λήψης αποφάσεων στα θεσμικά Όργανα της Ένωσης, έστω και αν αυτή ενέχει χωρίς άλλο μια δόση υπερβολής. Είναι ασφαλώς θεμιτό οι πολίτες να ζητούν περισσότερη διαφάνεια, όμως υπάρχουν ζητήματα που συνδέονται π.χ. με επιλογές πολιτικής τακτικής ή ασφάλειας.

Για πολλούς ο ευρωσκεπτικισμός αποτελεί πεδίο υγιούς προβληματισμού με στόχο την βελτίωση της λειτουργίας της ΕΕ, όμως στην πραγματικότητα δεν αποτελεί παρά ευκαιρία μεγιστοποίησης πολιτικού οφέλους. Τα τελευταία χρόνια εμφανίστηκαν πολιτικές δυνάμεις που αξιοποίησαν το ρεύμα του ευρωσκεπτικισμού και εκμεταλλεύτηκαν για πολιτικό όφελος τις αγωνίες των Ευρωπαίων πολιτών. Στη Μ. Βρετανία, η λαϊκιστική προσέγγιση αληθινών προβληματισμών οδήγησε τους Βρετανούς πολίτες να ψηφίσουν τον Ιούνιο 2016 υπέρ της εξόδου της χώρας από την ΕΕ. Στην Ελλάδα, ο ΣΥΡΙΖΑ, στις τρεις εκλογικές αναμετρήσεις του 2015, εκμεταλλεύτηκε την οργή των πολιτών για τις πολιτικές λιτότητας που επιβλήθηκαν από την ΕΕ (και το ΔΝΤ) και κέρδισε και τις τρεις, μετατοπίζοντας μάλιστα τον πολιτικό του λόγο από «*ακραία αντιμνημονιακό*» σε «*φιλομνημονιακό*».

Το παράδοξο είναι πως ενώ θα έπρεπε να προβληματίζει το ερώτημα ποια θα είναι η «*επόμενη μέρα*», οι ευρωπαϊκές ηγεσίες -οι οποίες έχουν αποδειχτεί πολλάκις κατώτερες των περιστάσεων- δείχνουν ανήμπορες να διαχειριστούν το βάρος της κρίσης. Φαίνεται, ωστόσο, πως τρεις είναι οι κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις που αλληλοσυμπλέκονται:

- Οι δυνάμεις που επιζητούν τη **διάλυση** της Ε.Ε. Πρόκειται για δυνάμεις που εκφράζονται κυρίως από την Ακροδεξιά, έχουν την αφετηρία τους στο αίσθημα απώλειας της εθνικής ταυτότητας και τροφοδοτούνται από την έξαρση της προσφυγικής κρίσης και την τρομοκρατία. Οι δυνάμεις αυτές αυξάνουν διαρκώς

την πολιτική τους επιρροή και μέσα από την προσφυγή σε δημοψηφίσματα επιζητούν την έξοδο των χωρών τους από την ευρωπαϊκή οικογένεια.

- Οι δυνάμεις που επιζητούν την **επιβράδυνση**, αν όχι το πάγωμα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Οι δυνάμεις αυτές δεν προκύπτουν μέσα από συγκεκριμένο ιδεολογικοπολιτικό πλαίσιο, αν και έχουν την αναφορά τους στις συντηρητικές δυνάμεις της Ευρώπης. Το Brexit αποτέλεσε μείζονα κρίση και -σε συνδυασμό με την συνεχιζόμενη οικονομική κρίση- δεν θα ήταν άστοχο, σύμφωνα με την άποψη αυτή, να υποστηρίξει κανείς πως το άνοιγμα μίας παρένθεσης μερικών ετών στην ενοποιητική διαδικασία θα μπορούσε να απορροφήσει τους κραδασμούς.
- Τέλος, υπάρχουν και οι δυνάμεις που ζητούν την **επιτάχυνση** και την **εμβάθυνση** της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Πρόκειται για τις πιο προοδευτικές δυνάμεις της Ευρώπης, στις οποίες συγκαταλέγονται προσωπικότητες από το χώρο της σοσιαλδημοκρατίας, όπως ο Martin Schulz, και του φιλελευθερισμού, όπως ο Guy Verhofstadt. Σύμφωνα με την άποψή τους, η απάντηση στις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η ευρωπαϊκή οικογένεια δεν είναι λιγότερη, αλλά περισσότερη Ευρώπη. Άλλωστε, όπως προκύπτει και από την παρούσα εργασία, κυρίαρχο αίτημα των Ευρωπαίων πολιτών είναι η ενδυνάμωση του ρόλου της Ένωσης.

8. Επίλογος

Η ΕΕ, μετά την αποχώρηση της Μ. Βρετανίας, βρίσκεται «σε υπαρξιακή κρίση», δήλωσε στην ομιλία του για την κατάσταση της Ένωσης ο πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Jean-Claude Juncker, στις 14.9.2016, προσθέτοντας ότι οι επόμενοι 12 μήνες θα είναι ιδιαίτερα δύσκολοι. Υπογράμμισε ακόμη με έμφαση ότι ο λαϊκισμός δεν λύνει τα προβλήματα αλλά τα δημιουργεί, απευθύνοντας συγχρόνως έκκληση να κρατούμε στην μνήμη μας ότι **Ευρώπη σημαίνει ειρήνη** (Βαρβιτσιώτη, 2016).

Η καγκελάρια της Γερμανίας πλειοδότησε λέγοντας «Είναι ζήτημα πολέμου και ειρήνης», αναφερόμενη στον εθνικισμό, τον εγωισμό και τις τάσεις ριζοσπαστικοποίησης, που παρεμποδίζουν ή ακόμη και τορπιλίζουν την κοινή ευρωπαϊκή δράση (skai.gr, 2016).

Παράλληλα, ευχόμενος την εμβάθυνση της ενοποίησης, ο Jean-Claude Juncker ανακοίνωσε σειρά προτάσεων, όπως το Ευρωπαϊκό Σύστημα Ασφάλισης Καταθέσεων και η Ευρωπαϊκή Συνοριοφυλακή και Ακτοφυλακή. Ανακοίνωσε συγχρόνως και άλλα μέτρα που θα προταθούν μέσα στους επόμενους μήνες, συμπεριλαμβανομένης μιας «δημοσιονομικής ικανότητας» για την οικονομική και νομισματική ένωση, αλλά και προτάσεις που συνδέονται με μια ομοσπονδιακή οργάνωση της Ένωσης, όπως η δημιουργία πανευρωπαϊκής περιφέρειας για τις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Επίσης, δεν δίστασε να υπογραμμίσει την κρισιμότητα των πραγμάτων, υπογραμμίζοντας ότι: «ποτέ άλλοτε δεν έχω δει τόσο λίγο κοινό έδαφος μεταξύ των κρατών μελών μας» (Valero, 2016).

Στις 16 Σεπτεμβρίου 2016 στην Μπρατισλάβα θα πραγματοποιηθεί Σύνοδος Κορυφής των 27 αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων, με κύριο σκοπό να συζητήσουν την επανεκκίνηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης μετά το Brexit και να στηρίξουν τις κοινές προτεραιότητες αφήνοντας πίσω τις εθνικές τους (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2016).

Σύμφωνα με την σλοβακική προεδρία, η Σύνοδος προσδοκά «να στείλει ένα καθαρό μήνυμα ότι η ΕΕ παραμένει δυνατή και ικανή να φτάνει σε συμφωνίες και να επιφέρει βελτιώσεις στην καθημερινότητα των πολιτών της». Οι αξιωματούχοι της ΕΕ γνωρίζουν, ωστόσο, ότι δύσκολα θα υποστηριχθούν προτάσεις που αφορούν την ενίσχυση των αρμοδιοτήτων της ΕΕ.

Ας εκφράσουμε την ευχή οι αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων να μεταφέρουν στους Ευρωπαίους πολίτες ένα μήνυμα ενότητας σε ένα παγκοσμιοποιημένο κόσμο. Ας προσθέσουμε ακόμη την ευχή να έχουν κατά νου τα λόγια του Jean-Claude Juncker, στην ομιλία του για την κατάσταση της Ένωσης: «Η ιστορία δεν θα θυμάται τα ονόματά τους. Θα θυμάται την αποφασιστικότητα ή τα λάθη τους».

9. Βιβλιογραφία

- AFP, 2016. *Brexit vs Bremain: Τα βασικά επιχειρήματα των δύο πλευρών*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.kathimerini.gr/864707/article/epikairothta/kosmos/brexit-vs-bremain-ta-vasika-epixeirhmata-twn-dyo-pleyrwn>" <http://www.kathimerini.gr/864707/article/epikairothta/kosmos/brexit-vs-bremain-ta-vasika-epixeirhmata-twn-dyo-pleyrwn> [Accessed 08 July 2016].
- AFP, Reuters, 2016. *Χωρίς Μπόρις Τζόνσον η κούρσα διαδοχής*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.kathimerini.gr/865686/article/epikairothta/kosmos/xwris-mporis-tzonson-h-koyrsa-diadoxhs>" <http://www.kathimerini.gr/865686/article/epikairothta/kosmos/xwris-mporis-tzonson-h-koyrsa-diadoxhs> [Accessed 15 July 2016].
- AFP; Reuters; A.P, 2016. *Αντιμέτωπος με εσωκομματική εξέγερση ο Κόρμπιν*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.kathimerini.gr/865421/article/epikairothta/kosmos/antimetwpos-me-eswkommatikh-e3egersh-o-kormpin>" <http://www.kathimerini.gr/865421/article/epikairothta/kosmos/antimetwpos-me-eswkommatikh-e3egersh-o-kormpin> [Accessed 15 July 2016].
- AFP; Reuters; A.P., 2016. *Δολοφονία βουλευτού των Εργατικών*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.kathimerini.gr/864046/article/epikairothta/kosmos/dolofonia-voyleytoy-twn-ergatikwn>" <http://www.kathimerini.gr/864046/article/epikairothta/kosmos/dolofonia-voyleytoy-twn-ergatikwn> [Accessed 15 July 2016].
- Aisch, G., Pearce, A. & Rousseau, B., 2016. *How Far Is Europe Swinging to the Right?* [Online] Available at: HYPERLINK "http://www.nytimes.com/interactive/2016/05/22/world/europe/europe-right-wing-austria-hungary.html?_r=0" http://www.nytimes.com/interactive/2016/05/22/world/europe/europe-right-wing-austria-hungary.html?_r=0 [Accessed 28 July 2016].
- Barnes, P., 2016. *www.bbc.co.uk*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-eu-referendum-36271589>" <http://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-eu-referendum-36271589> [Accessed 09 July 2016].
- BBC, 2013. *Thatcher and her tussles with Europe*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.bbc.com/news/uk-politics-11598879>" <http://www.bbc.com/news/uk-politics-11598879> [Accessed 23 July 2016].
- BBC, 2013. *Thatcher and her tussles with Europe*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.bbc.com/news/uk-politics-11598879>" <http://www.bbc.com/news/uk-politics-11598879> [Accessed 09 January 2016].
- BBC, 2015. *The four key points from David Cameron's EU letter*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.bbc.com/news/uk-politics-34779250>" <http://www.bbc.com/news/uk-politics-34779250>

[34779250](#) [Accessed 16 January 2016].

BBC, 2016. *EU referendum: Cameron sets June date for UK vote*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.bbc.com/news/uk-politics-35621079>" <http://www.bbc.com/news/uk-politics-35621079> [Accessed 08 July 2016].

BBC, 2016. *EU referendum: The result in maps and charts*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.bbc.com/news/uk-politics-36616028>" <http://www.bbc.com/news/uk-politics-36616028> [Accessed 15 July 2016].

BBC, n.d. *1967: De Gaulle says 'non' to Britain - again*. [Online] Available at: HYPERLINK "http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/november/27/newsid_4187000/4187714.stm" http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/november/27/newsid_4187000/4187714.stm [Accessed 07 January 2016].

BBC, n.d. *1973: Britain joins the EEC*. [Online] Available at: HYPERLINK "http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/january/1/newsid_2459000/2459167.stm" http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/january/1/newsid_2459000/2459167.stm [Accessed 08 January 2016].

Briggs, M., 2015. *Europe 'à la carte': The whats and whys behind UK opt-outs*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.euractiv.com/sections/uk-europe/europe-la-carte-whats-and-whys-behind-uk-opt-outs-314379>" \ | "group_positions" http://www.euractiv.com/sections/uk-europe/europe-la-carte-whats-and-whys-behind-uk-opt-outs-314379#group_positions [Accessed 10 June 2016].

Bux, U., 2016. *Θεματολογικά δελτία για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο: Ιστορική αναδρομή*. [Online] Available at: HYPERLINK "http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/el/FTU_1.3.1.pdf" http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/el/FTU_1.3.1.pdf [Accessed 15 June 2016].

Camus, J.-Y., 2014. *Η ευρωπαϊκή ακροδεξιά και οι μεταλλάξεις της*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://archives.monde-diplomatique.gr/spip.php?article542>" <http://archives.monde-diplomatique.gr/spip.php?article542> [Accessed 24 July 2016].

Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe, 2012. *Negotiations with Ireland, Denmark and Norway*. [Online] Available at: HYPERLINK "http://www.cvce.eu/obj/negotiations_with_ireland_denmark_and_norway-en-3bc4ec71-e7ff-4856-9ad1-c64c15fc1f25.html" http://www.cvce.eu/obj/negotiations_with_ireland_denmark_and_norway-en-3bc4ec71-e7ff-4856-9ad1-c64c15fc1f25.html [Accessed 07 January 2016].

Champion, M., 2016. *No One to Trust: the Anger That Connects Brexit, Trump, Le Pen*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.bloomberg.com/politics/articles/2016-06-22/no-one-to-trust-the-anger-that-connects-brexit-trump-le-pen>" <http://www.bloomberg.com/politics/articles/2016-06-22/no-one-to-trust-the-anger-that-connects-brexit-trump-le-pen> [Accessed 15 July 2016].

Condruz-Bacesku, M., 2014. Euroscepticism Across Europe: Drivers and Challenges. *European Journal of Interdisciplinary Studies*, pp.52-59. <http://www.ejist.ro/files/pdf/386.pdf>.

Daddow, O.J., 2006. Euroscepticism and the culture of the discipline of history. *Review of International Studies*, April. pp.309-28.

Delors, J., Lamy, P. & Vitorino, A., 2013. *Ολοταχώς προς τις Ευρωεκλογές με τρεις στόχους*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=547999>" <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=547999> [Accessed 23 June 2016].

d'Estaing, V.G., 2015. *Europa - Η τελευταία ευκαιρία για την Ευρώπη*. Αθηνά: Παπαζήση.

eklogika.gr, 2015. *Αποτελέσματα Δημοψηφίσματος 2015*. [Online] Available at: HYPERLINK "http://www.eklogika.gr/apotelesmata_dimopsifismatos" http://www.eklogika.gr/apotelesmata_dimopsifismatos [Accessed 08 June 2016].

Emanuele, V., Maggini, N. & Marino, B., n.d. *Gaining votes in Europe against Europe? The electoral performance of anti-EU parties in the 2014 European elections*. [Online] Available at: HYPERLINK "<https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/98df836d-abef-4799-bc8a-3a560ecacd2f.pdf>" <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/98df836d-abef-4799-bc8a-3a560ecacd2f.pdf> [Accessed 27 July 2016].

EurActiv.com, 2013. *Norwegians say no to EU membership ahead of general election*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.euractiv.com/enlargement/norwegians-eu-membership-ahead-g-news-529950>" <http://www.euractiv.com/enlargement/norwegians-eu-membership-ahead-g-news-529950> [Accessed 08 January 2016].

EUR-Lex, n.d. *Σύνοψη της νομοθεσίας της Ε.Ε. - Γλωσσάριο σύνοψης*. [Online] Available at: HYPERLINK "http://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/democratic_deficit.html?locale=el" http://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/democratic_deficit.html?locale=el [Accessed 31 July 2016].

European Commission, 2007. *Standard Eurobarometer 68 - Autumn 2007 - Public opinion in the European Union - First results*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://ec.europa.eu/COMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/surveyKy/664>" <http://ec.europa.eu/COMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/surveyKy/664> [Accessed 10 Augustus 2016].

European Commission, 2014. *Standard Eurobarometer 82 - Autumn 2014 - Public opinion in the European Union - First results*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://ec.europa.eu/COMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/surveyKy/2041>" <http://ec.europa.eu/COMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/surveyKy/2041> [Accessed 20 Augustus 2016].

European Commission, 2015. *Standard Eurobarometer 84 - Autumn 2015 - Public opinion in the European Union - First results*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/surveyKy/2098>"

<http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/surveyKy/2098> [Accessed 01 June 2016].

European Commission, 2016. *Public Opinion*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/index>" \1
"p=1&instruments=STANDARD"

<http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/index#p=1&instruments=STANDARD> [Accessed 27 July 2016].

European Free Trade Association, n.d. *EFTA through the years*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://www.efta.int/about-efta/history>" <http://www.efta.int/about-efta/history> [Accessed 06 January 2016].

European Parliament, 1999. *The Week : 20-07-99(s)*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://www.europarl.europa.eu/press/sdp/pointses/en/1999/p990720s.htm>"

<http://www.europarl.europa.eu/press/sdp/pointses/en/1999/p990720s.htm> [Accessed 20 June 2016].

European Parliament, 2009. *Building Parliament: 50 years of European Parliament history 1958-2008*.

Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_1_tarihce/50_years_of_european_parliament_history.pdf.

European Parliament, 2013. *European Parliament launches information campaign towards 2014 elections*.

[Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/20130906IPR18827/European-Parliament-launches-information-campaign-towards-2014-elections>" <http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/20130906IPR18827/European-Parliament-launches-information-campaign-towards-2014-elections> [Accessed 10 June 2016].

European Parliament, 2014. *Election results - 2014 - opening session*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/election-results-2014.html>"

<http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/election-results-2014.html> [Accessed 20 June 2016].

European Parliament, 2014. *Rules of Procedure*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://www.europarl.europa.eu/sipade/rulesleg8/Rulesleg8.EN.pdf>"

<http://www.europarl.europa.eu/sipade/rulesleg8/Rulesleg8.EN.pdf> [Accessed 22 June 2016].

European Parliament, 2015. *Rules on political groups in the EP*. [Online] Available at: HYPERLINK

"[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/559516/EPRS_BRI\(2015\)559516_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/559516/EPRS_BRI(2015)559516_EN.pdf)"

[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/559516/EPRS_BRI\(2015\)559516_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/559516/EPRS_BRI(2015)559516_EN.pdf)

[Accessed 23 June 2016].

European Parliament, n.d. *MEPs by Member State and political group 8th parliamentary term*. [Online]

Available at: HYPERLINK "<http://www.europarl.europa.eu/meps/en/hemicycle.html>" <http://www.europarl.europa.eu/meps/en/hemicycle.html> [Accessed 26 July 2016].

European Parliament, 2014. *Election results -2009 - Outgoing Parliament*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/election-results-2009.html>" <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/election-results-2009.html> [Accessed 20 June 2016].

European Sources Online, 2015. *Information guide Euroscepticism*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.cardiff.ac.uk/insrv/resources/edc/Euroscepticism.pdf>" <http://www.cardiff.ac.uk/insrv/resources/edc/Euroscepticism.pdf> [Accessed 26 July 2016].

Ghodsee, K., 2008. Left Wing, Right Wing, Everything Xenophobia, Neo-totalitarianism, and Populist Politics in Bulgaria. *Problems of Post-Communism*, pp.26-39. Available at: HYPERLINK "https://www.academia.edu/233217/Left_Wing_Right_Wing_Everything_Xenophobia_Neo-totalitarianism_and_Populist_Politics_in_Contemporary_Bulgaria" https://www.academia.edu/233217/Left_Wing_Right_Wing_Everything_Xenophobia_Neo-totalitarianism_and_Populist_Politics_in_Contemporary_Bulgaria [Accessed 27 July 2016].

https://www.academia.edu/233217/Left_Wing_Right_Wing_Everything_Xenophobia_Neo-totalitarianism_and_Populist_Politics_in_Contemporary_Bulgaria.

Glencross, A., 2015. *Η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης*. Translated by X. Φραγκονικολόπουλος & N. Παπαναστασόπουλος. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Gye, H., 2013. *An embattled Prime Minister facing down his own party over Europe: How Cameron's referendum promise turns back the clock to 1975 when Brits were last given a voice on the EU* Read more: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2266844/EU-referendum-How-PMs-promise-turns-clock-1975-Brits-given-voice-EU.html#ixzz3wydbmq6v>. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.dailymail.co.uk/news/article-2266844/EU-referendum-How-PMs-promise-turns-clock-1975-Brits-given-voice-EU.html>" <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2266844/EU-referendum-How-PMs-promise-turns-clock-1975-Brits-given-voice-EU.html> [Accessed 09 January 2016].

Habermas, J., 2013. *Democracy, Solidarity and the European Crisis*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.pro-europa.eu/index.php/en/at-issue/european-identity/11-jürgen-habermas-democracy,-solidarity-and-the-european-crisis>" <http://www.pro-europa.eu/index.php/en/at-issue/european-identity/11-jürgen-habermas-democracy,-solidarity-and-the-european-crisis> [Accessed 31 July 2016].

Hadley, K., 2012. *Back when Britain was banging on Europe's door*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.theguardian.com/commentisfree/2012/oct/13/britain-europe-david-cameron-eu>" <http://www.theguardian.com/commentisfree/2012/oct/13/britain-europe-david-cameron-eu> [Accessed 8 January 2016].

Hainsworth, P., 2008. *The Extreme Right in Western Europe*. New York: Routledge.

Halikiopoulou, D., Nanou, K. & Vasilopoulou, S., 2012. *The paradox of nationalism: The common*

denominator of radical right and radical left euroscepticism. *European Journal of Political Research*, pp.504-39.

Harmsen, R. & Spiering, M., 2004. *Euroscepticism: Party Politics, National Identity and European Integration*. Amsterdam: Rodopi.

harvard-digital.co.uk, n.d. *This page contains the text of the Government produce pamphlet advocating a vote to stay in the "European Community (Common Market)" in the 1975 British Referendum on continuing British membership*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.harvard-digital.co.uk/euro/pamphlet.htm>" \l "13" <http://www.harvard-digital.co.uk/euro/pamphlet.htm#13> [Accessed 09 January 2016].

Heywood, A., 2014. *Εισαγωγή στην πολιτική*. 4th ed. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Hitchens, P., 2015. *The 1975 Common Market Referendum Campaign Documents*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://hitchensblog.mailonsunday.co.uk/2015/08/the-1975-common-market-referendum-campaign-documents.html>" <http://hitchensblog.mailonsunday.co.uk/2015/08/the-1975-common-market-referendum-campaign-documents.html> [Accessed 09 January 2016].

Hix, S., 2003. *The End of Democracy in Europe? How the European Union (As Currently Designed) Restricts Political Competition*. [Online] London School of Economics and Political Science Available at: HYPERLINK "http://personal.lse.ac.uk/hix/Working_Papers/Hix-End_of_Democracy_in_Europe.pdf" http://personal.lse.ac.uk/hix/Working_Papers/Hix-End_of_Democracy_in_Europe.pdf [Accessed 31 July 2016].

Hix, S., Kfeppel, A. & Noury, A., 2003. *The Party System in the European Parliament*. [Online] Available at: HYPERLINK "http://www.lse-students.ac.uk/HIX/Working_Papers/Hix-Kreppel-Noury-JCMS-2003.pdf" http://www.lse-students.ac.uk/HIX/Working_Papers/Hix-Kreppel-Noury-JCMS-2003.pdf [Accessed 21 June 2016].

Innerarity, D., 2014. Does Europe Need a Demos to Be Truly Democratic? *"Europe in Question" Discussion Paper Series*, July. pp.1-27.

<http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/LEQS%20Discussion%20Paper%20Series/LEQSPaper77.pdf>.

kathimerini.gr, 2013. *Χάμπερμας: Έλλειμμα δημοκρατίας στην Ευρώπη της αλληλεγγύης*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.kathimerini.gr/49307/article/politismos/arxeio-politismoy/xampermas-elleimma-dhmokratias-sthn-eyrwph-ths-allhleggyhs>" <http://www.kathimerini.gr/49307/article/politismos/arxeio-politismoy/xampermas-elleimma-dhmokratias-sthn-eyrwph-ths-allhleggyhs> [Accessed 31 Augustus 2016].

Kelemen, D., 2014. *Πρόεδρος για τον λαό*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.foreignaffairs.gr/articles/69860/r-daniel-kelemen/proedros-gia-ton-lao?page=show>" <http://www.foreignaffairs.gr/articles/69860/r-daniel-kelemen/proedros-gia-ton-lao?page=show> [Accessed 02 Augustus 2016].

Kessler, V., 2016. *Φάρατζ: Ναι, είπαμε ένα ψέμα*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.cnn.gr/news/kosmos/story/36939/apotelesmata-brexit-paradextike-oti-eipe->

psemata-gia-mia-apo-tis-yposxeseis-toy-o-faratz"

<http://www.cnn.gr/news/kosmos/story/36939/apotelesmata-brexit-paradextike-oti-eipe-psemata-gia-mia-apo-tis-yposxeseis-toy-o-faratz> [Accessed 08 Augustus 2016].

Klapisis, A., 2014. Economic crisis and political extremism in Europe: from the 1930s to the present. *European View*, December. pp.189-98.

Klapisis, A., 2016. *The United Kingdom referendum: A reflection on its result and its possible consequences*. [Online] Available at: HYPERLINK

"http://ier.ro/sites/default/files/pdf/newsletter_iulie_en_2016.pdf"

http://ier.ro/sites/default/files/pdf/newsletter_iulie_en_2016.pdf [Accessed 16 July 2016].

Kuipers, E., 2008. *European Parliamentary Fractions "Party Groups" - "How does the European parliamentary factions function, promoting integration and co-operation?"*. [Online] Available at:

HYPERLINK "http://www.agora-parl.org/sites/default/files/paper_erik_kuipers.pdf"

http://www.agora-parl.org/sites/default/files/paper_erik_kuipers.pdf [Accessed 23 June 2016].

left.gr, 2014. *Ο Αλ. Τσίπρας μιλά για την Ευρώπη: Οι απαντήσεις του στους αναγνώστες του Guardian*.

[Online] Available at: HYPERLINK "[https://left.gr/news/o-al-tsipras-mila-gia-tin-eyropi-oi-](https://left.gr/news/o-al-tsipras-mila-gia-tin-eyropi-oi-apantiseis-toy-stoys-anagnostes-toy-guardian)

[apantiseis-toy-stoys-anagnostes-toy-guardian](https://left.gr/news/o-al-tsipras-mila-gia-tin-eyropi-oi-apantiseis-toy-stoys-anagnostes-toy-guardian)" <https://left.gr/news/o-al-tsipras-mila-gia-tin-eyropi-oi-apantiseis-toy-stoys-anagnostes-toy-guardian> [Accessed 21 Augustus 2016].

Lewis, J., 1988. The Institutional Problem-Solving Capacities of the Council: The Committee of Permanent Representatives and the Methods of Community. *Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung*, 98(1), pp.1-49. http://www.mpifg.de/pu/mpifg_dp/dp98-1.pdf.

Lynch, P. & Whitaker, R., 2007. *A Loveless Marriage: The Conservatives and the European People's Party*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<https://www2.le.ac.uk/departments/politics/people/plynch/p-lynch-documents/Parliam-Aff-2008-Lynch-31-51-1.pdf>" <https://www2.le.ac.uk/departments/politics/people/plynch/p-lynch-documents/Parliam-Aff-2008-Lynch-31-51-1.pdf> [Accessed 22 June 2016].

Mastrolilli, P., 2016. *Stiglitz: "La Gran Bretagna non lasci l'Unione ma serve una riforma dell'euro"*.

[Online] Available at: HYPERLINK "[http://www.lastampa.it/2016/06/04/economia/stiglitz-la-gran-bretagna-non-lasci-lunione-ma-serve-una-riforma-delleuro-](http://www.lastampa.it/2016/06/04/economia/stiglitz-la-gran-bretagna-non-lasci-lunione-ma-serve-una-riforma-delleuro-7Uc00C4AFRMVJwhSVg989I/pagina.html)

[7Uc00C4AFRMVJwhSVg989I/pagina.html](http://www.lastampa.it/2016/06/04/economia/stiglitz-la-gran-bretagna-non-lasci-lunione-ma-serve-una-riforma-delleuro-7Uc00C4AFRMVJwhSVg989I/pagina.html)" <http://www.lastampa.it/2016/06/04/economia/stiglitz-la-gran-bretagna-non-lasci-lunione-ma-serve-una-riforma-delleuro-7Uc00C4AFRMVJwhSVg989I/pagina.html>

[Accessed 30 July 2016].

Miller, J., 2015. *Προλογικά*. [Online] Available at: HYPERLINK

"[http://www.kathimerini.gr/697169/opinion/epikairothta/arxeio-monimes-](http://www.kathimerini.gr/697169/opinion/epikairothta/arxeio-monimes-sthles/prologika)

[sthles/prologika](http://www.kathimerini.gr/697169/opinion/epikairothta/arxeio-monimes-sthles/prologika)" <http://www.kathimerini.gr/697169/opinion/epikairothta/arxeio-monimes-sthles/prologika> [Accessed 23 June 2016].

Naftemporiki, 2016. *Γιούνκερ: Μόνιμη λύση για τις βρετανικές απαιτήσεις τον Φεβρουάριο*. [Online]

Available at: HYPERLINK "<http://www.naftemporiki.gr/story/1054873/giounker-monimi->

lusi-gia-tis-bretanikes-apaitiseis-ton-febrouario"

<http://www.naftemporiki.gr/story/1054873/giounker-monimi-lusi-gia-tis-bretanikes-apaitiseis-ton-febrouario>
[Accessed 16 July 2016].

Naftemporiki, 2016. *Παρατείται τον Οκτώβριο ο Κάμερον*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://www.naftemporiki.gr/story/1119727/tin-prothesi-tou-na-paraitithei-gnostopoiise-o-kameron>" <http://www.naftemporiki.gr/story/1119727/tin-prothesi-tou-na-paraitithei-gnostopoiise-o-kameron> [Accessed 15 July 2016].

naftemporiki.gr, 2015. *Χάμπερμας: Ξεροκέφαλη επιμονή της Ε.Ε. στη λιτότητα*. [Online] Available at:

HYPERLINK "<http://www.naftemporiki.gr/finance/story/969494/xampermas-kserokefali-epimoni-tis-ee-sti-litotita>" <http://www.naftemporiki.gr/finance/story/969494/xampermas-kserokefali-epimoni-tis-ee-sti-litotita> [Accessed 31 Augustus 2016].

Norris, P., 2004. *The Rise of the Radical Right: Parties and electoral competition in postindustrial societies*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<https://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/ Acrobat/Radical%20Right%20Chapter%201.pdf>" <https://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/ Acrobat/Radical%20Right%20Chapter%201.pdf> [Accessed 25 July 2016].

Ondarza, N.v., 2013. *The size of the British opt-outs*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://euanalytics.ideasoneurope.eu/2013/08/14/the-size-of-the-british-opt-outs/>" <http://euanalytics.ideasoneurope.eu/2013/08/14/the-size-of-the-british-opt-outs/> [Accessed 10 June 2016].

Osborn, A., 2015. *Queen sets in train Britain's in-out EU referendum*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://uk.reuters.com/article/uk-britain-eu-idUKKBN0OB2MY20150527>" <http://uk.reuters.com/article/uk-britain-eu-idUKKBN0OB2MY20150527> [Accessed 14 January 2016].

Oxford University, 2001. *New Oxford Dictionary of English*. New York: Oxford University press.

pro-europa.eu, 2015. *Ομιλία κατά την υπογραφή της Συμφωνίας Ένταξης της Ελλάδος στην ΕΟΚ*. [Online]

Available at: HYPERLINK "<http://www.pro-europa.eu/index.php/el/βιβλιοθήκη/276-κωνσταντίνος-καραμανλής-ομιλία-κατά-την-υπογραφή-της-συμφωνίας-ένταξης-της-ελλάδος-στην-εοκ>" <http://www.pro-europa.eu/index.php/el/βιβλιοθήκη/276-κωνσταντίνος-καραμανλής-ομιλία-κατά-την-υπογραφή-της-συμφωνίας-ένταξης-της-ελλάδος-στην-εοκ> [Accessed 10 Augustus 2016].

Renard, C., 2016. *Trois questions posées à l'Europe par l'Est*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://www.franceculture.fr/geopolitique/trois-questions-posees-l-europe-par-l-est>" <http://www.franceculture.fr/geopolitique/trois-questions-posees-l-europe-par-l-est> [Accessed 31 Augustus 2016].

Reuters, BBC, 2015. *Η Μαρίν Λεπέν διέγραψε τον Ζαν-Μαρί Λεπέν*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://www.kathimerini.gr/813900/article/epikairothta/kosmos/h-marin-lepen-diegraye-ton-zan-mari-lepen>" <http://www.kathimerini.gr/813900/article/epikairothta/kosmos/h-marin-lepen-diegraye-ton-zan-mari-lepen> [Accessed 27 July 2016].

Rocard, M., 2010. *Η νέα Γερμανία σκόνταψε στο Μάαστριχτ*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=360865>"

<http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=360865> [Accessed 31 Augustus 2016].

Rodrik, D., 2016. *The Popular Revolt Against Globalization And The Abdication Of The Left*. [Online]

Available at: HYPERLINK "<https://www.socialeurope.eu/2016/07/the-popular-revolt-against-globalization-and-the-abdication-of-the-left/>" <https://www.socialeurope.eu/2016/07/the-popular-revolt-against-globalization-and-the-abdication-of-the-left/> [Accessed 15 September 2016].

Ross, C., Richardson, B. & Sangrador-Vegas, B., 2016. *Contemporary Spain*. 4th ed. NY: Routledge.

Sarti, R., 2011. *The dissolution of the Italian Communist Party (1991)*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://www.marxist.com/the-dissolution-of-the-italian-communist-party-1991.htm>" <http://www.marxist.com/the-dissolution-of-the-italian-communist-party-1991.htm> [Accessed 20 June 2016].

skai.gr, 2016. *Μέρκελ: Δεν είναι σε καθόλου καλή κατάσταση η Ευρώπη Πηγή:*

<http://www.skai.gr/news/world/article/324849/merkel-den-einai-se-katholou-kali-katastasi-i-europi/#ixzz4KSJmmDEB> Follow us: @skaigr on Twitter | skaigr on Facebook. [Online] Available at:

HYPERLINK "<http://www.skai.gr/news/world/article/324849/merkel-den-einai-se-katholou-kali-katastasi-i-europi/>" <http://www.skai.gr/news/world/article/324849/merkel-den-einai-se-katholou-kali-katastasi-i-europi/> [Accessed 16 September 2016].

Stanley, T., 2015. *It was the EU wot won it - and now Cameron owes us a referendum*. [Online] Available at:

HYPERLINK "<http://www.telegraph.co.uk/news/general-election-2015/politics-blog/11591569/It-was-the-EU-wot-won-it-and-now-Cameron-owes-us-a-referendum.html>" <http://www.telegraph.co.uk/news/general-election-2015/politics-blog/11591569/It-was-the-EU-wot-won-it-and-now-Cameron-owes-us-a-referendum.html> [Accessed 14 January 2016].

Storberk, O., 2014. *Η εμμονή της Γερμανίας με τη λιτότητα*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://www.kathimerini.gr/784174/article/oikonomia/die8nhs-oikonomia/h-emmonh-ths-germanias-me-th-litothta>" <http://www.kathimerini.gr/784174/article/oikonomia/die8nhs-oikonomia/h-emmonh-ths-germanias-me-th-litothta> [Accessed 31 July 2016].

Sutcliffe, J.B., 2010. "*The Roots and Consequences of Euroscepticism: An Evaluation of the United Kingdom Independence Party*". [Online] Available at: HYPERLINK

"http://europeanintegration.org/wp-content/uploads/papers/the_roots_and_consequences_of_euroscepticism_john_jutcliffe_2010.pdf" http://europeanintegration.org/wp-content/uploads/papers/the_roots_and_consequences_of_euroscepticism_john_jutcliffe_2010.pdf [Accessed 23 July 2016].

Swinford, S., 2014. *Election 2015: How David Cameron's Conservatives won*. [Online] Available at:

HYPERLINK "<http://www.telegraph.co.uk/news/general-election-2015/11592230/Election-2015-How-David-Camerons-Conservatives-won.html>" <http://www.telegraph.co.uk/news/general-election-2015/11592230/Election-2015-How-David-Camerons-Conservatives-won.html> [Accessed 14 January 2016].

Taggart, P. & Szczerbiak, A., 2001. *Parties, Positions and Europe: Euroscepticism in the EU Candidate States of Central and Eastern Europe*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=sei-working-paper-no-46.pdf&site=266>" <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=sei-working-paper-no-46.pdf&site=266> [Accessed 26 July 2016].

Taggart, P. & Szczerbiak, A., 2002. *The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-working-paper-6.pdf&site=266>" <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-working-paper-6.pdf&site=266> [Accessed 23 July 2016].

Thatcher, M., 1988. *Speech to the College of Europe ("The Bruges Speech")*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.margareththatcher.org/document/107332>" <http://www.margareththatcher.org/document/107332> [Accessed 23 July 2016].

The Democratic Society, 2012. *Movement for France (MPF)*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://www.demsoc.org/2014/03/31/movement-for-france-mpf/>" <http://www.demsoc.org/2014/03/31/movement-for-france-mpf/> [Accessed 23 June 2016].

The Observatory of Economic Complexity, n.d. *United Kingdom*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/gbr/>" \l "Exports" <http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/gbr/#Exports> [Accessed 08 July 2016].

The Prime Minister, 2015. *A NEW SETTLEMENT FOR THE UNITED KINGDOM IN A REFORMED EUROPEAN UNION*. [Online] Available at: HYPERLINK

"https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/475679/Donald_Tusk_letter.pdf" https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/475679/Donald_Tusk_letter.pdf [Accessed 16 January 2016].

TNS Opinion; Directorate-General for Communication, 2014. *Μετεκλογική ανάλυση 2014 - Ευρωπαϊκές εκλογές 2014 - Συνοπτική ανάλυση*. [Online] Available at: HYPERLINK

"http://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/2014/post/post_2014_survey_analytical_overview_el.pdf" http://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/2014/post/post_2014_survey_analytical_overview_el.pdf [Accessed 10 June 2016].

Usherwood, S., 2012. *The Conservative Party and Euroscepticism*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://www.e-ir.info/2012/11/11/the-conservative-party-and-euroscepticism/>" <http://www.e-ir.info/2012/11/11/the-conservative-party-and-euroscepticism/> [Accessed 27 July 2016].

Valero, J., 2016. *Μυστικό έγγραφο κατονομάζει εχθρούς και συμμάχους της στρατηγικής για το μέλλον της ΕΕ*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.euractiv.gr/section/thesmika-themata/news/mystiko-engrafo-katonomazi-echthrous-ke-symmachous-tis-stratigikis-gia>

to-mellon-tis-ee/?utm_source=wysija&utm_medium=email&utm_campaign=NewsletterList"
http://www.euractiv.gr/section/thesmika-themata/news/mystiko-engrafo-katonomazi-echthrous-ke-symmachous-tis-stratigikis-gia-to-mellon-tis-ee/?utm_source=wysija&utm_medium=email&utm_campaign=NewsletterList [Accessed 15 September 2016].

Vincenti, D., 2013. *Parliament prepares for tough election year, unveils campaign*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.euractiv.com/section/eu-elections-2014/news/parliament-prepares-for-tough-election-year-unveils-campaign/>" <http://www.euractiv.com/section/eu-elections-2014/news/parliament-prepares-for-tough-election-year-unveils-campaign/> [Accessed 10 June 2016].

Βαγενάς, Ν., 2006. *Οι μεταμφιέσεις του λαϊκισμού*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=176438>" <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=176438> [Accessed 05 Augustus 2016].

Βαρβιτσιώτη, Ε., 2016. *Γιονγκέρ: Η Ε.Ε. βρίσκεται σε «υπαρξιακή κρίση»*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.kathimerini.gr/874715/article/epikairothta/politikh/gioynker-h-ee-vrisketai-se-ypar3iakh-krish>" <http://www.kathimerini.gr/874715/article/epikairothta/politikh/gioynker-h-ee-vrisketai-se-ypar3iakh-krish> [Accessed 14 September 2016].

Βερναρδάκης, Χ., 2006. *Ευρωπαϊσμός και Ευρωσκεπτικισμός στην Ελλάδα: Ιδεολογικές Διαστάσεις και Πολιτικές Εκπροσωπήσεις*. [Online] Available at: HYPERLINK "http://www.vernardakis.gr/uplmed/2_EUROPAISM_&_EUROSKEPTICISM.pdf" http://www.vernardakis.gr/uplmed/2_EUROPAISM_&_EUROSKEPTICISM.pdf [Accessed 10 Augustus 2016].

Βουλή των Ελλήνων, 2015. *Συμπληρωματική Ημερήσια Διάταξη Ολομέλειας*. [Online] Available at: HYPERLINK "http://www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/dailyplan?lpr_id=10f4d723-1b32-40bc-af11-a4c400270885" http://www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/dailyplan?lpr_id=10f4d723-1b32-40bc-af11-a4c400270885 [Accessed 20 Augustus 2016].

Γιαννίκος, Α., 2016. *Η σκληρή εκδοχή της αυστριακής ακροδεξιάς προηγείται στις δημοσκοπήσεις*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.cnn.gr/news/kosmos/story/22532/h-skliri-ekdoxi-tis-aystriakis-akrodexias-proigeitai-stis-dimoskopiseis>" <http://www.cnn.gr/news/kosmos/story/22532/h-skliri-ekdoxi-tis-aystriakis-akrodexias-proigeitai-stis-dimoskopiseis> [Accessed 08 June 2016].

Γραφείο Τύπου Βουλής των Ελλήνων, 2015. *Δηλώσεις της Προέδρου της Βουλής με αφορμή τις ωμές παρεμβάσεις στη διαδικασία του δημοψηφίσματος και την προσπάθεια αλλοίωσης του ερωτήματος*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.hellenicparliament.gr/Enimerosi/Grafeio-Typou/Deltia-Typou/?press=bb3f057f-6666-49aa-95ee-a4c801809479>" <http://www.hellenicparliament.gr/Enimerosi/Grafeio-Typou/Deltia-Typou/?press=bb3f057f-6666-49aa-95ee-a4c801809479>

[a4c801809479](#) [Accessed 20 Augustus 2016].

Euractiv, 2004. *European Parliament Elections 2004: results*. [Online] Available at: HYPERLINK "http://www.euractiv.com/section/elections/linksdossier/european-parliament-elections-2004-results/" \l "ea-accordion-issues"

<http://www.euractiv.com/section/elections/linksdossier/european-parliament-elections-2004-results/#ea-accordion-issues> [Accessed 25 June 2016].

Έθνος, 2015. *Το δημοψήφισμα είναι «ναι» ή «όχι» στο ευρώ*. [Online] Available at: HYPERLINK

"http://www.ethnos.gr/diethni/arthro/to_dimopsifisma_einai_nai_i_oxi_sto_euro-64210573/" http://www.ethnos.gr/diethni/arthro/to_dimopsifisma_einai_nai_i_oxi_sto_euro-64210573/ [Accessed 20 Augustus 2016].

Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2012. *Ενοποιημένη απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. [Online] Available at:

HYPERLINK "http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2012.326.01.0001.01.ELL&toc=OJ:C:2012:326:TOC" \l "C_2012326EL.01001301" http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2012.326.01.0001.01.ELL&toc=OJ:C:2012:326:TOC#C_2012326EL.01001301 [Accessed 16 June 2016].

Ευθυμίου, Π., 2004. *Η κοινωνική Ευρώπη και το δημοκρατικό έλλειμμα*. [Online] Available at:

HYPERLINK "http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=159360" <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=159360> [Accessed 04 July 2016].

Ευρωπαϊκή Ένωση, 2016. *Ευρωπαϊκή Επιτροπή*. [Online] Available at: HYPERLINK

"https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/european-commission_el" https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/european-commission_el [Accessed 01 Augustus 2016].

Ευρωπαϊκή Ένωση, 2016. *Όργανα και οργανισμοί της ΕΕ - Τα θεσμικά όργανα της ΕΕ με λίγα λόγια*. [Online]

Available at: HYPERLINK "https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies_el" https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies_el [Accessed 01 Augustus 2016].

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2015. *Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης*. [Online] Available at: HYPERLINK

"http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/index_el.htm" http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/index_el.htm [Accessed 01 Augustus 2016].

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2014. *Αποτελέσματα των Ευρωεκλογών 2014 - Ουγγαρία*. [Online] Available at:

HYPERLINK "http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/el/country-results-hu-2014.html" <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/el/country-results-hu-2014.html> [Accessed 08 June 2016].

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2009. *Μετεκλογική ανάλυση - Ευρωεκλογές 2009*. [Online] Available at:

HYPERLINK "http://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/28_07/FR_el.pdf"

http://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/28_07/FR_el.pdf [Accessed 05 Augustus 2016].

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2013. *Ευρωεκλογές 2014: κατανομή των εδρών των ευρωβουλευτών μεταξύ των 28 χωρών της ΕΕ*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://www.europarl.europa.eu/news/el/news-room/20130610IPR11414/Ευρωεκλογές-2014κατανομή-των-εδρών-των-ευρωβουλευτών-μεταξύ-των-28-χωρών-της-ΕΕ>"

<http://www.europarl.europa.eu/news/el/news-room/20130610IPR11414/Ευρωεκλογές-2014κατανομή-των-εδρών-των-ευρωβουλευτών-μεταξύ-των-28-χωρών-της-ΕΕ> [Accessed 15 June 2016].

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2014. *Αποτελέσματα εκλογών 2014*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/el/election-results-2014.html>"

<http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/el/election-results-2014.html> [Accessed July 2016].

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2014. *Αποτελέσματα των ευρωεκλογών 2009*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/el/country-results-el-2009.html>"

<http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/el/country-results-el-2009.html> [Accessed 23 July 2016].

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2014. *Αποτελέσματα των Ευρωεκλογών 2014 - Γαλλία*. [Online] Available at:

HYPERLINK "<http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/el/country-results-fr-2009.html>" <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/el/country-results-fr-2009.html>

[Accessed 08 June 2016].

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2014. *Αποτελέσματα των Ευρωεκλογών 2014 - Ελλάδα*. [Online] Available at:

HYPERLINK "<http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/el/country-results-el-2014.html>" <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/el/country-results-el-2014.html>

[Accessed 08 June 2016].

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2014. *Αποτελέσματα των Ευρωεκλογών 2014 - Αυστρία*. [Online] Available at:

HYPERLINK "<http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/el/country-results-at-2014.html>" <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/el/country-results-at-2014.html>

[Accessed 08 June 2016].

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2014. *Μετεκλογική ανάλυση - Ευρωπαϊκές εκλογές 2014 - Συνοπτική ανάλυση*.

[Online] Available at: HYPERLINK

"http://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/2014/post/post_2014_survey_analitical_overview_el.pdf"

http://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/2014/post/post_2014_survey_analitical_overview_el.pdf

[Accessed 28 July 2016].

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, n.d. *Ποσοστό συμμετοχής*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/el/turnout.html>"

<http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/el/turnout.html> [Accessed 10 June 2016].

Ευρωπαϊκό Πράσινο Κόμμα, 2014. *Το Πράσινο κοινό маниφέστο*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<https://europeangreens.eu/manifesto/greece>" <https://europeangreens.eu/manifesto/greece>

[Accessed 25 June 2016].

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2016. *Ατυπη σύνοδος των 27 αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων, 16/09/2016.*

[Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.consilium.europa.eu/el/meetings/european-council/2016/09/16-informal-meeting/>" <http://www.consilium.europa.eu/el/meetings/european-council/2016/09/16-informal-meeting/> [Accessed 15 September 2016].

Ευσταθιάδης, Σ., 2014. *Η ΕΕ επιλέγει τη νέα ηγεσία της αλλά και τους νέους επιτρόπου της.* [Online]

Available at: HYPERLINK "<http://www.tovima.gr/world/article/?aid=615541>"

<http://www.tovima.gr/world/article/?aid=615541> [Accessed 02 Augustus 2016].

Ιωακειμίδης, Π., 2016. *Κρίση. Ευρώπη και Αριστερά.* 1st ed. Αθήνα: Παπαζήση.

Καπόπουλος, Κ., Κούρταλης, Σ., Πετρίτση, Σ. & Χαρδαλούπας, Α., 2015. *Δεύτερο «ΟΧΙ» για το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα: Μια αποτίμηση του ολλανδικού δημοψηφίσματος.* [Online] Available at: HYPERLINK

"http://www.ekem.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=206:deytero-oxi-gia-to-eyropaiko-syntagma-mia-apotimisi-toy-ollandikoy-dimopsifismatos&catid=15:2008-05-12-11-28-15&Itemid=68"

http://www.ekem.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=206:deytero-oxi-gia-to-eyropaiko-syntagma-mia-apotimisi-toy-ollandikoy-dimopsifismatos&catid=15:2008-05-12-11-28-15&Itemid=68

[Accessed 15 September 2016].

Καραμαγκάλη, Ε., 2016. *TTIP: Η αδιαφανής διαπραγμάτευση και οι τομείς που επηρεάζει.* [Online]

Available at: HYPERLINK "<http://www.cnn.gr/premium/story/22164/ttip-h-adiafanis-diapragmateysi-kai-oi-tomeis-poy-epireazei>" <http://www.cnn.gr/premium/story/22164/ttip-h-adiafanis-diapragmateysi-kai-oi-tomeis-poy-epireazei> [Accessed 02 Augustus 2016].

Κόλλια, Ε., 2014. *Οι πρώτοι έλληνες ευρωβουλευτές που εξελέγησαν το 1981.* [Online] Available at:

HYPERLINK "<http://www.tovima.gr/society/article/?aid=599252>"

<http://www.tovima.gr/society/article/?aid=599252> [Accessed 22 June 2016].

Κότιος, Α. & Παπαστάμκος, Γ., 2011. *Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΖΩΝΗΣ. Κρίση του συστήματος ή της πολιτικής.*

[Online] Available at: HYPERLINK "[https://www.des.unipi.gr/wp-](https://www.des.unipi.gr/wp-content/uploads/2016/02/ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΑ-ΚΑΙ-ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ-ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ-ΤΗΣ-ONE-ΚΑΙ-Η-ΚΡΙΣΗ-ΤΗΣ.pdf)

[content/uploads/2016/02/ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΑ-ΚΑΙ-ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ-ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ-ΤΗΣ-ONE-ΚΑΙ-Η-ΚΡΙΣΗ-ΤΗΣ.pdf](https://www.des.unipi.gr/wp-content/uploads/2016/02/ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΑ-ΚΑΙ-ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ-ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ-ΤΗΣ-ONE-ΚΑΙ-Η-ΚΡΙΣΗ-ΤΗΣ.pdf)" [https://www.des.unipi.gr/wp-](https://www.des.unipi.gr/wp-content/uploads/2016/02/ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΑ-ΚΑΙ-ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ-ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ-ΤΗΣ-ONE-ΚΑΙ-Η-ΚΡΙΣΗ-ΤΗΣ.pdf)

[content/uploads/2016/02/ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΑ-ΚΑΙ-ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ-ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ-ΤΗΣ-ONE-ΚΑΙ-Η-ΚΡΙΣΗ-ΤΗΣ.pdf](https://www.des.unipi.gr/wp-content/uploads/2016/02/ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΑ-ΚΑΙ-ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ-ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ-ΤΗΣ-ONE-ΚΑΙ-Η-ΚΡΙΣΗ-ΤΗΣ.pdf) [Accessed 30 July 2016].

Κότιος, Α., Γαλανός, Γ. & Ρουκανάς, Σ., 2012. *Η Ελληνική Κρίση και η Κρίση του Συστήματος*

Διακυβέρνησης της Ευρωζώνης. Σειρά Ερευνητικών Εργασιών, July. pp.1-26. <https://www.des.unipi.gr/wp-content/uploads/2016/02/ΚΡΙΣΗ-ΤΟΥ-ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ-ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ-ΤΗΣ-ΕΥΡΩΖΩΝΗΣ-PRD.pdf>.

Μαλούχος, Γ.Π., 2012. *Χωράει στην Ευρώπη η Μεγάλη Γερμανία.* [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://www.tovima.gr/vimagazino/views/article/?aid=456634>"

<http://www.tovima.gr/vimagazino/views/article/?aid=456634> [Accessed 31 July 2016].

Μαυροζαχαράκης, Μ., 2015. «Γερμανία: ηγεμονική δύναμη ή ιδιοτελής κράτος». [Online] Available at:

HYPERLINK

"<http://poseidon01.ssrn.com/delivery.php?ID=958073117127104002000101095098122069125005091051065087123098020010087009031117086103030041056026022014118074096094011066089119108051086036081064077119030009114094121006033047094091003122064087071090085109085090113016120123115081064015098104006120092066&EXT=pdf>"

<http://poseidon01.ssrn.com/delivery.php?ID=958073117127104002000101095098122069125005091051065087123098020010087009031117086103030041056026022014118074096094011066089119108051086036081064077119030009114094121006033047094091003122064087071090085109085090113016120123115081064015098104006120092066&EXT=pdf> [Accessed 30 July 2016].

Μιχαλόπουλος, Σ., 2014. *Μαρίν Λεπέν: «Έχουμε αποκλείσει κάθε συμφωνία με τη Χρυσή Αυγή»*. [Online]

Available at: HYPERLINK "<https://www.euractiv.gr/section/ekloges/news/marin-lepen-exoyme-apokleisei-kathe-symfonia-me-ti-xrysi-aygi/>"

<https://www.euractiv.gr/section/ekloges/news/marin-lepen-exoyme-apokleisei-kathe-symfonia-me-ti-xrysi-aygi/> [Accessed 29 June 2016].

Μοσχονάς, Γ., 2013. *Η ΡΙΖΟΣΠΙΛΑΣΤΙΚΗ ΑΠΙΣΤΕΡΑ*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://openeclass.panteion.gr/modules/document/file.php/TMB215/2.pdf>"

<http://openeclass.panteion.gr/modules/document/file.php/TMB215/2.pdf> [Accessed 21 Augustus 2016].

Μούσης, Ν., 2011. *Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο*. [Online] Available at: HYPERLINK

"http://europedia.moussis.eu/books/Book_2/2/4/1/3/index.tkl?lang=gr&all=1&pos=36&s=1&e=10" http://europedia.moussis.eu/books/Book_2/2/4/1/3/index.tkl?lang=gr&all=1&pos=36&s=1&e=10

[Accessed 15 June 2016].

Μούσης, Ν., 2011. *Γέννηση και ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας/Ενωσης*. [Online] Available at:

HYPERLINK

"http://www.europedia.moussis.eu/books/Book_2/2/1/2/index.tkl?lang=gr&all=1&pos=7&s=1&e=10"

http://www.europedia.moussis.eu/books/Book_2/2/1/2/index.tkl?lang=gr&all=1&pos=7&s=1&e=10

[Accessed 04 July 2016].

Naftemporiki, 2016. *Παραίτηση Κάμερον ζητεί ο Φάρατζ*. [Online] Available at: HYPERLINK

"<http://www.naftemporiki.gr/story/1119693/paraitisi-kameron-zitei-o-faratz>"

<http://www.naftemporiki.gr/story/1119693/paraitisi-kameron-zitei-o-faratz> [Accessed 14 July 2016].

Παλαιολόγος, Γ., 2015. *Ποιοι αποτελούν την ανθελληνική Βόρεια Συμμαχία της Ευρώπης*. [Online] Available

at: HYPERLINK "<http://www.kathimerini.gr/824252/article/epikairothta/politikh/poioi-apoloynthn-an8ellhnikh-voreia-symmaxia-ths-eyrwphs>"

<http://www.kathimerini.gr/824252/article/epikairothta/politikh/poioi-apoloynthn-an8ellhnikh-voreia-symmaxia-ths-eyrwphs> [Accessed 01 July 2016].

Παπαδόπουλος, Π., 2015. *Δημοψηφίσματα για την Ευρώπη στις χώρες της ΕΕ*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.ert.gr/dimopsifismata-gia-tin-evropi-stis-chores-tis-ee/>" <http://www.ert.gr/dimopsifismata-gia-tin-evropi-stis-chores-tis-ee/> [Accessed 25 Augustus 2016].

Παπαστάμκος, Γ. & Κότιος, Α., 2011. *Η κρίση της Ευρωζώνης - Κρίση του συστήματος ή της πολιτικής*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.naftemporiki.gr/story/329780>" <http://www.naftemporiki.gr/story/329780> [Accessed 04 July 2016].

Ρηγόπουλος, Δ., 2015. *Η διπλωματία των σβησμένων tweets*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.kathimerini.gr/840630/opinion/epikairothta/politikh/h-diplwmatia-twn-svhsmenwn-tweets>" <http://www.kathimerini.gr/840630/opinion/epikairothta/politikh/h-diplwmatia-twn-svhsmenwn-tweets> [Accessed 20 Augustus 2016].

ΣΚΑΪ.gr, 2015. *Σκληρή στάση Μέρκελ και Ολάντ απέναντι στη Βρετανία και το Brexit*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.skai.gr/news/world/article/302153/merkel-thelo-i-vretania-na-meinei-stin-ee-alla-den-tha-meiosoume-tis-eleutheries-mas/>" <http://www.skai.gr/news/world/article/302153/merkel-thelo-i-vretania-na-meinei-stin-ee-alla-den-tha-meiosoume-tis-eleutheries-mas/> [Accessed 14 January 2016].

Σκρίνης, Σ., 2011. *Οι εκλογές για το βασικό κοινοβούλιο: κύριες εκλογές δεύτερης τάξης!* [Online] (27) Available at: HYPERLINK "<http://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/sas/article/viewFile/808/830.pdf>" <http://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/sas/article/viewFile/808/830.pdf> [Accessed 05 Augustus 2016].

ΣΥΡΙΖΑ, 2014. *Συνέντευξη τύπου του προέδρου του ΣΥΡΙΖΑ, Αλέξη Τσίπρα στο πλαίσιο της 79ης ΔΕΘ*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.syriza.gr/article/id/57967/-SYNENTYKSH-TYPOY-TOY-PROEDROY-TOY-SYRIZA-ALEKSH-TSIPRA-STO-PLAISIO-THS-79hs-DETh.html>" <http://www.syriza.gr/article/id/57967/-SYNENTYKSH-TYPOY-TOY-PROEDROY-TOY-SYRIZA-ALEKSH-TSIPRA-STO-PLAISIO-THS-79hs-DETh.html#.V8AtCmWRA7Z> [Accessed 21 Augustus 2016].

Τερζής, Γ., 2015. *Ο χρόνος μετράει αντίστροφα για Πρόεδρο*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.kathimerini.gr/803606/article/epikairothta/politikh/o-xronos-metraei-antistrofa-gia-proedro>" <http://www.kathimerini.gr/803606/article/epikairothta/politikh/o-xronos-metraei-antistrofa-gia-proedro> [Accessed 01 Augustus 2016].

Τζαβάρα, Κ., 2014. *«Γερμανική Ευρώπη ή Ευρωπαϊκή Γερμανία;»*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=452173>" <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=452173> [Accessed 31 July 2016].

Το Βήμα, 2016. *Οι Βρετανοί ψήφισαν Brexit - Παγδαίες εξελίξεις σε Βρετανία και ΕΕ*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.tovima.gr/world/article/?aid=809794>" <http://www.tovima.gr/world/article/?aid=809794> [Accessed 20 Augustus 2016].

Υπουργείο Εξωτερικών, 2016. *Η πορεία της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση*. [Online] Available at: HYPERLINK "<http://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/i-ellada-stin-ee/i-poreia-tis-elladas-stin->

europaiki-enosi.html" <http://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/i-ellada-stin-ee/i-poreia-tis-elladas-stin-europaiki-enosi.html> [Accessed 10 Augustus 2016].

Χατζησταύρου, Φ. & Δικαίος, Γ., 2015. *Ο Βρετανικός Νεο-Ευρωσκεπτικισμός στην Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση: Η Ρητορεία του Brexit και η Στρατηγική του Brexin*. Κείμενο εργασίας. Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ ΕΛΙΑΜΕΠ. http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2015/05/62_2015_-WORKING-PAPER-_Χατζησταύρου_Δικαίος1.pdf

Χριστοδουλίδης, Θ., 2010. *Από τη Ευρωπαϊκή ιδέα στην Ευρωπαϊκή Ένωση*. 4th ed. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.